ISBN 978-83-68188-24-0

Мухамадиев Эсан

ДИЗАЙН АСОСЛАРИ ВА МУҲИТНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ

Ўқув қўлланма

iScience
Варшава, Польша - 2025

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ УНИВЕРСИТЕТИ

Мухамадиев Эсан

ДИЗАЙН АСОСЛАРИ ВА МУҲИТНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ

Ўқув қўлланма

Ўзбекистон республикасининг Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг 2025 йил"14 апрелдаги" 136-сонли қарорига асосан Дизайн ва архитектура талабалари учун қўлланма сифатида фойдаланиш учун рухсат этилган

Варшава - 2025

УДК 721.72 01
ББК-М-96

Тақризчилар:
А.С. Уралов – *Архитектра кафедраси профессори.*
А.А. Амонов – *“АРК Дизайн” МЧЖ директори.*

Мухамадиев Э. Дизайн асослари ва муҳитни лойиҳалаштириш Ўқув қўлланма. – Warszawa: iScience Sp. z.o.o. – 2025. – 97 с.

Мазкур қўлланма 60210400 - “Дизайн” (турлари бўйича) таълим йўналиши талабалари учун яратилган бўлиб, “Дизайн асослари” курси бўйича намунавий ўқув дастури асосида ёзилган. Ўқув қўлланмада дизайннинг тизимли фан сифатида пайдо бўлиши ва ривожланиши учун тарихий шарт-шароитлар кўрсатилган.

Қўлланма материаллари чет эл хорижий адабиётлари ва асосан рус олими Шимко В.Т.нинг дизайн асослари ҳақидаги илмий қарашларидан фойдаланилган ҳолда келтирилган. Қўлланмада дизайн ҳақида келтирилган маълумотлар дизайн талабаларини бу соҳадаги билим ва кўникмаларини шаклланишида ёрдам беради.

Данное пособие предназначено для студентов специальности 60210400 – «Дизайн» (по видам) и составлено на основе типового учебного плана по курсу «Основы дизайна». В учебном пособии изложены исторические предпосылки возникновения, развития и теоритические основы дизайна как системной дисциплины. Справочные материалы представлены с использованием зарубежной литературы и преимущественно научных взглядов российского ученого Шимко В.Т. на основы дизайна.

Информация, представленная в пособии по дизайну, помогает студентам-дизайнерам в формировании знаний и умений в этой области.

This manual is intended for students majoring in 5150900 – “Design” (by type) and is based on the standard curriculum for the course “Design Fundamentals”. The manual presents the historical background of the emergence, development and theoretical foundations of design as a systemic discipline. Reference materials are presented using foreign literature and mainly scientific views of the Russian scientist Shimko V. T. on the basics of design. The information presented in the design manual helps design students in developing knowledge and skills in this area.

ISBN 978-83-68188-24-0

© Э. Мухамадиев, 2025
© iScience Sp. z o. o.

МУНДАРИЖА

КИРИШ 6
I БЎЛИМ. ЗАМОНАВИЙ ДУНЁДА ДИЗАЙН.....11
I БОБ. ДИЗАЙН ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧАЛАР, УНИНГ ЛОЙИҲАЛАШ МАДАНИЯТИДАГИ ЎРНИ.....11
1.1. Дизайн лойиҳалаш тушунчасини бир шакли сифатида 11
Келиб чиқиши ва қисқача тарихи. Дизайн турлари, лойиҳа ишларида дизайннинг ўрни, унинг бошқа санъат турлари билан боғлиқлиги
1.2. Дизайн лойиҳасининг ҳаётий манбаълари.....18
Дизайн лойиҳасида форма шакллантиришнинг прагматик ва бадиий тамойиллари, дизайнда ишлаб чиқариш талабларининг роли. Ривожланиш тенденциялари
II БОБ. АТРОФ-МУҲИТ ДИЗАЙНИ ВА ДИЗАЙН ИЖОДКОРЛИГИДА ШАКЛЛАРИНИНГ ИНТЕГРАЦИЯСИ 26
2.1. Атроф-муҳит ҳақида тушунча 26
Атроф-муҳит лойиҳа объекти сифатида, унинг хусусиятлари ва таркибий қисмига қўшилувчилари. Архитектура муҳити, архитектурадан фарқи. Атроф-муҳит дизайнининг бошқа дизайн турлари орасидаги ўрни, меъморий муҳит ва интерьер.
2.2. Атроф-муҳит шаклларининг типологияси ва уни лойиҳалаш вазифалари.....31
Атроф-муҳит кўринишлари ва шаклларининг хилма-хиллиги. Атроф-муҳит объектлари ва тизимларини таснифлаш мезонлари. Атроф-муҳит турлари - интереьрлар, шаҳар муҳити, "атроф-муҳит - ҳодиса", интеграл шакллар, уларни шаклланишининг ўзига хослиги.
2 БЎЛИМ. ДИЗАЙНЕРЛИК ВА АТРОФ-МУҲИТНИ ЛОЙИҲАЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ. 40
III БОБ. ДИЗАЙННИНГ МАҚСАДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ 40
3.1. Дизайн лойиҳалашнинг асосий тамойиллари.....40
Дизайн мақсадларининг икки томонламалик табиати, объектив омиллар мажмуасининг роли, унинг бадиий талқини
3.2. Функция дизайн фаолиятида объект ва омил сифатида 43
"Функция - шакл" муносабатларининг кўпқирралиги. Боғланишнинг асосий турлари: ҳаракатнинг (действия) "акс этиши", масштаб ва масштаблилик, "инструментал" ва "натижавий" функциялар, фазовий, ҳажмли ва яссилик вазифалар

3.3. Дизайн лойиҳасида мақсадли тузилмаларини визуализация қилиш (тасаввурда кўринишини тасвирий ифодалаш қилиш).....51
Визуал тасвирларнинг элементар компонентлари (шакли, ранги, ўлчами ва бошқалар), уларнинг мураккаб визуал тузилмаларга бирлашиши (ҳажм, бўшлиқ, масса, нур ва рангли тизим, дизайн асарларининг ансамбллари) ва йиғма образли тасвирлар.
IV БОБ. ДИЗАЙН ЛОЙИҲАСИНИНГ АСОСИЙ ТОИФАЛАРИ.55
4.1. Дизайн образининг интеграл компонентлари 55
Ҳиссий ориентация, масштаб ва тектоник тузилиш, уларнинг дизайн объектининг образли мазмунини шакллантиришдаги роли
4.2. Дизайн-шакли визуал – мазмуннинг яхлитлиги сифатида Композиция ҳақида тушунча. 60
Композиция ҳақида тушунча. Композицион тизимларни стандартлаштиришнинг зарурий шартлари ва мақсадлари. Дизайн ечимлари учун визуализация воситаларининг ҳиссий ва эстетик мазмуни. Дизайнерлик ечимларини визуализациялаш воситаларининг хиссий-эстетик мазмуни
4.3. Композиция ташкилий ва мазмуний категория сифатида.....67
Композиция элементлари, композицион тузилмаларни (конструкцияларни) шакллантириш воситалари ва усуллари. Композицион тузилмаларнинг турлари, уларнинг текислик, ҳажм ва фазовий ўзгаришлари
4.4. Лойиҳалаш таҳлили ва дизайн ечимларини уйғунлаштириш вазифалари.....73
Лойиҳалаш жараёнида дизайн ғояларини амалга оширишни назорат қилиш. Шартли композицион схемалар дастлабки режадан четланишларни излаш воситаси сифатида. Дизайн ечимларини уйғунлаштириш (такомиллаштириш) тамойиллари
V БОБ. МУҲИТ ЛОЙИҲАСИДА КОМПОЗИЦИЯ ВА УЙҒУНЛИК.....78
5.1. Муҳит лойиҳа объекти сифатида.....78
Муҳитни ишлаб чиқишда комплексли ёндашув. Элементларни жойлаштиришда композициянинг роли. Атроф-муҳит композицияларининг функционал динамикаси, атроф-муҳитнинг ривожланишида вақтнинг аҳамияти. Ҳиссий ориентация ишнинг якуний натижаси сифатида
5.2. Атроф-муҳит объектининг визуал ташкил этиш схемасини тузатиш ва ўзгартириш. 84
Лойиҳалаш жараёнидаги атроф-муҳит тизимини лойиҳавий деформациялари вариантлари. Масштаб координацияси.

Композиция тузилмасининг тубдан ўзгаришлари. Атроф муҳит ечимига тузатишлар киритиш воситаларининг ўзаро боғлиқлиги
5.3. Атроф-муҳитнинг ҳиссий иқлимини шакллантириш. 89
Эмоционал тузилма, унинг турлари ва шаклланиш хусусиятлари. Лойиҳа фаолиятининг эркинлиги ва иерархияси. Атроф-муҳитни лойиҳалаш технологиялари
ХУЛОСА 94
АДАБИЁТЛАР.....96

КИРИШ

Дизайнга ҳам архитектурага ҳам тўлиқ тааллуқли бўлган лойиҳа санъатининг замонавий ривожланиш босқичи, ўз жиҳатлари билан қизиқарлидир.

Бу жуда тор, гўё ўзининг ички касбий хусусиятига эга ва ҳар доим ҳам мутахассисларга ҳам унча сезилавермайди.

Гап лойиҳа ижодчилигининг турли соҳаларида мақсадлар, усуллар ва маҳорат сирларини бирлаштириш ҳақида бормоқда: архитекторлар доимий равишда дизайнда ўз кучларини синаб кўришади, стуллар, автомашиналарнинг янги шаклларини ва шаҳар кўчалари ва майдонларини ободонлаштиришнинг ностандарт усулларини ихтиро қилишади. Дизайнерлар ички дизайн ва фазовий вазиятларни моделлаштириш билан фаол шуғулланадилар – булар илгари бутунлай меъморларга тегишли бўлган.

Ушбу ҳодисани тушунтириш жуда оддий. Гап шундаки, аслида бизга архитектура ва дизайн алоҳида эмас, балки уларнинг ажралмас бирлиги биргаликда хизмат қилади. Замонавий шаҳарни автомобилларсиз, рекламалар ва меъморий шаклларсиз, квартираларни эса уй жиҳозлари ва оммавий коммуникация воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳамда кўча кўринишини ёки бинонинг тузилишини (структурасини), шунингдек, уларнинг мазмунини батафсиллик билан ва жисмларнинг мукаммал тугаллигини ҳисобга олмасдан, “астойдил” лойиҳалашни умид қилиб бўлмайди: функционал дизайннинг режалаштирилмаган, “ҳаётга” мажбурий бостириб кириши “бўш” маконни мавҳум (абстракт) гўзаллигини бузади ва ҳатто уни ғижимлаб ташлайди.

Ягона йўл - бу бизнинг турмуш тарзимизга мос архитектура ва дизайн тамойилларини синтез қиладиган мураккаб мавзули-фазовий композицияларни лойиҳалашдир.

Архитектура ва дизайнни бирлаштириш бошқа йўналишлар бўйича ҳам амалга оширилади.

Шундай қилиб, нарсалар дунёси дастлаб ҳаракатчан, динамик тарзда ва доимий янгиланиб туради, меъморий макон эса, назарий жиҳатдан ҳозирга қадар, ҳаракатсиз ва абадий деб қаралар эди.

Бугунги кунда бу фикрнинг қатъийлиги шубҳали: шаҳар ансамбллари ва биноларнинг интерьерлари доимий равишда қайта қурилмоқда, ўзгартирилмоқда – бу ҳол ё ёруғликнинг янги усуллари ёки декоратив безакнинг ўзгариши ёки жиҳозларнинг янги шакллари юзага келиши билан боғлиқдир. Шунингдек, дизайн объектлари ёки қурилмалар масалан, эскалаторлар, метрога тушиш жойлари ўзининг

монументаллиги билан архитектурадан қолишмайди. Бундан ташқари, бугунги кунда уйлар, идишлар, кир ювиш машиналари ва ўйинчоқлар ўтмишда умуман номаълум бўлган металл, пластмасса ёки композит материаллардан ясалмоқда.

Буларнинг барчаси архитектура ва дизайн ижодкорлигининг қонунлари ва усулларининг ўзаро бир-бирига сингиб кетиши, чамбарчаслиги билан боғлиқлигини англатади. Бунинг устига, ушбу қонунларни тадбиқ этишнинг алоҳида ҳолатлари, айнан дизайн ёки архитектуравий форма шакллантирилишидаги ўзига хос хусусиятлари тамойилларининг асл мазмунини тушунишга ёрдам беради. Негаки ҳар бир рассом билиши керак бўлган гўзаллик қонунлари у ерда ҳам ва бу ерда ҳам амал қилади: композиция ва уйғунлаштириш, атрофимиздаги объект-фазовий ансамбларни лойиҳалашнинг асосий мақсади сифатида, масштаблилик эса инсоннинг ўз муҳитида қулай ва мазмунли яшашининг ажралмас шарти сифатида, тектоника материаллар ва иншоотларни ифодали визуал ташкил этиш учун асос сифатида ва бошқалар.

Ушбу қонунларни ўзлаштириш кўп йиллик мақсадли ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш масаласидир. Кўплаб мураккаблашган - лойиҳалаш ишлари доирасида меъмор ҳам, дизайнер ҳам бадиий маҳоратдан ташқари, архитектура ва дизайн объектларининг функционал тузилиши, уларнинг мустаҳкамлиги, экологик тозалиги ва бошқалар билан боғлиқ кўплаб бошқа нарсаларни ўзлаштириши керак. Булар ҳар доим махсус таълим орқали эришиладиган нарсалардир.

Ҳозирги замон – касбий таълимнинг ушбу одатий вазифаларига янгиларини ҳам қўшди: бир вақтнинг ўзида архитектурани ҳам ўрганиш яхшироқдир. Бу жуда қийин, лекин мумкин – аммо биз кўпроқ нарсаларни билишимиз ва бажара олишимиз керак.

Бу ерда муаллиф бугунги кунда энг ёш бўлган дизайн мутахассислиги – **Архитектура муҳити дизайни** мисолида кўрсатишга ҳаракат қилган.

”Дизайн” тушунчаси XX аср бошларида минг йилликлар давомида инсоннинг истиқомат муҳити шакллари дунёсини қисман танланган ҳолда шакллантириб келган амалий ва декоратив санъатларига ёрдамга бизнинг ўраб турган барча нарсаларни комплекс равишда ҳал қилувчи оммавий ишлаб чиқариш тизими кириб келди. Маълум бўлишича, мебел, кийим-кечак, идиш-товоқ, асбоб-ускуналар ва бошқа кўплаб амалий характердаги маҳсулотларни яратишнинг кўп асрлик усуллари худди ўша уста ўз маҳсулотларини ихтиро қилган, ясаган ва безалган кўринишида, янги шароитларда ҳам ўзгарган ҳолда трансформацияланди.

Бу ҳол фақат келажакдаги нарсалар ва қурилмаларни лойиҳалаш билан шуғулланадиган махсус мутахассислар - дизайнерлар отрядини талаб қилди, чунки уларни тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш - дастгоҳларда, йиғиш цехларида - ишлаб чиқариш мутахассислари, муҳандислар ва ишчилар учун анча қулай эди. Натижада одамларга зарур бўлган товар ва маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши минг баробар ошди, уларнинг ўзи эса (товарлар) бутунлай бошқача кўринишга эга бўлди.

Инглиз тилидан таржима қилинган "дизайн" (дизайн) "лойиҳа", "чизма", "эскиз" деган маънони, шунингдек, лойиҳа ёки чизма кўриниши билан боғлиқ ҳаракатларни англатади ҳам. Аммо, ўтган аср бу атамага анча кенгроқ маъно берди.

1969 йилда Халқаро дизайн ташкилотлари кенгашининг конгресси ИССИД томонидан "Дизайн" ижодий фаолият сифатида белгиланди, унинг мақсади саноат томонидан ишлаб чиқарилган махсулотнинг шакли (формавий) ва маъносини аниқлаш эди. Бу нафақат ташқи кўринишга, балки ушбу буюмларнинг функционал хусусиятларига (истеъмол сифатларига) ва уларни ишлаб чиқаришнинг қулайлиги ва мақсадга мувофиқлигига ҳам тегишли, чунки дизайн ишлб чиқарувчи саноат томонидан мўлжалланган инсон муҳитини шакллантиришнинг барча жиҳатларини қамраб олишга интилади.

Бугунги ҳаётимизнинг деярли барча жабҳалари саноат ишлаб чиқаришига боғлиқ - уй-рўзғор буюмлари ва ишлаб чиқариш асбоблари ишлаб чиқаришдан тортиб, уй-жойлар, жамоат бинолари, шаҳар майдонлари ва кўчалари, саноат корхоналарининг ўзларини ҳам қулайлигини ва умуман ҳар томонлама тартибга солинишига қаратилган.

Шунинг учун биз тушунган *дизайн* жамиятнинг лойиҳалаштириш тизими соҳаси сифатида ҳам, **бизнинг мавжудлигимизни қулай ва енгиллаштирадиган нарса ва қурилмаларнинг ҳаммаси ҳам, ва замонавий турмуш тарзимизда ўзига хос равишда шаклланган эстетик концепция ҳам бугунги дунёмизда жуда жиддий рол ўйнайди.**

Буларнинг барчаси “Дизайн асослари ва муҳит дизайни” курсини, ҳар қандай профилдаги бўлажак архитекторлар ва дизайнерларни, айниқса ўзларини, интерьер устида ишлашга бағишлаганларни тайёрлаш таълимотини муҳим соҳага айлантиради.

Бугунги кунда ҳар қандай мақсадга мўлжалланган тўлақонли интерьерни интенсив равишда жиҳозланган мебел, жиҳозлар, турли хил безаклар, уй-рўзғор буюмларисиз тасаввур қилиб бўлмайди, улар меъморий асосларга таянган ҳолда атроф-муҳитни - **эстетик жиҳатдан**

тўлиқ, қулай, мақсадли ташкил этилган фазовий объект ансамблини ташкил қилиши (этиши) керак.

Ёки - В. Гропиусга кўра - **"Ҳаёт учун уйғун макон" иккала соҳада ҳам маълум даражадаги билим ва кўникмаларга эга бўлишни талаб қиладиган икки санъат - архитектура ва дизайннинг яқин ўзаро ҳамкорлигисиз мумкин эмас.**

* * *

Ушбу ўқув қўлланма архитектура таълим муассасаларида "Архитектура ва дизайн лойиҳаси" курсини ўқитиш вазифаларига жавоб беради ва талабаларни фан ва фазовий-жисмлар ижодининг турли соҳаларида бадиий (дизайн) лойиҳалашнинг предмети, методикаси ва хусусиятлари билан таништиришга мўлжалланган.

Ушбу курс интерьер ва шаҳар ансамблларини шакллантиришда дизайннинг роли ва ўрнини белгилаб беради, дизайнерлар иши ва бошқа лойиҳачилар иши ўртасидаги фарқларни очиб беради, ҳар хил турдаги архитектура ва дизайн муаммоларини ҳал қилишга ёндашиш кўникмаларини ўргатади. У назарий қисмни (техник эстетиканинг умумий қоидалари, дизайн турлари ва шаклларининг таснифи, дизайнни лойиҳалаш усуллари, шу жумладан архитектуравий муҳит дизайни соҳасида) ва индивидуал дизайн муаммоларини ҳал қилишнинг ўзига хос хусусиятларини очиб берадиган маълумотлар тўпламини (график дизайн, маиший, визуал коммуникациялар, интерьер жиҳозлари, атроф-муҳит объектлари ва тизимларини комплекс шакллантириш) ўз ичига олади.

Ушбу фан "Интерьер дизайни" ихтисослиги фанлари таркибидаги асосийси бўлиб, илгари ўрганилган дизайн курсларини органик равишда тўлдиради ва "Интерьер", "Интерьер колористикаси" ва "Эргономика ва ички жиҳозлар" фанлари учун асос бўлиб хизмат қилади.

Қўлланма меъморий муҳитни жиҳозлар ва жисмлар мажмуаси билан таъминлаш ва шакллантириш билан шуғулланувчи мутахассисларнинг ишларининг характери ва тамойиллари (принциплари) ҳақидаги маълумот-ларни ўз ичига олади, шунингдек муҳит дизайн технологияларини интерьер (архитектуравий-дизайнерлик) лойиҳалашнинг, қайсики архитектор – техникларнинг интерьер соҳасида ишлайдиган бошқа лойиҳачилар билан мувоффақият билан ҳамкорлик қилаолиши зарур.

Аммо қўлланманинг асосий вазифаси талабаларни ҳаётимизни ташкил этишнинг мазмуни ва шакллари дизайн ечимларининг

моҳиятида қандай акс этишини тушунишга ўргатиш, бизнинг онгимиз, тафаккуримиз, атрофимиздаги дунёни идрок этишнинг қандай ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини кўрсатиш ва архитектуравий - дизайнерлик лойиҳалаш техникаси ва натижалари самарадорлиги орқали, уларни онгли ижодкорликка тайёрлашдир.

I БЎЛИМ. ЗАМОНАВИЙ ДУНЁДА ДИЗАЙН

I БОБ. ДИЗАЙН ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧАЛАР, УНИНГ ЛОЙИҲАЛАШ МАДАНИЯТИДАГИ ЎРНИ

1.1. Дизайн лойиҳалаш тушунчасини бир шакли сифатида

Келиб чиқиши ва қисқача тарихи. Дизайн турлари, дизайн ишидаги дизайн ўрни, бошқа санъат турлари билан боғлиқлиги.

Дизайн - лойиҳалаш ижодкорлигининг махсусус тури сифатида юзага келиши, нафақат тайёрланган нарсалар дунёсини ишлаб чиқариш релсларига ўтказиш билан боғлиқ бўлмай, бунга бошқа бир қатор ҳолатлар ҳам хизмат қилди.

Биринчидан, XIX ва XX асрлар арафаларида алоқа воситалари ва йўлларининг улкан ривожланиши натижасида денгизлар ва океанлар билан ажралиб турган турли маданиятларнинг ўзига хос яқинлашуви юз берди. Африка ёки Осиё санъати тасвирларини ўзининг эстетик меъёрларидан экзотик оғишлар сифатида, деярли камситувчилик билан қабул қилган Европа ўз ижодий асарларига ўзига яқин бўлмаган шаклларни органик равишда кирита бошлади.

Иккинчидан, жаҳон маданий ҳамжамияти фақат атрофдаги борлиқнинг "табиий" шаклларини такрорлашга асосланган реализмнинг тўғридан-тўғри талқин қилинган рецептларидан ўзига хос "чарчалган" деб хис қилинабошлади.

Рассом учун мавжуд бўлган барча ифода воситаларидан тўлиқ фойдаланиш учун ҳаракат бошланди, шу жумладан **ассоциатив** образли идрок этиш учун мўлжалланган **"мавҳум" чизиқлар, ҳажмлар, доғлардан** фойдаланабошладилар.

Учинчидан, инсон қўли билан бажарилган ҳар қандай асарини деярли беғубор такрорлай оладиган техник воситалари пайдо бўлабошлади, улар ўтмишнинг буюк усталарининг бир вақтлар яратган ноёб расмлари, ҳайкаллари, заргарлик буюмларини сирли ўзига хосликдан дарҳол маҳрум қилиндилар - муҳими образни ташувчиси эмас, балки бажарилиш жараёнининг ўзи бўлиб қолди.

Шундай қилиб, учта ҳолат - минтақавий эстетик қонунларни рад этиш, мавҳум (абстракт) шакллар орқали маънавий дунёни етарлича акс эттириш ҳуқуқини тан олиш ва "бадиий асар" тушунчасидан "ўзига хослик" (“ягоналик”) эҳтиромини олиб ташлашга - олиб келди. Кундалик истеъмол ва идрок учун мўлжалланган санъат ва ҳунармандчилик неъматлари, гўё "юқори санъат" маҳсулотлари билан бир қаторга тушурилди.

Маиший буюмларни моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам маълум ўзгаришлар рўй берди.

Аввало, истеъмолчига таклиф этилаётган атроф-муҳитимиз турлари ва шакллари доираси кескин ошди: фан-техника тараққиёти инсон тафаккурининг ҳар қандай ютуқларини бир зумда маиший техника, фойдали нарса ва асбобларга айлантирди. Энди бу машиналар, граммофонлар, тикув машиналари, электр лампалар дарҳол ҳаёт тарзининг таниш қисмига айланди, ўзининг ташқи кўриниши билан одамни дунёни кўришнинг янги ғоялари ва меъёрларига ўргатди. Бундан ташқари, ушбу меъёрлар автомобиллар ва дазмолларни техник жиҳатдан такомиллаштириш билан бирга доимий равишда ўзгартириб борди, бу муқаррар равишда уларнинг ташқи кўринишида акс этди. Бундан ташқари, ҳақиқий ишлаб чиқариш технологиялари фаол ривожланмоқда, бу эса дарҳол янги серияли саноат маҳсулотлари шаклларининг ўзига хос хусусиятларида ўз жавобини топди.

Буларнинг ҳаммаси XIX -асрнинг ўрталарида бошланган эди. Ўшанда дизайн фаолиятининг ҳақиқий дизайн тамойиллари пайдо бўлишини башорат қилгандек учта воқеа содир бўлди.

Дастлаб, Американинг “Левиъс” ("кўк жинси") компанияси - жанубий плантациялар қуллари киядиган қўпол пахта матосидан шимлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйди. Илгари улар "ҳар бири ўз-ўзига" тикилган, энди бу жараён операцияларга бўлинган, юқори тезликда ишлайдиган машиналарга ўтказилган - ва бугунги кунда жинси шимлар, бизнинг авлод кийимларининг- эҳтимол, энг кенг тарқалган қисмига айланди.

Яна бир воқеа - Лондондаги Бутунжаҳон кўргазмасида машҳур Кристал саройнинг қурилиши. Ажойиб муҳандис Ж. Пакстоннинг бу биноси икки жиҳатдан қизиқарли. Ўша давр учун янги бўлган қурилиш материали бўлган шишанинг катта диапазонли металл проёмларининг конструктив имкониятлари билан уйғунлиги гўёки табиатни ўзининг ички дунёсига чорлагандек ёруғлик, кенглик билан тўлдирилган мутлақо янги макон турини юзага келтирди.

Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас - конструкциялар шундай ихтиро қилинган эдики, Саройни йиғма қисмлардан йиғадиган ҳатто унчалик малакали бўлмаган ишчилар ҳам хатога йўл қўймасдан ва улар рекорд даражада қисқа 4 ой ичида улкан иншоот қуриб битирдилар.

Ниҳоят - ака-ука Тҳонетларнинг машҳур стуллари мебел бозорида пайдо бўлди. Бу австриялик ҳунармандлар ўзларининг мебел тўпламлари деталларини битта ёғочдан тахта қилишнинг эски усулларидан воз кечишди, улар махсус шаблон шаклларида буғ билан қиздирилган танаворларини (заготовокаларини) эгишнинг кам қўлланиладиган усулини тубдан яхшилашди.

Натижада, мебел маҳсулотларини ишлаб чиқариш тезлиги юзлаб марта ошди, ёғочнинг фойдасиз истеъмоли кўп марта камайди ва Тҳонет мебеллари турар-жой квартираларини, кафеларни, маъмурий биноларни ва ҳатто театр залларини тўлдириб, дунёни забт этди.

Шундай қилиб, реал маҳсулотларда, уни ишлаб чиқаришга дизайнерлик муносабатининг асосий тамойиллари (приниплари) жорий этилди. Энди нарсаларнинг ташқи кўриниши ва уларнинг мажмуаларида нафақат декоратив ишлов бериш ғояларигина бўлиб қолмай, мутаносиблик талабларини, силуетнинг ифодалилиги ва рангларнинг уйғунлиги кабилар ҳам қамраб олади. Қачонки буюмлар тузилишининг гўзаллиги ва мақсадга мувоффиқлиги утилитар-амалий талабларига мукаммал жавоб - махсулотнинг юқори даражадали технология талабларига кура тайёрланганлиги билан *мосланганлиги, материалларнинг тўғри танланганлиги конструктив таклифларнинг рационаллиги, уларнинг оригиналлиги ва янгилиги лойиҳа мақсадларига мослиги* ҳам кам даражада баҳоланмайди.

Бошқача қилиб айтганда, инсон муҳитини ташкил этувчи юқори сифатли, кўзни қувонтирадиган нарсаларнинг пайдо бўлиши учун шароит яратиш (прогноз қилиш, ўйлаб кўриш) деган маънони англатувчи "дизайн" сўзининг асосий маъноси, **гўзаллик учун зарур ва фойдали** этиб **трансформациялаш, ўзгартиришдир.** Бу шиор кейинчалик дизайнерлар фаолиятининг ғоявий ўзагига айланди.

Дизайн тарихи расмий равишда 1907 йилда, Германияда АЕГ компаниясининг ташаббуси билан «Дойче Веркбунд» - етакчи рассомлар, муҳандислар, саноатчилар ва савдогарларнинг ишлаб чиқариш бирлашмаси ташкил этилган пайтдан бошланади, улар оммавий стандарт маҳсулотлар бўлиши мумкинлигини ва бўлиши кераклигини эълон қилдилар. Илк дизайн усталари Г. Мутезиусом ва П. Беренс томонидан яратилган бундай маҳсулотларнинг анъанавий санъатининг мураккаб, жимжимадор безакли шаклларидан соддалиги ва нафислиги билан тубдан фарқ қиладиган биринчи намуналари аллақачон "ўрта синф"кенг харидорининг дидига сазовор бўлган эди.

Ўша йилларда умумий қабул қилинган "дизайн" атамаси ҳали мавжуд эмас эди - тегишли фаолиятни белгилаш (аташ) учун "амалий эстетика", "ишлаб чиқариш санъати", "бадиий лойиҳалаш " (баъзан "конструкциялаш") тушунчалари ишлатилган. Инглизча атама халқаро қўлланишга анча кейинроқ кирди. Лекин бу ишнинг мазмуни ва мақсадини ҳамма яхши тушунишар эди.

Биринчи жаҳон урушидан кейин дизайн асосчиларининг ғоялари деярли бир вақтнинг ўзида пайдо бўлган иккита "ишлаб чиқариш санъати" мактаби томонидан қабул қилинди: Москвадаги ВХУТЕМАС (Олий санъат ва техник устахоналар) ва Германиядаги БАУХАУС. Ҳар

иккиси ҳам ажойиб рассомлар, меъморлар, мутафаккирларни бирлаштирган: В. Татлин, А. Родченко, Л. Попова, Ел Лиссицки – Россияда, В. Гропиус, Миес ван дер Роҳе, В. Кандинский, П. Мондриан - чет элда. Уларнинг барчаси инсон эҳтиёжлари ва саноат технологиялари имкониятларига энг яхши жавоб берадиган субъект-фазовий муҳит шаклларининг ўткир, инновацион ечимлари тарафдори бўлиб, янги материаллар, тасвирлар, рангли композициялардан фаол фойдаланиш янги эстетикага ҳаёт бағишлашига ҳақли равишда ишонишди. Ҳақиқатан ҳам, уларнинг таъсири ҳамма нарсани қамраб олди - дастлаб эҳтиёткорлик билан қабул қилинган объектив дунёнинг янги шакллари сайёрамизнинг аксарият минтақаларида янги бадиий тенденцияларнинг устунлигини ўрнатган истеъмолчи устидан ғалаба қозонди.

Тадбиркор америкаликлар биринчи бўлиб дизайн ғояларини Иккинчи Жаҳон урушидан олдинроқ қўлга олдилар ва уларни ўз фирмалари ва компаниялари фаолиятига фаол киритдилар, бу эса турли халқ истеъмол молларини ишлаб чиқариш, сифати ва сотиш ҳажмини кескин ошириш имконини берди.

Ривожланишнинг барча босқичларида Окиан орти дизайнини намойиш этган Р. Лоуи, Ч. Емза, Б. Геддзаларнинг номлари бу жараён билан чамбарчас боғлиқ. Жаҳон уруши орасидаги даврда, айниқса, асрнинг иккинчи ярмида бу ғоя ва усулларни аввал европа, кейин эса Япония саноатлари ўзлаштирдилар. Шу пайтларда кутилмаган воқеа содир бўлди - 20-асрнинг 30-50-йиллари учун одатий бўлган "ўртача" жаҳон дизайн услуби, асосан, рационал бўлиб, 1960-йиллардан бошлаб, кўпинча оқилона функционалликдан жуда узоқ бўлган минтақавий маҳаллий тенденцияларнинг калейдоскопи билан алмаштирилди.

Боз устига яна америкалик дизайнерлар биринчи бўлиб, янги истеъмол маҳсулотининг технологик принципи ёки конструкциясини тубдан ўзгартириш оммавий харидор учун зарур эмаслигини тезда англадилар - уни (истеъмолчини) жалб қилиш учун ташқи хусусиятларни яъни: ранглар, ёзувлар, индивидуал тафсилотларини кичик модернизация қилиш кифоя деган хулосага келдилар. Дизайн ишланмаларида жиддий ўзгаришлар бўлмаган ҳолда, ўзгариш ***иллюзиясини*** яратган соф **"*безакчи*"**ҳаракати - **"*Стайлинг*"**ана шундай пайдо бўлган эди.

Ҳунармандчиликда предмет муҳити қиёфасини шакллантиришда бебаҳо тажрибага эга бўлган Италияда бозорни забт этиш муаммосига бошқача ёндашилди. Бу мамлакатнинг минг йиллик тарихидан келиб чиққан бадиий дид унинг дизайнерларини изланишнинг тубдан янги усулига – экспериментал қайта кўриб чиқишга, бузиб кўрсатишга, аллақачон таниш бўлган шаклларнинг экстравагант комбинациясига

олиб келди. Италия авангардининг ютуқлари - А. Мендини, Е. Сотцасс, Л. Коланитомонидан - дарҳол бошқа мамлакатларда ўзига хос тарзда ўзлаштириб олинди ва талқин қилинди - ҳам бадиий, ҳам техник, ва функционал жиҳатдан энг кутилмаган экспериментлар серияси бошланди. Аммо кўпинча, расмий равишда, "фойдали нарса гўзал бўлиши керак" деган асл тамойилдан анча узоқда бўлса ҳам - агар у ғалати ва ғайриоддий кўринсада ва фақат ўша савдони тўлдириб турган нарса ва таклифлар ***денгизида*** сезилиб турса, етарли бўлиб туюла бошлади.

Денгиз эса ҳақиқатан ҳам чексиздир.

Бугунги кунда дизайн инсонга таклиф этаётган нарсалар, товарлар, хизматлар, муҳитдаги вазиятларни юзаки санаб ўтганда ҳам унинг таъсири том маънода бизнинг фаолиятимизнинг деярли барча соҳаларига таъсир этаётганлигини кўрсатади. Назария "катта дизайн" нинг деярли кенг бўлган дунёсини бирор бир соҳада ихтисослашган яна бир нечта "кичик дизайнлар" га ажратади.

Улар орасида **саноат** ёки **индустриал дизайни** ҳақли равишда биринчи ҳисобланади - бу кенг маъноли тушунчага асосланган, саноат маҳсулотларини оммавий ишлаб чиқаришга қаратилган бўлиб - саноатнинг ўзи учун зарур бўлган дастгоҳлар ва асбоблардан тортиб, қоғоз қисқичлари, соч қисқичлари, тароқларгача ва уй-рўзғор эҳтиёжлари учун бошқа кичик нарсаларни лойиҳалашга мўлжаллангандир. Саноат маҳсулотларининг айрим турлари анчадан буён аллақачон мустақил лойиҳалаш тармоқлари мақомини олдилар. Масалан, транспорт воситалари, идиш-товоқлар, радиоэлектроника ва бош.

Дизайн ҳаракатларининг махсус гуруҳини мода индустриясини ташкил этувчи "тўқимачилик-кийим" бўғини ташкил этади, бижутерия буюмлари, заргарлик буюмлари, духилар (атир) ва бошқа парфюмерия маҳсулотларини ишлаб чиқарадиган саноат дизайни бўлимлари мавжуд. Санъат ва ҳунармандчиликнинг бевосита меросхўри бўлган саноат дизайни ўз чегараларини анча кенгайтирди ва шундай қилишда давом этмоқда,у ҳар доим бизга янги ва янги турдаги хизматлар ва ўз саъй-ҳаракатлари натижалари орқали жиҳозланган фаолият шаклларини тақдим этмоқда.

Саноат дизайни билан чамбарчас туташ бўлган **график дизайни** - босма нашрлар, афишалар, белгилар, кўрсатгичлар - типографик ёки бошқа техник воситалар билан такрорланган барча визуал ечимлар, телевизор экранлари кабилари билан туташиб кетди.

Бизнинг замонамизда турли хил оммавий ахборот воситаларига тўлиқ бўйсунадиган график дизайннинг роли беқиёс даражада ошди. Бизнинг ҳаётимиз ўзининг кўринишлари - газета саҳифалари, шаҳар

маконида бизни йўналтирадиган визуал алоқалар, савдо, бизнес ва дам олишдаги қадамларимизни йўналтирувчи реклама билан сингиб кетди. Тасвирий санъат ютуқларига асосланган график дизайни ўз арсеналига шрифт композициялардан тортиб анимация ва компютер символикаларигача бўлган кўплаб янги воситаларни қўшди.

Дизайн ишларининг улкан соҳасини **архитектура** дизайни ташкил этади. У илгари архитектурага тааллуқли бўлган қурилиш секторининг маълум бир қисмини хусусийлаштирган: оммавий равишда қурилаётган объектлар, биринчи навбатда, бизнинг коммунал эҳтиёжларимизни қондириш учун мўлжалланган - стандарт турар-жой бинолари, типик мактаблар, шифохоналар, уларнинг аксарияти "оддий" дўконлар, идоралар, тез-тез такрорланадиган саноат ва муҳандислик тузилмалари функциялари, параметрлари, жиҳозлари турлари бўйича бирлаштирилган.

Дизайн лойиҳалашни бошқа турлари ҳам мавжуд. Масалан, **ландшафт дизайни**, парк - боғдорчилик меъморчилиги ишининг давомчиси бўлиб, у "натурал" табиий воситаларни - сув, ер юзаси шаклий кўринишларини, яшил майдонларни ўз мақсадлари учун ишлатган. Бугунги кунда, табиий ресурсларнинг умумий етишмаслиги билан, айниқса шаҳарларда, ушбу турдаги дизайннинг асосий ташвиши унинг мутахассислари томонидан яратилган экологик тизимларни сунъий равишда - яъни боғларда, ҳовлиларда, жамоат биноларининг ички қисмларида сақлаш технологиясига айлантирилди. Ёки - бадиий дизайн, унинг асарлари ҳар қандай объект ва тузилмаларнинг бадиий таъсирига алоҳида урғу бериб, уларни "ҳайкаллар", декоратив паннолар ва бошқа кўринишларга айлантиради.

Аммо бу турдаги дизайн ишлари ҳали саноат, графика ва архитектура каби мақсад ва воситаларнинг аниқлигига эга эмас, улар ҳали ҳам ўзларининг хусусийлик қиёфасини (хусусий ўзига хослиги) қидирмоқдалар.

Ниҳоят, ***процессуал*** **дизайн** шакллана бошлади, у эстетик ва ҳатто образли кўринишларга асосланган ҳаракатларнинг функсионал изчилигига — унинг «мизансена», «режиссёрлик» талқини ва бу ҳаракатларнинг алоҳида фазалари ва турларини ва умуман уларни тизимларини расмийлаштиришга қаратилган жараённинг «таркибини қайта тиклаш» ҳисобига киради.

Шунга ўхшаш объектлар диапазони чексиз: ишлаб чиқаришдаги иш кунининг “сценарийи ” дан спорт байрами, тақдимотлар, оилавий тантаналар – эстетик эмоционал-амалий натижани кучайтирган барча тадбирлар.

Аммо бугунги кунда дизайн ишининг бирор соҳаси нафақат дизайннинг анъанавий йўналишлари билан рақобатлаша олмайди,

балки уларнинг барча ютуқларидан ўз мақсадлари учун фойдаланиб, аниқ устунлик қила бошлайди. Гап тахминан ярим аср олдин мустақилликка эришган **муҳит дизайни** ҳақида кетмоқда, ўшанда истеъмолчилар ҳам, дизайнерлар ҳам индивидуал дизайнларнинг барча маҳсулотлари ўзаро ҳаракатда бўлишликни ва умуман олганда аҳамияти ва қамровининг кенглиги бўйича ноёб ҳодиса- фазовий муҳит яратишини тушуниб етдилар.

Ижодкорлик ишларида дизайн шаклларининг пайдо бўлиши, ривожланиши ва мустаҳкамланиши инсон моҳиятининг ўзига хос хусусияти - **дизайн онгининг** энг муҳим кўринишларидан биридир. Ҳақиқий ҳаётда кўп одамлар, бу ҳақда ўйлаб ўтирмасдан, доимо ўз олдига турли хил турдаги лойиҳа вазифаларини қўяди ва бажаради, яъни лойиҳалаш бизнинг менталитетимиз ва борлигимизнинг ажралмас хусусиятидир. Лойиҳалашнинг мақсади, деган эди- инглиз дизайн назариётчиси Ж.К. Джонс, - инсонни ўраб турган борлиқни ижобий ўзгартиришни таъминлашни, режалаштиришдир. У нафақат профессионал дизайнерлар, архитекторлар ва конструкторларнинг ишини режалаштирувчилар бўлибгина қолмай, балки иқтисодчилар, сиёсатчилар, оддий фуқаролар - бизнинг дунёмизнинг шакллари ва мазмунини ўзгартиришга, уни инсонпарварроқ қилиб яхшилашга интилаётган барча одамларнинг фикрлари ва ҳис-туйғуларини қамраб олади.

Шундай қилиб, инсоният жамиятининг қадриятларидан бири, унинг туғма лойиҳачиликка мойиллиги, одамларнинг замонавий фаолиятида фикрлашнинг алоҳида тури ва ҳаётни тартибга солиш бўйича ишнинг амалий йўналиши - **лойиҳа маданияти** сифатида аниқланади. Баъзан "Бош ҳарф билан "***дизайн***" деб номланади, чунки бу бизнинг ҳаётимизни мукаммал, гўзалликка томон элтувчи, бу профессионал ҳаракат хусусий ёки "кичик" дизайнларнинг ўзаро таъсири натижасидир.

Функционал зарур нарсаларни эстетик жиҳатдан мукаммалга айлантиришнинг глобал принципига асосланган дизайн лойиҳалашни технологиялари ва усуллари ушбу супер вазифага(сверхзадача) жуда аниқ жавоб беради. Чунки функция деганда дизайнерлар нафақат жараён, нарса, ҳодисанинг утилитар маъносини, нафақат уни ҳақиқатда ўраб турган материаллар, тузилмалар, технологияларни, балки ҳосил бўлган маҳсулотнинг ҳиссий - образли, ижтимоий мазмунини, интеллектуал ҳаётда, маданиятда, онгимизнинг маънавий компонентида унинг иштирокини ҳам тушунадилар.

Бунинг учун эса инсоннинг ҳиссий ва психологик ҳолатига ўзининг барча кўринишларида минг йилликлар давомида санъат томонидан тўпланган улкан таъсир арсеналидан фойдаланилади:

рангтасвирда ранг ва ёруғликнинг жозибали кучи, ҳайкалтарошликда пластиклик ва ҳажмли конструкцияларнинг ифодалилиги, меъморчиликда фазовий ҳиссиётларнинг ўзаро чирмашиб кетиши, ҳатто театр турли саҳналари ҳаракатларининг бадиий маъносини таққослашда ҳам. Аммо дизайн уларга ўз қуролини қўшади: дизайн формаларида профессионал тарзда амалга оширилган ва очиб берилган ҳиссий қадриятлар ва ушбу функционал ва технологик жараёнлар ва ҳодисаларнинг мазмуни унинг асарларида ўз аксини топади.

1.2. Дизайн лойиҳасининг ҳаётий манбаълари.

Дизайнни шакллантиришда прагматик ва бадиий тамойил, ишлаб чиқариш талабларининг ўрни. Ривожланиш тенденциялари.

Шундай қилиб, бизнинг давримизга келиб дизайн махсус мустақил санъат турининг барча белгиларига эга бўлди: у ўзига хос, яъни - маълум бир ишда органик бирикма - нарса, жараён, жисмли-фазовий, мақсадга мувофиқлик – утилитар фойдалилик ва бадиий жиҳатдан зарурийлик каби ижод объектига эга. Шунингдек, у инсоннинг маънавий дунёсига таъсир қилишнинг ўзига хос воситаларига ҳам эга – комфортли яшаш ва меҳнат шароитларининг кенг қамровли мажмуасини яратиш орқали, бу ерда конфорт сўзи нафақат қулай микроиқлим режимлари, меҳнат қулайлиги, турли хил дам олиш тартиблари, чарчоқни йўқотиш ва бошқалар бўлиб, шу билан бирга, ушбу комплексни ташкил этувчи объектлар ва шаклларнинг уйғун, оқилона ташкил этилган, эстетик жиҳатдан ёқимли кўринишлари ҳам шулар жумласидан.

Табиийки, ушбу натижаларга эришиш учун дизайн фақат унга хос бўлган **методологияга** ҳам эга. У бошқа санъат турларининг методологиясидан сезиларли даражада фарқ қилади (гарчи у уларнинг бадиий воситаларидан ҳам фаол фойдаланса ҳам), чунки у асл мақсадини белгилашда тубдан бошқача тизимига асосланади.

Рангтасвир, архитектура ва санъатнинг бошқа турлари ижодий жараёнининг якуний мақсади – ана шу санъат тури воситалари орқали тасвирланган нарса, авторнинг кўп қатламли тасаввурига кўра концентрацияланган, “индивидуаллаштирилиб умумлаштирилиб, конкрет- сезги шаклида очиб берилган” **бадиий образни** яратишдир. Бу санъат муаллифи учун ҳам, у тасвирлаган воқелик ҳодисалари учун ҳам жуда муҳим нарсадир. Бадиий образ деярли бутунлай номоддий соҳада, санъат асарининг ўзини борлиқ оламида ётади, санъат асарини

"жисмоний" идрок этувчи шахснинг психологияси, ҳис-туйғулари ва хатти-ҳаракатларига билвосита таъсир қилади. Муайян маънода, бу томошабинга, тингловчига, ўқувчига маълум бир рассомнинг воқеа, характер, табиий ёки ижтимоий ҳодиса тўғрисидаги шахсий фикрини юклайдиган таклиф, маънони ҳис қилиш учун томошабин билан умумий фикрларни ва ҳаёт мазмуни топишга уринишдир.

Дизайнер вазифаларни бошқача кўради. Унинг якуний маҳсулоти дизайн каби **бадиий** эмас, яъни, **моддий - лойиҳа образи, ҳақиқий ҳаёт идеалининг моддийлаштирилган ғояси.** ***Қайсики бу баъзи ҳолатларда дизайн образининг бадиий тасвирга ўтишини истисно қилмайди*** - агар у шароитлар туфайли символик (тимсолга), интеллектуал ва ҳиссий умумлаштиришга олиб келинса, унда прагматик алоқаларнинг ўзига хос хусусиятлари (конкретикаси) уларнинг ҳиссий ва психологик акс эттирилишидан томошабиннинг онгида "ажралади". Лекин, одатда, дизайнер ўзини расмий эстетик идеалга - гўзаллик туйғусига ўтиш билан чеклаб, бундай вазифаларни ўз олдига қўймайди.

Истеъмолчида мутаносиб, уйғун, ўз табиатини аниқ ифодаловчи ва инсон табиатининг инсоний моҳиятига мос келадиган объектлар ҳақида фикр юритишда пайдо бўладиган туйғу. Дизайнер-рассом "инсонга инсоний муносабатда бўлишга" қодир бўлган моддий дунёни яратишга интилади.

Ушбу позициялар дизайн ишининг натижаларини шакллантиришда прагматик ва бадиийлик ўртасидаги фундаментал боғлиқликни очиб беради. Одатда, лойиҳа йўли келажакдаги маҳсулотнинг функционал ва техник базасини тушуниб олишдан бошланади, бу унинг объектив хусусиятларини олдиндан белгилайди.

Бундан ташқари, лойиҳалаштириш давомида муаллиф ўз саъй-ҳаракатлари концентрациясининг бир жиҳатини танлайди: у ёки кенг тушунилган ҳаётий жараёнларни (нарсалар комплекслари,муҳит вазиятлари, ахборот тизимлари), оптимал ташкил этишга ёки тор функцинал(конструктив, технологик) вазифаларни аниқ бажаришга эътиборини қаратади. Ёки – якуний ишнинг ахборот-эмоционал таркибини аниқлашга қаратади.

Аммо ҳар қандай ҳолатда, бадиий лойиҳалашнинг профессионаллик натижаси **дизайнерлик ечими ёки объектнинг шакли**, топшириқга жавоб берилган вариантини визуализация қилиш бўлади. Чунки айнан шакл, унинг ифодалилиги ва мукаммаллиги дизайнер ишининг сифати мезони, уни баҳолаш воситасидир. Утилитар-техник ёки конструктив сўровларга жавоб бериш нуқтаи назаридан ваколатли нарса фақат муҳандис, технолог ёки дизайнер томонидан ўйлаб топилиши мумкин.

Аммо уни мазмунли тарзда чиройли қилиш, унга керакли кўриниш бериш - яъни бу интуитив равишда ва биринчи навбатда истеъмолчи томонидан қайд этилади – ва буни фақат рассомгина бераолиши мумкин. Фақат у эстетик жиҳатдан тахмин қилинган шаклга хос бўлган ҳақиқий ва кенг қамровли сифатнинг ишонарлилигини нарсаларга етказиб беришга қодир.

Дизайнда шакл бериш механизми бошқа санъат турларидан фарқли ўлароқ, ниҳоятда объективлаштирилган. Муайян ҳаётий вазифа ёки муаммо - қаҳва тайёрлаш, минг километрни босиб ўтиш - уларни амалга ошириш учун техник ва ташкилий ечимлар муаммо мажмуини туғдиради.

Қаҳва қайнатгични яратишда сув ва қаҳва кукуни учун идишларни таъминлаш, иситишни таъминлаш, тайёр ичимликни стаканларга қуйиш мосламасини ўйлаб топиш керак. Жуда юқори харажатлар билан, кўплаб алоҳида ишланмалар орқали, энг мураккаб дизайн тизими "экипаж-йўл" ҳаракат муаммосини ҳал қилади. Ушбу мураккаб комплекс қурилмалар ёки тизимларнинг ҳар бир элементи ўзига хос шаклга эга бўлиб, уни юзага келтирган функция параметрлари билан боғлиқ. Бу, жумладан, тизимнинг бошқа шакллари билан самарали ҳамкорлик қилишга қодир.

Бу шуни англатадики, дизайнер ишининг асосий қисми ҳаёт томонидан қўйилган вазифани амалга оширадиган маълум қурилмалар ва технологик занжирларни ихтиро қилиш эмас, *балки ишлаб чиқилган структуравий ва техник-конструктив элементлар шаклларини ягона организмга, яхлитликка жойлаштиришдир.*. Шу билан бирга, дизайнерлик фикр утилитар-компоновкалаш схемасини ишлаб чиқишдан тортиб, дастлаб мақсадлар бўйича - унинг потенциал ифодалилигини жиловлаш (тўсиш), бадиий - рамзий, ахборот, ҳиссий - мазмунини очишгача бўлган қийин йўлни босиб ўтади. "Йўл бўйлаб" дизайнер кўплаб эстетик жиҳатдан_асосланган операцияларини ўзига жалб этади: у мумкин бўлган материаллар ва тузилмаларни (нафақат уларнинг функционал яроқлилиги асосида, балки визуал идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда), уларга ишлов бериш вариантларини саралайди (парлатма, бўяш, хромлаш ва бошқалар), дастлабки схемани яхшилайди - ўлчамларни аниқлайди, якуний тизимни ёрқинроқ, мутаносиброқ қиладиган тафсилотларни қўшади ва ҳоказо. Бошқача қилиб айтганда, у содда-шартлиликдан улкан сакрашни,

функционал ечимнинг гўё, "номланган" тасвиридан - эстетик идеалнинг хусусиятларига эга бўлган, сифат жиҳатидан янги объектни яратишга ва у ҳал қилган функциясида инсоний чуқур мазмунга эга бўлган ишни амалга оширади.

Дизайн ишланмаларининг оммавийлигига ва аҳамиятига яна бир нарса ёрдам беради - улар деярли ҳар доим маҳсулотнинг истеъмол сифатларини тубдан ўзгартирадиган ва оригинал дизайн тартибини талаб қиладиган янги ташкилий ва техник таклифларга асосланади. Акустик талаблар туфайли, бир вақтлар маиший радио ускуналари қимматбаҳо ёғочдан ясалган катта қутиларга ўхшарди: ўша даврдаги карнайларнинг номукаммаллиги резонанс эффекти билан қопланади. Овоз частоталарини баландлик ва қувват бўйича кўпайтиришни ажратиш билан, стерео тизимларнинг пайдо бўлиши билан "қутилар" га эҳтиёж йўқолди, аппаратураларнинг жойлашуви(*компановкаси*) фазовий хусусиятга эга бўлди, металл ва пластмасса етакчи материалларга айланди - аудио комплексларда қабул қилинди, бугунги кунда улар акустик қурилмаларнинг мақсадига қараб истеъмолчиларнинг сўровларию ва кўпроқ даражада - "мода"нинг маълум бир шакл учун янада хилма-хил бўлиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда уларни шакллантиришнинг иккита йўналиши қайд этилгани бежиз эмас - аудиотехниканинг техноген хусусиятини таъкидлайдиган «Hi-fi», "Ҳи-фи" ва ўзига хос ғалатиликка" (экстравагантликка) мойил харидорнинг дидига мўлжалланган "зооморфик" йўналишларидир. Аммо ҳар бир янги моделда дизайнер бошланғич функциянинг у ёки бу модификациясини мукаммал тарзда акс эттиришга интилади: товушнинг энг тозалиги, "атрофдаги товуш" эффекти, портатив(кўчма) қурилмалардан фойдаланиш қулайлиги ва бошқалар.

Дизайнерлик шакллантиришда бадиий лойиҳалаш ва бадиий дизайн махсулотларини ишлаб чиқариш ўртасидаги боғлиқлик *мутлақо махсус рол ўйнайди.* Бошқа ҳеч қандай санъатда бўлмагани каби, дизайн маҳсулотларининг шакли уларни ишлаб чиқариш усулига боғлиқ бўлиб, қайсики бу жуда кўп сабабларга эга.

Биринчидан, дизайн, асосан, мажбурий оммавий сотувга қаратилган ва шунинг учун юқори технологик самарадорлик ва реал ишлаб чиқаришга қаратилган - бу дизайнерлик товарларининг истеъмол сифатига жавоб берадиган арзон нархларни таъминлашнинг ягона йўли. Шунинг учун дизайн шакли ҳар доим ишлаб чиқариш учун енг қулай ечимга мўлжалланган бўлиб, бу мавжуд ускуналардан тўлиқ фойдаланиш, материаллар, энергия ва бошқа ишлаб чиқариш ресурсларини тежаш имконини беради.

Иккинчидан, "саноат эстетикаси" асарлари ҳар доим ушбу дизайн таклифининг моддий асосини ташкил этадиган ишлаб чиқариш базасининг хусусиятларига жуда боғлиқ. Шу сабабли, техник ечимлар тамойиллари ўзгарганда, уларга мос келадиган дизайн шаклларида ҳам,

уларни ишлаб чиқарадиган саноат қувватларида ҳам деярли тўлиқ ўзгаришлар юз беради.

Электрон асбоб-ускуналарни унинг ишлаши ва ишлаб чиқариши учун мутлақо янги технологиясиз тасаввур қилинг: магнит лентасини дискларга алмаштириш, босма платаларни оммавий ишлаб чиқариш, ўта аниқ автоматик йиғиш, янги композит материалларнинг пайдо бўлиши ва ҳоказо.

Аммо бугун бу қурилмаларнинг бешинчи, олтинчи авлоди чиқарилмоқда. Бунда ҳар бирининг ўзига хос шакллари ва йиғиш тамойиллари билан ишга туширилиши саноатдаги тегишли ўзгаришлар билан асосланган бўлади.

Тўғри, бу ўзаро боғлиқлик муносабатларнинг бошқа томонини ҳам таъкидламасдан бўлмайди: кўп ҳолларда дизайнерларнинг ғоялари муҳандислик таклифларининг ўзаро таъсири ва фазовий ташкил этилишининг жуда истиқболли усулларини ўз ичига олади, бу уларни амалга ошириш харажатларининг сезиларли қисмини камайтиради. Кўпинча бир марта оқилона тартиб топган бўлса, қурилманинг муваффақиятли шакли янги вазиятларда қайта-қайта такрорланади, тафсилотлар ва аксессуарларда кичик ўзгаришларга учрайди.

Масалан, бу кўп йиллар давомида офис ва маиший компютерларнинг тўлиқ тўплами билан содир бўлмоқда: улар процессорлар моделларидан, ташқи кўринишидан унчалик фарқ қилмайдиган мониторлардан, стандарт бошқарув клавиатураси ва илғор ташқи қурилмалар - сканерлар ва бошқа қурилмалардан йиғилган. аниқ вазифалар учун жуда ихтисослашган қурилмалар.

Бевосита дизайн ва ишлаб чиқариш технологияларининг ўзаро боғлиқлиги ва илмийликни кам талаб қиладиган соҳаларда - Тонет стулларининг эгилган ёғоч танавори (заготовкаси) эсланг. Энди мебел тўпламларининг шакллари деярли бутунлай материалга боғлиқ - уларнинг оғирлигини камайтирган ва мустаҳкамлигини оширган металлга, диван ва креслолар қопламасига юмшоқлик ва тўқималарни таъминлайдиган синтетика, ёғочнинг имкониятлари ҳақидаги ғояларимизни ўзгартирган ёпиштирилган тузилмалар, бўёқ ва лак маҳсулотлари, нисбатан кам оригинал моделларга хилма-хиллик беради. Бу материалларнинг ҳар бирининг ортида кимё, металлургия, станоксозлик, ишлаб чиқаришни бошқариш тизимлари ва бошқаларнинг муваффақиятлари турибди. ва ҳ.к. Бундай ҳолларда дизайнер бу материалларнинг ҳар бирига маҳсулотнинг эстетик тузилишидаги унинг ўрнини қидиради: у металларга унингташувчи вазифасини юклайди, ёғочда унинг "илиқлиги" ва декоратив текстурасидан фойдаланади, ёрқинлик ва коррозиядан ҳимоя вазифаларини бўёқларгаюклйди. Бундан ташқари, у истеъмолчининг

эътиборини тортадиган ажаблантирадиган, муҳим, кутилмаган эффектларини олиш учун материалларнинг визуал хусусиятларидан фойдаланади. Тўқилган узум шингилалари шаффоф стол усти билан бирлаштирилган тўпламлар шундай пайдо бўлади, ғалати *ликала* бўйлаб эгилтириб ясалган металл оёқлари қўшни мармарларга улаштирилади ва буларнинг барчаси истеъмолчи томонидан ўйлаб юрилган ҳар қандай вазиятларда фойдаланиши мумкин бўлган сон-саноқсиз шакллар ва таклифларни яратади.

Аммо умуман олганда, бугунги кунда дизайн ғояларини ривожланиши икки йўналишда кетмоқда: ишлаб чиқариш ва технологик шароит ва жараёнлардан маълум бир, берилган материал, дизайн учун органик бўлган тектоник ва декоратив имкониятларини кўрсатиш ва *аксинча,* маҳсулотларни ноанъанавий қилиб кўрсатиш, ҳатто ностандарт, инжиқ харидорда синчковлик ва қизиқиш уйғотадиган ҳайратланарли дизайн шаклларини яратиш - чунки у дастлаб таклиф қилинган ўзгартиришларнинг чидамли ва прагматик мақсадга мувофиқлигига ишонади. Бунга уни деярли бир асрлик дизайн тарихи ишонтирди: "Улар ҳеч нарсани ёмон ёки беҳуда қилмайди".

Дизайн ғояларини излашнинг кўп йўналишли табиати дизайн фаолиятининг ушбу соҳасининг яна бир хусусиятини очиб беради, айтайлик замонамизнинг ҳозирги босқичида - бу бутунлай бозорга боғлиқ.

Ёзувчи "стол устида" ёзиши мумкин бўлган шеърлар ёки ҳикоялардан ёки рассом устахонасида ўнлаб йиллар давомида сақланиши мумкин бўлган расмлардан фарқли ўлароқ, дизайн маҳсулотлари тасвир сифатида эмас, балки ҳозирча талаб қилинмаган ғоя сифатида яратилади. Фақат ишлаганда маънога эга бўлган моддий зарурат сифатида,кўзланган мақсад учун, яъни у одамлар қўлига тушганди, бошқача қилиб айтганда - сотиб олинади.

Гап шундаки, дизайн санъати асосчиларининг эстетик тамойилни ҳаётимизнинг барча жабҳаларига изчил жорий этиш орқали цивилизациялашган инсониятнинг турмуш тарзини умумий қайта қуриш ҳақидаги ғоялари реал ҳаётдаги ижтимоий-иқтисодий вазият билан боғлиқ эди. Маълум бўлишича, дизайннинг фаолиятли бўлиши товарлар ва хизматларни оммавий истеъмол қилишда, фақат маълум даражадаги ижтимоий фаровонлик палласидагина мумкин. Негаки дизайн, ўзининг барча оқилона рационаллигига қарамасдан, ишлаб чиқариш учун нисбатан камбағал жамият ҳаёт тарзини тартибга солишга қодир бўлган минимал маблағлар учун ўзига хос "қўшимча харажатлар" ҳисобланади. Шунинг учун дизайн, биринчи навбатда, унинг гуллаб-яшнаши учун иқтисодий шароитлар мавжуд бўлган жойда илдиз отади: ривожланган ва динамик саноат, юқори ишлаб чиқариш

технологиялари ва энг муҳими, аҳолининг нисбий кўпчилигининг юқори харид қобилияти, бу нафақат асосий нарсаларни, балки гўзаллик белгиларига эга бўлган нарсаларни ҳам сотиб олишга қодир эканлиги, будай шароитда бу ҳам ўз йўлида товар ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам дизайн қонунлари бизнинг мамлакатимизда, Осиё минтақаларининг кенг ҳудудларида деярли ишламади – чунки бу минтақаларда дизайн учун ортиқча пул йўқ эди. Аммо бошқа томондан, у Америка Қўшма Штатларида ва тарихан анча юқори турмуш даражаси ривожланган бир қатор Европа мамлакатларида фаол илдиз отди. Агар биз ушбу қоидаларни максимал даражада умумлаштирадиган бўлсак, бугунги кунда дизайн ўзига хос ривожланиш қонуниятлари ва идеал ҳақидаги ғоялари, ўзига хос чекловлари ва қарама-қаршиликлари билан истеъмолчи жамоасини ўзига хос санъатидир. Асосийси, аҳоли учун ҳам, ишлаб чиқариш фаолияти учун ҳам дизайн муносабатига бўлган мутлақ эҳтиёж ва бу эҳтиёжни энг кескин бўлган жойда - чекланган ресурсларга эга жамиятда тўлиқ амалга оширишнинг мумкин эмаслигидир. Аммо дизайндаги энг муҳим нарса нафақат ҳар бир инсоннинг атроф-муҳитимиздаги нарса ва ҳодисаларни эстетик жиҳатдан мақсадга мувофиқ ташкил этишга бўлган эҳтиёжини қондиришгина эмас, балки бундай ташкиллаштириш ишларининг сўзсиз самарадорлиги ва ишлаб чиқаришнинг ўзи учун ҳам, ишлаб чиқариш усули учун ҳам ва унга жавоб бераоладиган ҳаёт тарзидир.

Фақат кейингина тузилишда, тектоникада, оммавий ишлаб чиқаришнинг декоратив ечимларида дизайннинг асосий принципи узатилади –истимолда гўзаллик оқилона ташкил этилган заруратдир.

Булар нотўғри тушунилган мода талаблари, индивидуал мижозларнинг амбициялари ва ниҳоят, дизайнерларнинг хатоларидан иборат бўлиб, правардида келиб чиқадиган боши берк, ишлаб чиқаришдан ташқари харажатлар чиқариб ташланади.

Бундай ҳолда, дизайн бешигида турган мутафаккирлар ва рассомларнинг деярли утопик ғоялари амалга оширилади - гўзаллик идеалини "барчага" адолатли тақсимлаш, бу дизайнни, борлиқни санъатнинг янги шакли воситалари ва усуллари орқали ўзлаштиришни таъминлайди. Чунки санъат, ривожланиш ва такомиллашиш учун чексиз истиқболга эга. Бундан ташқари, дизайн ижодкорлигининг заҳирасида ҳали ҳам инсон фаолиятининг бирон бир соҳасининг қўлланилишидан узоқ бўлган хоссалар мавжуд - синтез қилиш, ижтимоий онгнинг ўхшаш турлари билан биргаликда ишлаш қобилияти кабилар. Бундай ҳолда – фанда ҳам, санъатда ҳам, муҳандислик ижодининг кўп шаклларида ҳам - дизайннинг спецификаси ана шундай бўлади.

Рангли чироқлар нурлари билан таратилган тунги шаҳар нима? Ёруғлик ва ранг сеҳри билан "тирик" рангтасвир асарига айлантирилган меъморий ансамблми? Оптик физика, ёруғлик муҳандислиги, ландшафт ва шаҳарсозликнинг амалга оширилган ғоялари ғалабасими? Ёки инсон онги ва ҳис-туйғулари чўққиларини лойиҳалаш орқали мисли кўрилмаган нарсага бирлашиш-янги санъат турининг дурдона асарими?

II БОБ. АТРОФ-МУҲИТ ДИЗАЙНИ ВА ДИЗАЙН ИЖОДКОРЛИГИДА ШАКЛЛАРИНИНГ ИНТЕГРАЦИЯСИ

2.1. Атроф-муҳит ҳақида тушунча

Атроф-муҳит дизайн объекти сифатида, унинг хусусиятлари ва таркибий қисмлари. Архитектура муҳити, унинг архитектурадан фарқлари. Атроф-муҳит дизайнининг бошқа дизайн турлари орасида ўрни, меъморий муҳит ва интерер.

"Атроф-муҳит" - бугунги кундаги лойиҳа маданиятида ижодий фаолият усуллари, натижалари ва мақсадларида амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг асосий тушунчасидир. Бир вақтлар рассомлар, меъморлар, ҳунармандлар, ихтирочилар ўз асарлари - расмлар, бинолар, қурилмалар устида ишлаган ҳолда, асосан дунё тартибининг махсус, таниш ва шахсан қизиқарли муаммоларини ҳал қилишган, уларнинг қўллари билан яратилган инсон яшаш муҳитидаги "иккинчи табиат" нинг умумий конструкцияси эса - ўз-ўзидан стихияли равишда юзага келди.

Бизнинг замонамизда инсон турмушининг жузъий (умумий, шахсий) томонларини такомиллаштириш муҳимлигини камайтирмасдан, тубдан янги – яъни унинг истиқомат қиладиган муҳитини гармоник жиҳатдан барча параметрларини - моддий-жисмоний, функционал-прагматик, ижтимоий ва ҳиссий - уйғун боғлаш ва эмоционал- бадиий томонларини яхлитлаштирилган ҳолда лойиҳалаш вазифасини қўймоқда.

Рус тилида "атроф-муҳит" сўзи қуйидагиларни англатади: "ичидан" қандайдир фаолият содир бўладиган табиий (жисмоний) шароитлар мажмуи тизими; ижтимоий ва кундалик муҳит, қуршов, вазият, шароит;

бу шартларнинг умумийлиги билан боғлиқ бўлган, муҳит маконида ташкиллашган одамлар ва нарсалар тўплами.

Бу таърифлар, бир томондан, атроф-муҳит ниманидир **ўраб турган** нарса эканлигини, иккинчи томондан - **ўраб олинган** нарса, унинг ниманидир ичида эканлигини кўрсатади. Бу иккиламалик тасодифий эмас - умуман олганда, бу тушунча *объект мавжуд бўлиш шартлари* ва ушбу объектнинг ўзининг *бирлигини* назарда (жараён, ҳодиса) тутади. Бу узлуксизлик- умуман "атроф-муҳит" тоифасининг ўзига хослиги хусусан "архитектура муҳити" феноменидир.

Бу атама билан (атроф-муҳитнинг бошқа турларидан фарқли ўлароқ - интеллектуал, манзарали(сценической), ижтимоий ва бошқалар) биз атроф-муҳитимизнинг архитектура-бадиий асосланган тузилмалар томонидан шакллантириладиган қисмини белгилаймиз, бу

ерда маконлар, ҳажмлар ва жиҳозлар тизимлари ва ободонлаштириш комбинацияси мавжуд. бу ерда содир бўлаётган ҳаётий жараёнлар бадиий бирлик қонуниятлари бўйича яхлитликка бирлашади, улар муайян меъморчилик ва дизайн консепсиясининг амалга оширилганлиги натижасидир.

Одатда, бу муҳит тузилмаларининг шаклланишида профессионал дизайнерларнинг бевосита иштироки билан ажралиб туради, улар утилитар-бадиий натижа олишга қаратилга бўлиб, қайскии архитектура муҳитининг лойиҳалаш ишларини санъат ҳодисаларига айлантиради.

Муҳит дизайни лойаҳа маданиятида ғоят муҳим ўрин тутади, буни архитектура билан таққослаганда тушунарли бўлади.

Архитектура ва меъморий муҳит дизайнини бирлаштирадиган ва яқинлаштирадиган умумий хусусиятлар - усуллар, мақсадлар ва иш натижаларининг "фазовийлиги", биринчи навбатда, якуний объектни шакллантиришнинг визуал воситаларидан фойдаланиш бўлиб уларни бир – биридан фарқлантирадиган нарса нарса бу натижанинг ўзидир.

"Архитектура" тушунчаси, биринчи навбатда, бинонинг кўриниши тасаввури билан боғлиқ бўлиб, қурувчи томонидан "ясалган", томошабинга "кўринадиган" ва маълум бир ички маконнинг қобиғи бўлиб хизмат қилади. Ва фақат иккинчи навбатда - қобиқ ичида ва атрофида содир бўладиган нарсалар билан ассоциатив тасаввур пайдо бўлади. Бошқача қилиб айтганда, меъморчилик, маконни бадиий ташкил этишнинг турли усулларидан фойдаланган ҳолда, томошабинда ўз санъатининг махсус маҳсулотини - бошқа санъат турларининг тасвирларидан тубдан фарқ қиладиган **меъморий образни** шакллантиради. Архитектура дастлаб мавҳум (абстракт) бўлиб, ҳеч қачон воқеликни танқид қилмайди, ёвузликни уйғота олмайди ва ҳатто комик туйғусига эга эмас. У ўз асарларида ҳамиша борликни улуғлайди ва таъкидлайди.

Шунинг учун, цивилизация тарихида архитектура ҳар доим алоҳида ажралиб турди, бошқа санъат турлари орасида устунлик (доминантлик) қилиб, ўз даврининг асосий ғояларини ўзида мужассам этиб келган. Унинг пайдо бўлишига сабаб бўлган сабаблар йўқолса ёки ўзгарган тақдирда ҳам томошабин учун яшаш ва фаолият юритишда давом этувчи меъморий иншоот образининг ўзига хос қиймати архитектуранинг бошқа санъат турларига ўхшашлигини таъминловчи хусусиятлардан биридир.

Архитектура муҳити билан вазият бошқача – “қобиқ”ва уни тўлдирилганлиги, бу ерда амалга ошириладиган фаолият субъектлари ва объектларининг бир вақтнинг ўзида мавжудлигини ва идрокисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Атроф-муҳит ҳолатини идрок этиш **"атмосфера"** ёки **"атроф-муҳит образи"** да умумлаштирилади, бу "архитектура образи" атамасидан (терменидан) бу ерда содир бўлаётган жараёнларнинг ҳиссий мазмуни, инсон ҳис-туйғуларининг комплекс ўзаро таъсири билан фарқланади, аслида улар бу жараёнларда иштирок этаётган, фазовий вазиятни тўлдирувчи нарса ва жисмларнинг ташқи кўриниши ҳақидаги таассуротлари ва бу ҳолатнинг меъморий ечимида гавдаланган бўлади.

Бошқача қилиб айтганда, архитектура образини юзага келишида жараён (фойдали эҳтиёж) қандайдир бир сабаб, туртки бўлиб хизмат қилса, бундай ҳолда у уни юзага келтирган вазифалардан ҳоли уларок, қурилгандан сунг ўз-ўзича яшайбошлайди, у ҳолда муҳит образи эса принципиал равишда лойиҳа "*сабаби*" нинг- функцияси – бирлигига - ва лойиҳа фаолияти *"оқибатлари"* - функционал вазифанинг бажаришининг моддий – ижтимоий ва эстетик шароитлари комплексига қаратилган бўлади.

Бу атроф-муҳитга бўлган дизайн муносабатларининг моҳиятидир: у атроф-муҳит ҳолатининг меъморий *(фазовий),* дизайн *(субъект)* манбаларидан ва бу ҳолатнинг ўзидан (*муҳит атмосфераси*) иборат бўлиб, гарчи уларнинг лойиҳавий шакллантириш усуллари бошқача бўлса-да улар концептуал жиҳатдан бир-биридан ажралмас ва учаласи ҳам лойиҳалаш предмети ҳисобланади.

Улар муҳит структурасини шакллантиришнинг асоси ҳиссий тамойилнинг "ташувчилари" ҳисобланади - ишлаб чиқариш ва маълум бир тарзда ташкил этилган ва мақсадли кундалик жараёнлар, уларга мос келадиган микроиқлим шароитлари ва -энг муҳими - жараён иштирокчилари, одамлар ушбу фаолиятнинг "ижрочилари"сифатида, ҳам унинг *"кузатувчилари", "муҳит туйғулари* "истеъмолчилари ҳисобланади. Ишнинг ушбу қисмининг маъноси -жараён дизайни, бу ерда содир бўлаётган воқеаларнинг самарадорлиги ва бадиий йўналишини белгилайдиган ўзига хос ҳиссий ва технологик сценарийни тузишдир.

Кейинги конструктив блок сифатида *архитектуравий - фазовий асос тан олинган,* у биноларнинг майдонлари, баландлиги ва конфигурацияси ёки очиқ шаҳар майдонлари ва уларнинг тўсиқлари кўринишини, бу ерда мўлжалланган муҳит жараённи жойлаштириш вазифаларига жавоб беради. Ишнинг ушбу қисми анъанавий архитектура лойиҳасини амалда такрорлайди, ундан фарқли уларок, дизайнер уларни аниқлаштириш ёки ислоҳ қилиш умидида доимий равишда функционал талаблар параметрларига фазовий таклифларнинг вариантларини "таққослайди".

Учинчи блок - бу фазовий асосни жараёнга **мослаштирадиган "дизайнер" компонентлари тўплами** - функционал жиҳатдан аниқланган ускунадан тортиб бадиий дизайн(арт дизайн) элементларигача. Бу асарлар(ишлар) гуруҳи икки хил маънога эга. Бир томондан, лойиҳачи жараённинг оптимал жиҳозланиши учун масъул бўлган дизайнер сифатида иштирок этади, уни янада қулай, аниқ ва чиройли қиладиган муҳандислик ечимларини танлайди (ёки ихтиро қилади. Бошқа томондан, у ўзининг диққат назарига кирадиган нарсалар ва қурилмаларга муҳит композициясининг элементлари сифатида қарайди - у уларнинг фазовий бирикмаларини аниқлайди, декоратив маъносини очиб беради, ранг гаммасини ўрнатади ва ҳоказо. Яъни. — ҳам дизайнер, ҳам меъмор сифатида ишлайди, бошқа нарсалар қатори мавзу мазмунининг фазовий ансамбли атроф-муҳитнинг меъморий майдонига қандай мос келишини назорат қилади.

Натижада, баъзан эстетик мақсадлардан жуда йироқ бўлган "қўшимча меъморий" объектлар ва ҳодисаларнинг бутун улкан олами автоматик равишда бадиий воқеалар қаторига қўшилади ва янги турдаги санъат асарларини шакллантириш воситасига айланади. Янги, чунки архитектура ва атроф-муҳит дизайни мақсадлари бўйича фарқланади: *биринчиси томошабинга ҳаётнинг маъноси ва макон ҳақидаги ғоясини сингдиради, иккинчиси эса бу маънони томошабин билан биргаликда,* атрофдаги борлиқни ҳеч қандай *реаллигини рад этмасдан яратади*.

Шунинг учун атроф-муҳит объектлари ва тизимлари ҳар доим ҳам қалбларни ром этадиган бадиий образга эга бўлган санъат асари деб даъво қилавермайди. Уларга образ таркибий қисмларининг фақат бир қисмини қамраб олиш кифоя: ташқи кўринишнинг ўзига хослиги, гўзаллик туйғусига тегишли қобилияти, ҳаяжонни уйғотиш, хотиржамлик ва бошқалар. Бу атроф-муҳит дизайни ишларини ва уларнинг меъморий "биродарлар"бўлган, қурилиш интерерлари ва шаҳар маконларини солиштирганда аниқ кўринади.

Уларнинг умумий жиҳатлари жуда кўп: бошланғич функцияга генетик боғлиқлик, "фазовийлик", "архитектурадан ташқарилик" компонентларни (ландшафт элементлари ва жиҳозларини) бадиий тузилишга киритиш, тасвирий санъатлар билан синтез қилиш қобилияти. Аммо интерерлар, соф меъморий ижод маҳсули сифатида, бу ерда содир бўлаётган ҳаётни ҳисобга олмаган ҳолда, ўз-ўзидан мавжуд бўлиши ва баҳоланиши мумкин. Уларнинг дизайни функционал жараёнларга аралашмаслик билан тавсифланади - улар "юқоридан" (одатий, буюртмачи, технолог томонидан) ўрнатилади ва фақат меъморий воситалар билан "расмийлаштирилади" (оформляются).

Шунга кўра, интерерларнинг меъморий дизайни анъанавий кетма-кетликда амалга оширилади: "макон (функсияни қуйиш (нусхасини олиш) - маконни бадиий ташкил этиш (композиция) - композицияни ифодали деталлар (конструкциялар, безаклар, жиҳозлар ва бошқалар) билан тўлдирилганлиги", аммо улар, турлича талқин қилиниши(изоҳланиши,шархланиши) мумкин.

Мутахассислар ҳатто "архитектура" ва "жиҳозланган (предметные)" интерерларни ажратиб қарашадилар - биринчиси, биринчи навбатда, архитектура ва меъморлар томонидан яратилган ва иш шароитларига унчалик боғлиқ бўлмаган "қимматли («самоценное»)" шаклланишни ифодалайди; иккинчисининг қиёфасида асосий нарсалар - бу эгаси томонидан "тасодифан" йиғилган жиҳозлар, мебеллар, шахсий нарсалар каби кўринишида.

"Жиҳозланган (предметные)" интерьерлар "атроф-муҳит" тушунчасига анча яқинроқ, чунки уларнинг меъморий асоси фақат маълум бир абстракт саҳна сифатида кўрсатилган, бу ерда меъморнинг режасида кўзда тутилмаган муҳит "яшайди ва ҳаракат қилади" ва бу хона мижознинг манфаатларига мувофиқ шакллантирилган бўлади. Бу атроф-муҳит дизайнининг ўзига хос бадиий имкониятларини тушунтиради - унинг асарлари, архитектурадан фарқли ўлароқ, истеҳзо ва кулгига дучор бўлади; улар ҳақиқатни "танқид қилишлари", уни қоралашлари, "салбий" тасвирларни яратиши, камситиши ва ҳатто баъзи ҳолларда махсус буюртма орқали инсонда инсонийликни “йўқотиши” мумкин. Ва бу, одатда, ҳиссий иқлим (климат) туфайли амалга оширилади, бу кўп жиҳатдан атроф-муҳитнинг учинчи компонентига - асбоб-ускуналар ва нарсаллар билан тўлдирилишига боғлиқ.

Табиийки, бунда "кичик дизайнлар" нинг ҳар бири - саноат, график ва ҳоказо. - атроф-муҳитни шакллантиришнинг умумий ишларида иштирок этади. Аммо – ўзидаги имкониятлар доирасида албатта. Кўпгина йирик стационар дизайн шакллари - дўкон жиҳозлари, мебеллар, парклар кўнгилочар иншоотлари - фазовий тузилмаларни ташкиллаштириб, ўзига хос меъморий ҳажм ва деталларга айланади. "Мунтазам” (Штатные) транспорт воситалари, метро вагонлари, автобуслар – муҳит маконининг ҳиссий ва психологик кайфиятини аниқлайди, оширади ёки ҳатто белгилайди. Идишлар ва маиший техника бу ҳолатга турли хил рангли рангланишларни (оттенки); таратади; визуал коммуникациялар, ландшафт дизайни – эксплуатацион шароитларни шакллантиради. Ва уларнинг барчаси биргаликда атроф-муҳит тузилишига жуда кенг таъсир доирасини ташкил қилади, унинг лойиҳавий ўзгаришларининг барча турларида қатнашади.

* * *

Юқорида айтилганлар муҳит ижодкорликнинг концептуал маъносини очиб беради - у "юқори" санъатни қўллашга қадимдан "иккинчи даражали эстетика" - декоратив-амалий, уй-рўзғор, ҳунармандчилик буюмлари деб ҳисобланган инсон қўли билан яратган ижодини киритади. Фақат музалар(илҳом парилари) шуғулланиб келган ахлоқий идеалга бўлган мавҳум (абстракт) истак, ва инсон табиатининг "паст" томонларига хизмат қилувчи ҳодисалар ва қурилмаларнинг утилитаризми ўртасидаги тафовут бартараф этилди. Атроф-муҳитни дизайнида улар, юқори даражадаги мафкуравий ва ахлоқий тузилмалар таркибий қисмларига айланиб тенглашиб кетдилар. Бу ҳаётни қуриш муаммоларини синтетик тушунишга тўғридан-тўғри қадам қўйган муҳит дизайннинг тарихий ролидир.

Дизайн ижодкорлигининг иккита тармоғи - архитектура ва бадиий дизайннинг кесишмасида пайдо бўлган янги меъморчилик касби бўлган архитектор-дизайнерга мутлақо эксклюзив рол юкланганлигини тушуниш: атроф-муҳитнинг кўриниши ва ҳолатига таъсир қилувчи, ташаббускор, мувофиқлаштирувчи ва барча дизайн ҳаракатларининг "режиссёри"дир.

2.2. Атроф-муҳит шаклларининг типологияси ва уни лойиҳалаш вазифалари

Атроф-муҳит турлари ва шаклларининг хилма-хиллиги.

Атроф-муҳит объектлари ва тизимларини таснифлаш мезонлари.

Атроф-муҳит турлари - интерьерлар, шаҳар муҳити, "атроф-муҳит - ҳодиса", интеграл шакллар, уларнинг шаклланиш хусусиятлари

Меморий ва дизайн муҳити элементлари билан алоқадор бўлган муҳитни лойиҳалашни қийинлиги, бизни реал атрофимизни ўраб турган реал хилма-хил кўринишлар қийинлаштириб юборади.

Иккита атроф-муҳит объектлари - турар жой ва театр залини бир-бири билан солиштиринг. Турар жойнинг ички қисми уни ташкил этувчи буюмларнинг кўриниши билан - мебел, гуллар, идиш-товоқлар, гиламлар, китоблар, идиш-товоқлар, кўпроқ ёки кичик меъморий ва фазовий асосга боғланган (деворлар, тешиклар (проем) уларнинг жойлашуви ва бошқалардан иборат.) Нарсаларнинг роллари ноаниқ: ёки кийим-кечак мосламалари ҳам асбоб ускуналар, ҳам атроф-муҳитнинг объектив мазмуни сифатида кўриб чиқилиши мумкин; идишлар, китоблар, гилам китоблар, ҳам функционал, ҳам декоратив тарзда керак.

Тўғри, уларнинг барчаси интерьерни функционал зоналаштириш билан чамбарчас боғлиқ: стол, телефон, китоб жавонлари "иш" майдонини, шкаф, тўшак - "уйқу" майдонини ташкил қилади. Аммо бу зоналар мутлақ эмас, мебелни қайта тартибга солиш кифоя. Ва барча нарсалар ва уларнинг комбинацияларининг асосий ўлчови - бу атроф-муҳитнинг қиёфасини "шаклга эга" қиладиган тирик одамнинг шахсияти.

Театр залида структура анча қаттиқроқ: бу ўқ бўйлама тузилма, а) саҳна ҳаракатини томошабинга кўрсатилишини таъминлаш ва б) уни амалга ошириш учун кенг шароитлар яратиш. Бунда ускуналар ҳам бўлинади: саҳна доираси, софитлар(чироқлар), прожекторлар, парда, реквизитлар, аудио жиҳозлар - спектакл учун; креслолар, қандиллар, зал декорацияси - томошабин учун декорация зали. Аммо жисм-фазовий муносабатлар жуда қатъий чегараланган: залнинг шакли эргономика талабига мос равишда, саҳна кўриниши шароитлари, акустика билан белгиланади, саҳнанинг шакли томоша тури ва унинг жиҳозлари билан белгиланади. Ва ҳамма нарса асосий нарсага бўйсунади - томошабинлар "жамоаси" ва театр "жамоаси" ўртасидаги алоқа жараёнини ташкил қилади.

Расмий равишда ҳар иккала муҳит тури ҳам фазовий ва моддий компонентларнинг бирлигини ташкил этса ҳам, уларнинг образлилиги, маънолилиги, масштаб, тектоник хусусиятлари ҳамма нарсада фарқланади. Бу шуни англатадики, улар турли мутахассислар томонидан лойиҳаланиши керак. Бошқача қилиб айтганда, атроф-муҳит комплексларини шакллантириш технологияси асосан фаннинг махсус соҳаси - **типология** томонидан тавсифланган "намунавий" хусусиятлар тўплами билан белгиланади.

Муҳит дизайнида типология одамни ўраб турган муҳит вазиятларининг йиғиндисини таниқли кетма-кетликларга (синфлар, қаторларга) жамланган характерли стереотипларга бўлиб ташлайди. Улар ушбу вазиятларнинг -, уларнинг ҳар қандай белгилари - ўлчами, геометрик тузилиши, функцияси, ривожланиш босқичи ва бошқалар ўзгарганда интеграл хоссалари қандай ўзгаришини кўрсатади.

Кўриниб турибдики, мумкин бўлган мезонларнинг ўхшамаслиги атроф-муҳитнинг ягона "мутлақ" типологиясининг пайдо бўлишини истисно қилади. Аммо лойиҳа жараёнининг ўзига хос йўналиши атроф-муҳит образининг пайдо бўлишига, яъни, бадиий ҳодиса, бизга мумкин бўлган вариантларни энг муҳимлари билан чеклаш имконини беради.

Агар муҳит маълум бир жойда амалга ошириладиган фаолият ва ушбу жойнинг нарса-фазовий хусусиятлари ўртасидаги органик ўзаро таъсирга эга бўлса, у ҳолда атроф-муҳитни яратган фаолият турларининг функционал хусусиятлари ва фазовий параметрлари

типологик схемаларни ишлаб чиқишнинг асоси ҳисобланади. Бундай ҳолда, таснифлаш жадвали иккита кесишган координата ўқи бўйлаб тузилиши керак - бирида атроф-муҳит объектларининг фазовий параметрларининг қийматлари, иккинчисида - уларнинг мақсади белгиланади.

Биринчи кетма-кетликда - вертикал бўйлаб - объектдан объектга сифатнинг ўзгариши мезони жисмоний миқдор- **архитектура ва дизайн шаклланишининг ўлчами** ("иш жойлари" ёки бир қутбдаги зоналар, иккинчисида эса шаҳарсозлик атроф-муҳит тизимлари).

Аммо худди шу кетма-кетлик атроф-муҳит тўпламинингтузилиши динамикасини ҳам очиб беради (интерьер ички макондан, очиқ шаҳар маконларигача), "объект-томошабин" муносабатларидаги ўзгаришларни ифодалайди (ўлчамдаги ўзгариш ҳар доим атроф-муҳитни идрок этишнинг қайта қуришнинг барча хусусиятлари билан боғлиқ), барча турли даражадаги объектларни жиҳозлашнинг ўзига хос шакллари ҳақида гапиради.

Иккинчи ҳолатда – горизонтал бўйлаб - анъанавий равишда турар-жой ва дам олиш масканлари, жамоат ва саноат объектлари ва шаҳар жойларидан иборат - мезони унчалик аниқ эмас. Бу ерда ёзувлар саноғи - **функционал хусусиятлар** - ижтимоий режа, у истеъмолчини (одамлар гуруҳи, жамият қатлами) маълум бир фаолият турига жалб қилиш хусусияти, уларнинг жамоавийлиги ёки индивидуаллиги ҳақида, ҳаракатлар, уларнинг хатти-ҳаракатларининг мақсадлари ва хусусиятлари ҳақида гапиради.. Ҳозирча бундай мезоннинг ҳар қандай анъанавий бирликлар томонидан тўғридан-тўғри ифодаси ихтиро қилинмаган, аммо унинг намоён бўлишининг "кучи" атроф-муҳитнинг мақсадига қараб ҳар ким ҳам сезиб туради.

Умумлаштирувчи жадвалда иккала қатор ҳам кесишиб, панжара ҳосил қилади, уларнинг ҳар бир катакчасида тузилиши ва фойдаланишнинг ўзига хос "мос ёзувлар(эталон)" хусусиятларига эга бўлган атроф-муҳит объектининг маълум бир тури мавжуд бўлиб, бу шунга ўхшаш топшириқлар билан ишлашда "намунадан" келиб чиқиш(амал қилиш)имконини беради. Бундай типологик тизим жуда қулайдир, гарчи, афсуски, унда тақдим этилган муҳит турларининг бевосита ҳиссий ва бадиий хусусиятларини ўз ичига олмайди - эстетика бу ерда функционал ва ўлчовли кўрсаткичларнинг эҳтимолий натижаси сифатида "саҳна ортида" мавжуд.

Аммо унинг "мавжудлиги" осонгина тан олинади ва визуаллаштирилади.

Муҳит маконнинг ўлчамлари ва тузилиши инсоннинг атроф-муҳитнинг фаровонлиги ҳақида асосий ҳис-туйғуларини юзага келтиради: параметрлари тор ёки кенгми, ҳажмли-фазовий тузилмани

англаб олиш осонми ё йўқми, жисмлар билан тўлиқлиги таъминланганлиги бошқа фазо ҳақидаги ғояларга мос келадими? Мухтасар қилиб айтганда, истеъмолчи ўзининг қайердалигини тушунади, атроф-муҳитнинг ушбу ўзига хос қисмидаги ўз роли ва ўрнини ва бу қисмнинг бутун муҳит контекст билан боғлиқлигини билади. Архитектура назариясида "масштаб *(масштабность)*" деб аталадиган ва атроф-муҳит образини шакллантиришнинг асосий тоифаларидан бири бўлган нарсани идрок этади.

Атмосфера (муҳит) таркибий қисмларининг яна бир қатори - *унинг ҳиссий йўналиши деярли бутунлай атроф-муҳитда содир бўлаётган нарсалар билан белгиланади.* Ҳар бир функтсионал жараён ўзининг ҳиссий-психологик иқлимида ўз изини қолдиради: ишлаб чиқариш фаолияти рационаллик ва самарадорликка интилади; дўконлар, музейлар, спорт заллари - бу жуда кенг ҳис-туйғуларга эга бўлган турли хил алоқа шакллари - товарлар ёки маълумотларнинг бизнес алмашинувидан спорт мусобақалари пайтида эҳтиросларнинг интенсивлигигача; уйда ҳис-туйғуларчекланган, шахсий манфаатларга мослаштирилган. Муҳитдаги функционал жиҳатдан ҳар хил шаклдаги ускуналарнинг кўриниши, қоида тариқасида, ушбу принципиал тартиботларни мустаҳкамлайди.

Шаҳар ансамбларидаги кайфият бироз бошқача тарзда сезилади - бу ердаги ҳиссий векторларнинг тахминан ўша мухлиси (веер)"оломон эффекти" билан деформацияланади(ўзгартирилади), бу ерда ҳамма ўз иши билан банд бўлиб, ўзларини тасодифан яқинида пайдо бўлиб қолган одамдан ажратган ҳолда кўрсатиб туради.

Ўлчовли ва функционал хусусиятлар, албатта, муҳит атмосферани яратувчи омиллар рўйхатини тамомила қамраб олмайди. Рассом томонидан атроф-муҳитнинг таркибий қисмларига, уларнинг мазмунидан қатъи назар, субъектив равишда тайинланган фоннинг визуал хусусиятлари ўлкан рол ўйнайди. Булар тўсиқларнинг ёркинлиги ва пластиклиги, объект мажмуаси элементларининг шакллари ва ранглари, уларнинг комбинацияси ва гуруҳлари вариантлари.

Атроф-муҳит объекти контекстининг туйғуси(сезгиси) ҳам муҳимликда кам эмас - ҳатто тарихий ёки замонавий кварталларда шаҳар атроф-муҳитининг бир хил даражада ўйлаб режалаштирилган қисмлари ҳам томошабинга "юқоридан", - шаҳарнинг минтақа характери ёки табиати томонидан мажбурий юкланган ғоялари туфайли ноаниқ қабул қилинади. Аммо мобил элементларнинг кўриниши - автомобиллар, мебеллар, кафе ёки музейга ташриф буюрувчиларнинг кийимлари эса - "пастдан" объектлар ёки вазиятларнинг ҳиссий хусусиятларини аниқлайди.

Муҳит характерини визуал параметрларидан қатъий назар унинг эксплуатацияси(ишлатиш) сифатларига нисбатан шакллантирилади.

Ноқулайлик ва дискомфорт атроф-муҳитнинг ижобий хусусиятларини йўқ қилади ва обрўсизлантиради (дискредитируют); ускуна элементларини жойлаштиришнинг қийматини ёки ўзига хослигини тушуниш атроф-муҳитни янада муҳим ва қизиқарли қилади. Яъни тизимнинг муҳит таъсири комплексига, мақсади (назначения) ва умуман кўринишига соф "дизайнерликдан" юзага келган нюанслар қўшилиб, чирмашиб кетади.

Негаки, бизнинг атроф-муҳитга бўлган муносабатимизнинг визуал ва функционал-психологик сабаблари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ: ёрқин ранглар ёки нарсалар билан тўлдирилган таркибнинг фаол ўткир шакллари ҳаяжонланишга, музей мажмуасига ташриф буюрувчининг ҳис-туйғуларини оширишга, унинг жиддийлигини тушунишга ёрдам беради, театрда бўлиб ўтадиган тантанали анжуман унинг интерьерининг намойишона,тантанавор хусусиятларини таъкидлайди ва ҳоказо.

Дизайнерга атроф-муҳитни шакллантиришнинг устувор (приоритетные) воситаларини кўрсатадиган ўлчовли-функционал типологик матрицанинг (андаза) батафсил талқини маълум бир дастур учун мўлжалланган бошқа таснифлаш тизимларининг мавжудлигини кўрсатади.

Масалан, атроф-муҳитнинг барча шаклларини (формаларини) иккита турга бўлиш фойдалидир, масалан: **" муҳит-ҳолат"** ва " **муҳит-ҳодиса".** Биринчи турга "оддий", мунтазам иш пайтидаги вазиятлар киради: одамлар дўконда савдо қилишади, мактабда дарслар давом этади ва ҳоказо. Иккинчиси бир хил объектларнинг фавқулодда ўзгаришларда ишлашини таъминлайди: тақдимотлар пайтида, байрамларда, битирув кунида ва ҳоказо. Бу махсус қўшимча жиҳозлардан фойдаланиш, қайта гуруҳлаш ва оддий муҳитда ишлайдиган дизайн элементларини кутилмаган тарзда ишлатиш билан тавсифланади.

Ички макон плакатлар ва гуллар билан безатилади, меҳмонларни қабул қилиш учун столлар йиғилади, одатда кераксиз бўлган микрофон ва динамиклар ўрнатилади, ёруғлик ўрнатилади, артистлар таклиф қилинган махсус ҳаракат сценарийси ихтиро қилинади.

Атроф-муҳит тизимларини "бино (иншоот) ички қисми" ва "шаҳар муҳити" (очиқ майдон) асосида фарқлаш жуда муҳимдир. Бу атроф-муҳит турларининг "ўлчовли" диапазонининг алоҳида ҳолатидир.

Атроф-муҳит тузилмаларининг фазовий иерархиясининг бошланғич даражаларида иш жойлари ва иш зоналари мавжуд - ҳар

қандай муайян жараён атрофида тўпланган махсус жиҳозланган анъанавий макон бирликлари: ошхонада “ювиш - тоштахта” комбинацияси, ётоқхонадаги ҳожатхона бурчаги ва бошқалар. Қоидага кўра, ушбу зоналар хонада жиҳозлар билан ўрнатилган жойнинг ўзи ички маконни ташкил этмайди, чунки ўз тўсиқларидан маҳрум бўлиб, маълум бир хонанинг чегараларида турли йўллар билан бирлаштирилади.

Хона *(помещение)* келгуси даражадаги муҳит таркибни ташкил қилади, у энди ўз чегаралари ва нарсалар билан тўлатилган ҳолатга эга бўлган алоҳида, мустақил ички макондир. Турли мақсадлар учун мўлжалланган бинолар гуруҳи (ётоқхона + ҳожатхона + яшаш хонаси + ошхона + коридор) кейинги бўғинни (квартирани) ташкил қилади - мураккаб атроф-муҳит объекти, умумий функционал йўналиш доирасидаги, ўзаро мақсадлар ҳаракатига эга, битта "эгасига" тегишли бўлган ягона интерьер тизими ва бошқалар.

Кейинги даражалар - секциялар қават бўлимлари, бутун уй, тегишли ҳовлиси мавжуд уй, *квартал*, туман - атроф-муҳитнинг дастлабки тузилмаларини янада ривожлантиради, уларга ҳар хил турларга бўлинган истеъмолчилар жамиятлари, тобора кўпайиб бораётган одамлар учун мўлжалланган янги элементлар ва тизимларни кирита боради. Бундан ташқари, ҳар бир бундай таркибдаги даражага "номсиз(мўлжалланмаган)" мақсадлар учун компонентларни ўз ичига олади - турар-жой биносида "ҳамма фойдаланиши учун" зинапоялар ва лифтлар, кварталда - болалар боғчалари, дўконлар ва бошқалар мавжуд.

Даражалар (уровнями) орасидаги мустаҳкам чегара ҳар доим ҳам сезилавермайди. Аммо ўз-ўзидан атроф-муҳит ҳақидаги бу яхлит кўринишларни (келинг, уларни шартли равишда "микро даража", "мезо", "макро" ва "гипер даражалар" деб атаймиз) осонгина тасаввур қилиш мумкин. Чунки, биринчидан уларнинг сифат жиҳатидан фарқлари аниқ. Заҳирада деярли фақат битта умумий функцияни (уй-жой, ишлаб чиқариш ва бошқалар) бажарадиган интерьер тузилмалари мавжуд. Кейинги босқичларда мураккаб комплеснинг яхлитлиги кўриб чиқилади - интерьерлар жабҳалар ва уйни ўраб турган ташқи муҳит билан ўралган бўлиб, у қанчаликчуқурлашса, у атроф-муҳит тизимининг асосий мазмунига айланади.

Юқори ва қуйи даражалар ўртасидаги сифат жиҳатидан бўлиниш бутунлай ўраб турган тузилмалар билан yopilmagan, балки табиий муҳитга, ҳеч бўлмаганда юқоридан, осмондан очиқ бўлган янги турдаги маконнинг пайдо бўлиши билан белгиланади. «Интерьер» "шаҳар муҳити" га айланади ва унинг юқори "қаватлари" шунчалик катта тузилмалар билан бандки, биз уларни идрок қилаолмай қоламиз, лекин

фақат бўлакларда: магистраллар алоҳида, турар-жой ҳовлилари, парк майдонлари - алоҳида қабул қиламиз.

Бу профессионал рассом учун интерьер ва очиқ шаҳар фазолари ўртасидаги энг муҳим фарқни расмийлаштиради. - уларни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларини, гўё бошқа барча турдаги фарқларни (ёпиқлик даражаси, ҳажми, мақсади ва жиҳозлари ва бошқалар) акс эттиради. Максимал бир дан ўн метргача ўлчамдаги ҳолларда, ички тузилмалар кўз билан деярли бир зумда ва яхлит тарзда, барча тафсилотлар билан қабул қилинади; ва айнан, биринчи навбатда тафсилотлар кўринади. Шаҳар муҳитининг парчалари (фрагменты) кўп ўнлаб метрли кесимларга эга ва уларнинг кўриниши томошабин томонидан дарҳол англаб олинмайди.

Биринчи навбатда, у вазиятнинг умумий ўлчамларини ва унинг тўсиқларининг катталаштирилган хусусиятларини - ҳажми, ранги, силует тузилишини сезади. Ва шундан кейингина у тафсилотларни ажратиб олаолади: меъморий декорация, ландшафт компонентлари, кичик шакллар ва бошқалар.

Ушбу функционал-фазовий шаклланишларнинг жиҳозлари ҳам "сақраш " ҳолда ўзгартирилади.

Элементар даражада, асосан, "турлар бўйича" таркиб ва тор мақсадли жиҳозлардан фойдаланилади (уй-жойда булар уй-рўзғор буюмлари, оммавий санитария ва технологик ускуналар - ванналар, печкалар, лифтлар), ёки одамнинг ўлчами ва "индивидуал"майдон билан таққосланадиган, ёки ҳажми бўйича улар анча кичикроқ бўлиши мумкин. Ўрта "қаватлар" - интерьерлар ва очиқ маконлар - шахсга эмас, балки "коллектив" истеъмолчисига тегишли бўлган оммавий ва индивидуал шаклларни фаол равишда бирлаштиради. Юқори сатҳларда эса - шаҳар муҳитида - инсон ўлчамига умуман боғлиқ бўлмаган "ускуналар" мавжуд: булар электр узатиш устунлари, улкан парк аттраксионлари, портал кранлари, энг яхши ҳолатда, шаҳар ривожланишининг элементлари - кўприклар ва биноларга мос келади.

Шундай қилиб, кутиладиган ҳиссий ва масштаб динамикаси ҳар доим ҳам типологик шкаланинг элементлари бўйича тенг тақсимланмайди.

Шу муносабат билан, "муҳит объекти" ва "муҳит тизими" тушунчалари ўртасидаги фарқ индикатив бўлиб, улар ўлчовли ёки геометрик кўрсаткичларда ҳеч қандай фарқ қилмайди.

Муҳит объекти - бу мустақил интерьер ёки умумий мақсад ва бадиий маъно билан чамбарчас боғланган интерьерлар мажмуаси. Бу театрнинг фойеси ёки музейдаги зал, шунингдек, шунингдек умуман театр ёки музей. Уларнинг асосий хусусияти – улар билан ёнма- ён ётган фазовий бўлакларнинг фаол ҳиссий-визуал алоқаси, уларнинг ўзаро

таъсирининг узлуксизлиги. **Атроф-муҳит тизимлари** бошқа мақсадлар ва бадиий мазмун учун муҳим ҳажмли ёки фазовий тўсиқлар билан ажралиб турадиган, вазифаси ва ташқи кўриниши бўйича ўхшаш атроф-муҳит объектларидан иборат.

Тизимларга мисоллар - метро станциялари тармоғи, кучли компаниянинг шаҳар дўконлари қаторлари ва бошқалар. Агар атроф-муҳит объектлари ҳиссий ва образли зўр эътибор қаратилган, ўзига хос зоналарини ташкил этувчи бирлашган ижодий изланишлар концентрациясининг ўзига хос тугунлари сифатида ифодаланган бўлса, у ҳолда тизимлар худди "нуқта чизиқ" каби қабул қилинади, бу ерда вақт ва макондан ажралган “бутунни алоҳида” қисмлари умумий образ”хотира”га қайта бирлашади. Бу, бир томондан, бундай тизимларни лойиҳалашни ҳам, онгли равишда идрок этишни ҳам мураккаблаштиради.

Бошқа томондан**,** у сизни структура муҳитга улкан ҳудудий тузилмалар йиғишга имкон беради, уларда бир хил муҳит таассуротларнинг талпиниб, чайқалишлари (всплески) бошқа характердаги узилишлар (разрывами) билан галма-галлашади, бу эса шаҳар муҳитини янада қизиқарли ва ёркинроқ қилади.

Лойиҳа амалиёти бизга муҳит шаклланишлари типологиясининг бошқа комплекс вариантларини беради. Масалан, интеграл шакллар - етакчи функция шунчалик муҳимки, атроф-муҳит тизимлари ва уларнинг элементларининг барча хусусиятлари унга бўйсунади. Булар транспорт муҳити, экстремал шароитларда (космосда, сув остида) тажриба ўтказиш учун муҳит, диний ёки ҳарбий соҳалардир.

Тор даражада ихтисослашган, масалан шаҳар маконидаги ориентация тизимлари ёки ўзига хос (специфический) геометрик хусусиятларга эга тузилмалар - чизиқли, тугунли, ажратилган (расчлененные). муҳит комплекслари, ҳам, фарқ қилиши мумкин,

Аммо уларнинг барчаси осонгина таниб олинадиган хусусиятларга эга, аниқ идрок этилади ва атроф-муҳит лойиҳалашнинг нисбатан мустақил бўлимларини ташкил қилади. Ва бу шуни англатадики, деярли мушоҳидага асосланган ҳодиса - уларнинг моддий ва жисмоний параметрларининг ўзига хос хусусиятларини тавсифловчи атроф-муҳит турларининг типологик таснифи, - расмий тоифа эмас, балки мазмунли мавжуд категориядир.

У атроф-муҳит шаклларининг ўзаро ва инсон ўртасидаги алоқаларининг ўзига хос хусусиятларини ҳар томонлама очиб беради, яъни гўё унинг хусусиятларига энг мос келадиган муҳитни яратиш усуллари тўпламини белгилайди ва оқилона чеклайди.

Аммо шуни эсда тутиш керакки, бу ҳар доим лойиҳа ҳаракатларининг комплекси бўлиб, бир вақтнинг ўзида қуйидагиларни ҳам назарда тутади:

фаол дизайнернингмуҳит ҳолатини шакллантирувчи функционал жараёнга муносабати, ривожланиш учун тавсия этилган муҳит фаолиятини ўзига хос "яшаш санъати" га айлантириш истаги;

бу ерда жойлашган функсияларни амалга ошириш учун архитектура-макон шароитларининг шаклланиш қонуниятларини ва уларга мос келадиган атроф-муҳит ҳолатларни чуқур англаш;

утилитар-прагматик ва технологик атроф-муҳит жараёнларнинг бадиий салоҳиятини ва улар учун зарур бўлган, кўплаб муҳит вазиятларида архитектура ва фазовий ечимлар имкониятлари билан таққосланадиган ифодалилиги ва декоратив хусусиятларга эга бўлган дизайн қурилмалари ва таркибий қисмларини ҳар томонлама ҳисобга олиш;

атроф-муҳит ҳолатининг динамикасини тушуниш, бу бизни атроф-муҳит объектлари ва тизимларининг ишлаши ва идрок этилишининг энг кутилмаган вариантларини тақдим этишга ва уларни тегишли дизайн қурилмалари билан таъминлашга мажбур қилади.

2 БЎЛИМ. ДИЗАЙНЕРЛИК ВА АТРОФ-МУҲИТНИ ЛОЙИҲАЛАШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ.

III БОБ. ДИЗАЙННИНГ МАҚСАДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

3.1. Дизайн лойиҳалашнинг асосий тамойиллари

Дизайн мақсадларининг икки томонлама табиати, объектив омиллар мажмуасининг роли, унинг бадиий талқини. Ҳар қандай дизайн мураккаб кўп босқичли жараён бўлиб, у олдиндан белгиланган хусусиятлар ёки хусусиятларга эга бўлмаган бирон бир мавжуд бўлмаган ҳодиса, объект, қурилма моделини яратишга (таърифлаш, тасвир) бағишланган. Бундай лойиҳада топшириқни бажаришнинг мақсадга мувофиқлиги асосланади, уни амалга ошириш тамойиллари тавсифланади ва буни қандай қилиб амалда бажариш мумкинлигини кўрсатадиган "ишчи ҳужжатлар" таклиф этилади.

Кўпинча лойиҳа ишлари - муҳандислик, технологик, ижтимоий, ягона натижага эришишга қаратилган. Дизайннерлик лойиҳанинг ўзига хос хусусиятлари унинг икки томонлама мақсадни кўзда тутишидан иборат - дизайн иши утилитар-амалий ва бадиий тамойилларни яхлит конструкцияга бирлаштиришга (тузилишда, моддий-жисмоний "тана"да) қаратилган. Шунинг учун дизайн жараёнининг "ишчи тоифалари" учта ўзаро боғлиқ позицияга эгадир: маҳсулотлар ёки уларнинг тизимларини ишлатиш технологиясида амалга ошириладиган функция (амалий томон) ва якуний тасвир, эстетик қиймат (бадиий мазмун). Иккала томон ҳам *ҳажмли-фазовий қурилишда ва дизайн объектларининг шакли хусусиятларини батафсил ишлаб чиқишда мужассамланган.* Уларнинг умумийлиги ***морфология*** деб аталади.

Барча учта бошланғич позицияси шу қадар чамбарчас боғлиққи, қаердан нима келиб чиқишини олдиндан айтиб бўлмайди: реал лойиҳада сиз ишни "ҳар қандай томондан ҳам" бошлашингиз мумкин, аммо барибир бошқаларисиз ҳал ҳам қилолмайсиз. Шу билан бирга, бадиий лойиҳанинг якуний маҳсулоти табиатини - дизайнер образининг - ушбу қонуниятларини айрим чамбарчаслиларни моҳиятини тушунишга ёрдам беради.

Дизайн ижодкорлигининг моҳияти олдиндан хис қилиш, келажакдаги образни олдиндан кўриш ва лойиҳалаш жараёнида унга изчил ёндашишдир - бу шундай дейилади: "мажозий тушуниш" (образное схватывание). Бунинг асоси ***лойиҳа тасаввури*** бўлиб, у онг тубида дизайн вазифасининг пайдо бўлишининг сабаблари ва шароитларини баҳолайди ва унинг қарама-қаршиликларини ҳал қилиш учун ғояларни, биринчи навбатда, келажакдаги истеъмолчидан

кутилаётган таассуроти орқали таклиф қилади. Аммо бу таассурот ҳеч қандай аниқ бўлмай, балки уни ташкил этувчи кўплаб мустақил тузилмаларга боғлиқ бўлиб, уларнинг ҳар бири мустақил сабаблар ва оқибатлар тўпламига бўйсунади.

Уларнинг якунловчиси - ***визуал ташкиллаштирув*** - санъат қонунларига мувофиқ шакллантирилади, бошқалари - ***моддий тузилма ва унинг*** мавжудлигининг ***технологик тамойиллари*** - ушбу қурилмалар ёки механизмларнинг ишлаши, хусусиятлари тўғрисидаги илмий ва техник билимлар мажмуасини акс эттиради яъни тайёрланган материаллар хусусиятлари ва уларни ишлаб чиқариш усуллари ҳақида, ва ҳоказо. Оддий дизайн ечимига кириб борадиган яна бир тузилма мавжуд - ***эргономик***, бу ечимни инсон табиатининг имкониятлари ва хусусиятларига боғлайди, шу жумладан ижтимоий ва психологик, яъни инсон, унинг тиббий ва биологик эҳтиёжлари ва шахсий ривожланиш имкониятлари ҳақидаги билимлар мажмуасини ҳисобга олишни тақоза қилади.

Бошқача қилиб айтганда, дизайннинг таркибий қисмларини ифодаловчи барча бу тузилмаларнинг муваффақиятли шаклланиши икки гуруҳ омилларга боғлиқ. Биринчиси, "объектив" бўлиб, бу ерда лойиҳа топшириғининг моддий, техник, операцион, технологик ва ишлаб чиқариш жиҳатлари кўриб чиқилади. Иккинчиси - "инсон", бу муаммоларни ҳал қилишни истеъмолчининг объектив-субъектив талабларига бўйсундиради.

Энг умумий шаклда иккаласи ҳам тўртта позиция: *"фойда"*га тушади - ишлаб чиқаришда, шахсий ёки жамоат ҳаётида дизайн ечимига бўлган эҳтиёж, "*ишончлилик*" - кутилмаган бузилишлар ёки иш шароитларининг бузилишидан эҳтиёт бўлиш, *"конфорт*" - маҳсулот ёки жараёндан фойдаланишда максимал қулайлик ва *"гўзаллик",* барча истеъмолчиларнинг тахминларини дизайн маҳсулотлари шакли уйғунлигида бирлаштириш.

Шундай қилиб, дизайн жуда ўзига хос санъат бўлиб, айни пайтда илҳомга тўла, акс – садони ўзида мужассамлаштрувчи ва оқилонадир.

У муҳандислик ҳисоб-китоби ва бадиийликни сезги мантиқи, шаклни туғма хис қилиш туйғуси ва нарсаларнинг мавжуд тартибидан қониқмаган ҳолда, норозилик билан тадқиқот фикри ва қарашларини узвий боғлайди. Бу ерда сиз нолдан стул шаклини ўйлаб тополмайсиз, уни яхшилашингиз ёки безашингиз мумкин эмас. Дизайнер одамнинг қандай ўтиришини, оддий ўриндиқнинг баландлиги қандай эканлигини ва ўтирган одам суяниб ёки орқага суяниб қолса, стулнинг йиқилишининг олдини олишни, билиши керак. Ва яна бир нарса - стулнинг дизайни, унинг оғирлиги, декори, силуети мақсадга

боғлиқлигини тушунишингиз офис учун мос келадиган нарса овқатланиш столида ноқулайлигини билиши лозим.

Бунинг устига кўринадиган хусусиятларга эга бўлган ҳақиқий, моддий ва жисмоний жисмларга бурканган функционал ишланмалар дизайнернинг индивидуал эстетик манипуляциялари учун каркас, таянч, у ўзининг мажозий таклифларини "ҳайкал" ясайдиган" лой" ҳисобланади, гарчи бу дизайнер ишининг бир қисми сифатида мутлақо мустақил бўлиб кўринсада: у бошқа мақсадларга (образли - эстетик), бошқа воситаларга (шаклни бадиий ташкил этиш), "объектив" функционал циклнинг ихтирочилик эксперименти билан деярли ўхшаш бўлмаган бошқа техника ва кўникмаларга эга.

Бироқ, амалий ишда бу томонлар деярли ажратилмайди - лойиҳалаш жараёни бир-бирини мустаҳкамлайдиган, гўёки иккита параллел оқимлар сингари давом этаверади. Аммо дизайн методологиясида уларнинг фарқи лойиҳалаш жараёнининг ҳатто оралиқ мақсадларининг икки томонлама табиати тўғрисидаги қоидалар билан қатъий таъкидланади. Дизайн - бу ўз технологиясига кўра иккита алоҳида позицияга таянган ягона санъат бўлиб: улар дизайнерлик ва бадиий ғоялардир.

Дизайн ғояси - бу ҳаётда юзага келган функционал муаммоларни ҳал қилишнинг техник (процессуал, технологик, ташкилий) усули ёки принципи бўйича аниқ таклифдир. Одатда бу сизга керакли ишларни бажаришга ёки мақсадга эришишга ёрдам берадиган моддий шаклларнинг (маҳсулотлар, механизмлар ёки уларнинг қисмлари) бир турига ўхшайди, бу дизайнер томонидан атайлаб танланган визуал шакллар мажмуаси сифатида. визуал шакллардир.(унинг ишини муҳандис ёки консруктор фаолиятидан ажратиб турадиган) Қаҳва майдалагич матори билан унинг майдалагич қурилмасини бир ўққа жойлаштирилиши, уйнинг юқори қаватларига кўтариш учун лифт, лифтнинг конструкциясидаги осма ёки унга телескопик тизимни қўллаган ҳолда фойдаланиш – булар шунчаки техник таклифларга ўхшаш бўлиб, лойиҳалаш жараёнида турли қўшимчалар ва мукаммаллашган шаклларга айланувчи, рационал ташкиллашган дизайнерлик тизимига қараб кўтарилиб боради. Қаҳва майдалагичнинг корпуси ва қопқоғи истеъмолчи учун кераксиз бўлган қурилманинг механик "ички қисмларини" яширадиган қулай дизайнни ташкил қилади. Лифт бизга қаватликни нисбий ўзгартиради ва шунингдек шаҳарсозлик кўринишини ҳам тубдан ўзгартиришга имкон беради. Лифтнинг муҳандислик дизайни уни шахтага яшириш керакми, ташқи дунёдан ажратилган кабина учун қулай бошқарувни ихтиро қилиш ёки лифт механизмини меҳмонхона лоббисининг(холлини)

интерерининг ўзига хос очиқ безак сифатида кўрсатавериш керакми ёки йўқлигини аниқлайди.

Шундай қилиб, дизайн ечимнинг утилитар-технологик асоси ҳаётда кузатилаётган ҳар қандай шакл каби маълум образли ва эстетик маънога эга бўлган визуал объектга моддийлаштирилади. Ҳозирча у мутлақо мавҳум, индивидуалликдан маҳрум. Ва энди бу умумий фикр қандай ғоявий ва бадиий мазмун билан тўлдирилиши фақат дизайнерга боғлиқ.

Худди шу лифт темир безкли панжаралар, нақшлар, нометалллар, қизил ёғочлардан (маун) ясалган панеллари билан безатилган бўладими, уни сарой лоббисининг(холлининг) элементига айлантирадими ёки дизайнер унинг муҳандислик шаклларини чиқариб ташлайдими, ва механизмнинг очиқ қисмларининг махсус ёритиб металл қисмларни анодлаш йўли билан янада бўрттирадими, ёки уларни яхлит ойналаш орқали ҳал қилади.

Умуман бошқача қилиб айтганда, визуал шакл ривожланади, такомиллашади ва бошланғич прагматик ғоянинг қуруқ муносабатларидан қочиб, деярли мустақил равишда "янги" эстетик ҳаёт кечира бошлайди.

У дизайнерга тегишли бадиий ғоя - унинг ижод маҳсули томошабинда қандай таассурот қолдириши кераклиги ҳақидаги ғоядан келиб чиққан ўзига хос бадиий мазмунга эга бўлади. Шундай қилиб, бадиий ғоя **- бу муаллиф томонидан мўлжалланган ҳиссий-тасаввур эффектини яратиш мақсади билан дизайн объектининг визуал хусусиятларини тартибга солишнинг индивидуал тизими.** Бу, албатта, дизайн объектининг мазмунидан келиб чиқади, у дизайн ғояси таассуротларининг функционал ва технологик шартлари билан олдиндан белгиланади, лекин уларнинг маъносини сезиларли даражада кенгайтириши ва ўзгартириши мумкин.

Улар ушбу умумий кўрсатмаларни дизайн турларига - саноат, график, муҳит(архитектура) ва ҳар бир турнинг ҳал қилишлари керак бўлган вазифалар доирасига қараб жуда хилма-хил усулларда амалга оширадилар. Аммо кўпинча улар дизайн шаклининг пайдо бўлишининг функционал устуворликлари ва биринчи навбатда утилитар ва амалий эҳтиёжлар билан тартибга солинади.

3.2. Функция дизайн фаолиятида объект ва омил сифатида

“Функция-шакл” боғлиқликларининг кўп аҳамиятлилиги. Боғланишларнинг асосий турлари: ҳаракатнинг "акс этиши", масштаб ва масштаблилик, "инструментал", "мослашувчанлик" ва "самарали" функциялар, фазовийлик, ҳажмли ва яссилик вазифалар. Лойиҳа олди

таҳлили тушунчаси тор маънода "Функция" сўзи маълум маҳсулот, тизим, шахс, механизм бажарадиган (бажариши керак бўлган ёки қила оладиган) ишни (масъулият, ҳаракатлар доирасини) англатади. Дизайнда бу тушунча **(Функция)** "мақсад" тушунчасигача - қўллаш соҳаси, кўлами ва ҳатто мақсадига қадар кенгаяди ва баъзи ҳолларда "жараён" тушунчасига ўхшаб кетади - ҳар қандай ҳодиса ёки ҳодисалардаги бирор-бир воқеалар ва ҳолатларнинг бориши, кетма-кетлиги ёки фаолият туридан у ўзининг образли таклифларини "чаплаб ясайди"(«лепить сўзидан»), гарчи дизайнер ишининг бу қисми ташқи кўринишидан мутлақо мустақил бўлиб туюлсада: унда ихтирочилик эксперименти билан умумий "объектив" функтсионал цикли билан мақсадлари умумий бўлмаган, бошқа мақсадлар (образли-эстетик), бошқа воситалар (шаклни бадиий ташкил этиш), бошқа техника ва кўникмаларга эга бўлади.

Бироқ, амалий ишда бу томонлар деярли ҳеч қачон ажратилмайди – лойиҳалаш жараёни бир-бирини мустаҳкамлайдиган ҳолда, гўёки иккита параллел оқимдагидек давом этади. Аммо дизайн методологиясида уларнинг фарқи лойиҳалаш жараёнининг ҳатто оралиқ мақсадларининг икки томонлама табиати тўғрисидаги қоидалар билан принципиал равишда таъкидланади. Чунки дизайн - бу ўз технологиясига кура, яъни, дизайн ва бадиий ғоя - иккита алоҳида позицияга асосланган ягона санъат. **Дизайн ғояси - бу ҳаётда юзага келган функтсионал муаммоларни ҳал қилишнинг техник (процессуал, технологик, ташкилий) усули ёки ҳаётда юзага келадиган функционал муаммоларни ҳал қилиш принципидир.** Одатда бу қандайдир моддий формалар комбинацияси кўринишига эга (махсулотлар, механизмлар ёки уларнинг қисмлари) бўлиб, керак ишни бажаришга ёки қўйилган мақсадга эришиш имконини берадиган, визуал идрокка тегишли, дизайнер томонидан атайлаб танланган визуал формалар (унинг иши муҳандис ёки конструкторнинг фаолиятидан ажратиб туради) мажмуасидир.

Маторнинг бир ўқига қаҳва майдалагичдаги майдалагичқурилмаси билан уланиш, уйнинг юқори қаватларига кўтариш учун лифт, лифтнинг ўзини лойиҳалашда тўхтатилган ёки телескопик тизимлардан фойдаланиш - бу шунчаки техник таклифлар, лойиҳалаш жараёнида турли қўшимча батафсилликларга айланиб, принципиал схемани рационал ташкиллашган дизайн структурасига айлантиради. Қаҳва майдалагичнинг корпуси ва қопқоғи истеъмолчи учун кераксиз бўлган қурилманинг механик "ички қисмларини" яширадиган қулай дизайнни ташкил қилади.

Лифт бизга қаватлар сонини ва шунинг учун шаҳарсозлик кўринишини тубдан ўзгартиришга имкон беради. Лифтнинг

муҳандислик дизайни уни шахтага яшириш, ташқи дунёдан ажратилган кабина учун қулай бошқарувни ихтиро қилиш ёки лифт механизмини меҳмонхона интерьери холлининг ички қисми учун ўзига хос безаксифат қилиш кераклигини аниқлайди.

Шундай қилиб, конструктив ечимнинг утилитар-технологик асоси ҳаётда кузатилаётган ҳар қандай шакл каби маълум образли ва эстетик маънога эга бўлган визуал объектга моддийлаштирилади. Ҳозирча у мутлақо мавҳум ва индивидуалликдан маҳрум Энди бу умумий маънони қандай ғоявий ва бадиий мазмун билан тўлдирилиши ва сингдириш фақат дизайнерга боғлиқ. Худди шу лифт сохта панжаралар, безаклар, нометалллар, маун(қизил ёғоч) панеллари билан безатилиб, уни сарой лоббисининг (вестибюля) элементига айлантирадими ёки дизайнер унинг муҳандислик шаклларини чиқариб ташлайдими, анодланган металл қисмларга урғу берадими, кабиналарни доимий равишда ойналаш орқали таъкидлайдими ва механизмнинг очиқ қисмларининг махсус ёритиш биланми ва ҳокоза.

Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам, уларнинг барчаси муайян моддий жисмлар, комплекслар ёки шахсларнинг ҳолати, ҳаракати, мақсади билан боғлиқ, яъни шу тарзда амалга оширилади, фақат шу жисмлар ёки шахслар билан бирга ҳақиқатга айланади. Лекин ҳар қандай ҳолатда, уларнинг барчаси муайян моддий жисмлар, комплекслар ёки шахсларнинг ҳолати, ҳаракати, мақсади билан боғлиқ, яъни амалга оширилади, фақат шу жисмлар ёки шахслар билан бирга ҳақиқатга айланади. Ушбу мураккабликнинг мехханизмини аниқлаш осонроқ. Бу дизайнер учун жуда муҳим - у функционал жараёнларнинг ўзини эмас, балки уларни амалга ошириш учун моддий ва фазовий шароитларни лойиҳалаштиради. Айнан ўша қурилмалар ва атроф-муҳит ансамбллари, бир томондан, мўлжалланган функциянинг нормал, самарали бажарилишига таъсир қилиши керак бўлса, иккинчи томондан, айнан у томонидан ҳаётга татбиқ этилади. Булар дизайнда Функция бир вақтнинг ўзида дизайн қидирувининг омили (сабаб, туртки, вазият) ва дизайн саъй-ҳаракатларини қўллаш зонаси сифатида ишлайди.

Бу устомон тўқималар механизмини, агарда дизайн томонидан хизмат қиладиган Функцияларни умумий таснифлашни (классификациясини), дизайн формаларини уша хусусийлик аломатларини ҳисобгга олган ҳолда ўрнатилса, образ, қиёфа, ҳақиқий функционал (мухандислик) ишланмаларнинг ташқи кўринишига боғлиқлигини осон аниқлаш мумкин. Чунки дизайн санъатида эстетика икки жиҳатга эга: функционал жиҳатдан зарур бўлган ускуналар шаклининг мақсадга мувоффиқлигида акс эттирилган - амалий вазифани амалга оширишнинг мукаммаллиги, ва бу вазифаларнинг

маданий ва эстетик туб маъносини очиб берадиган шаклнинг(форманинг) ўзини мукаммаллиги. Бундан ташқари, бази ҳолларда ҳолларда иккинчи томон ҳал қилувчи бўлиб чиқади, чунки истеъмолчи нарсанинг сифатини нарх-наво ва техник тавсифлардаги маълумотларга кўра эмас, балки ташқи кўринишининг ишончлилиги, уни интуитив, таассурот билан баҳолайди.

Бошқача қилиб айтганда, маълум бир функционал фаолият истеъмолчи учун кўринадиган контурларни қандай англаб олишини тушуниш учун биз функцияларни таҳлил қилиш ёки санаб ўтишдан эмас, балки уларнинг визуал тимсоли арсеналини ўрганишдан бошлашимиз керак.

Дизайн шаклининг мазмунида истеъмолчининг қалбига йўл топадиган бир нечта йўналишлар мавжудлигини айтиб ўтиш мумкин.

Шаклнинг ҳиссий ва туйғу, маълум психологик реакцияларни келтириб чиқариш қобилияти - ажабланиш, хотиржамлик, безовталаниш ва бошқалар.

Масштаб – ориентацияси объектнинг ҳақиқий ва нисбий ўлчамлари ва унинг бошқа воқелик ҳодисалари орасидаги ўрни ҳақидаги маълумот.

Дизайн ечими ва ҳаётий жараёнлар (фаол ўзгартирувчи, "изтироб келтирувчи", тасодифий ва бошқалар) ўртасидаги боғлиқлик табиати, маълум бир шаклнинг ҳақиқий визуал хусусиятларини маълум бир тарзда бўяш ҳақида ғоя.

Дизайн ечимлари учун визуализация воситаларининг ўзига хос "тасвирлаш" имкониятлари (ҳажмли, фазовий, ясси композициялар, ранглардан фойдаланиш, шаклни пластик ишлаб чиқиш ва бошқалар).

Тўрттаси ҳам дизайн шаклини яратишда функционал ва эстетик сабаб-оқибат муносабатларининг синтезини ифодалайди ва уларнинг ҳар бири дизайнер учун алоҳида эътибор мавзусига, унинг ижодий саъй-ҳаракатларини қўллашнинг асосий нуқтасига айланиши мумкин.

Ҳар бир йўналишда бу ҳаракатлар ўзига хос тарзда синиш ҳосил қилади.

"Ташқи" ҳиссий экспрессивлик нуқтаи назаридан, функционал жараёнларни ҳаддан ташқари ошириб юбориш ўзига хос ҳолатлар кетма-кетлигини ташкил қилади.

Биринчи навбатда ҳаракат белгиларидан (имкониятларидан) маҳрум бўлган фаолият - ўсимликларни ўстириш, сувни иситиш ва бошқалар. Кейингилари ташқи хусусиятлар ёки характеристкаларнинг қайтариладиган ўзгаришлари билан боғлиқ - маховикнинг айланишлари, беланчакнинг тебраниши, лампочканинг ёқилиши; кейин қайтариб бўлмайдиган ўзгаришлар рўй беради: иш қисмларини асбоб билан қайта ишлаш, қисмлардан маҳсулотни йиғиш, хом ашёни якуний

маҳсулотга айлантириш. Жараёнларнинг махсус гуруҳи тўғридан-тўғри ҳаракатлардан - одамлардан транспорт воситалари томон (силжишдан) ҳаракатлардан иборат.

"Ташқи томондан" у ҳаракатчанлик даражалари иерархияси, дизайн шаклининг "ҳаётий изчиллиги" каби кўзга ташланади:

– қотиб қолган "ўлик" шаклларнингнинг барқарор мавжудлиги;

– кўз учун ҳаракатсиз шаклда яширилган фаолият;

– бутунни ёки унинг қисмларини "қайтиш" ҳаракатлари маҳаллий қайтарилмас деформациялар билан бутуннинг қисмларини ўзгартириш;

– қисмларни бир бутунга ёки бир бутунни бошқа бир бутунга айлантириш;

– ҳаракат, объектнинг маълум жойдан "йўқолиши", шаклни бузмасдан "ўзини ўзи йўқ қилиш".

Ҳар бир даража (сатҳ, уровень) ўзига хос хиссий “қувват” интенсивлигига эга, томошабин билан боғланишнинг ўзига хос кучи, оддий мавжудликдан то атайлаб асбоб- ускуналар орқали аралашувгача. Аммо функция ва томошабин ўртасидаги алоқанинг рангланиши (тусланиши), ҳиссий мазмуни - бу яхши ёки ёмонми, ёқимлими ёки йўқми - буни баҳолаш шкаласи аниқлайолмайди.

Дизайн ечимларининг функционал асосларини ҳисобга олишнинг яна бир йўналиши уларни санъатдаги асосий "ҳамма нарсанинг ўлчови" - инсон билан боғлайди. Шу билан бирга, атрофимиздаги объектлар ва қурилмалар қуйидаги тоифаларга бўлинади:

– одам ҳажмидан бир неча марта кичикроқ (идишлар, китоблар, маиший техника, масалан, сочларини фен машинаси, қаҳва майдалагич ва бошқалар);

– инсон ўлчамига яқин - мебел, кир ювиш машиналари, печка ва лаваболар, ванналар ва бошқалар;

– оддий одам баландлигидан бир неча марта каттароқ (хона, машина, арава ва бошқалар);

– одам ҳажмидан анча, ўнлаб ва юзлаб марта каттароқ - поезд, самолёт, бино...ва ҳокоза.

Биринчи учта тоифа инсон миқёсидаги (ҳаммасштаблик) нарса ва ҳодисалар ҳақида гапиради. Улар орасида у ўзининг инсонийлик моҳиятини ҳис қилади ва амалга оширади, улар билан бевосита- ҳам функционал, ҳам ҳиссий алоқада бўлади. Иккинчиси инсон билан бевосита "умумий ишлар" дан маҳрум, табиат ҳодисаларига мос келади ва уни тушуниш учун одамларга ўзларининг ҳақиқий ўлчамлари ва аҳамиятини ҳис қилиш имконини берадиган кенг кўламли кўприкни

талаб қилади. Ва барчаси биргаликда дизайн ижодкорлиги дунёсини қамраб олади, бу инсон шахсиятининг бу дунёдаги ўрнини кўрсатади. Аммо бу шкала ушбу "жой" нинг сифат хусусиятлари яъни - у қулайми, саранжом-сариштами, чиройлими ёки унчалик яхши эмасми кабилар ҳақида жуда кам нарса айтади.

Бу хусусият у ёки бу функсият билан инсон фаолиятининг қандай мақсадлари ва маъно туслари рамзий ифодаланганлигини кўрсатадиган қуйидаги функционал таҳлил тизимида ҳам мавжуд эмас. Уларни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

– жараённинг бевосита бажарилиши (оқими) билан боғлиқ қурилмалар, механизмлар, маҳсулотлар;

– ушбу фаолият учун самарадорлик, қулайлик, энг қулай режимлар ва шарт-шароитларни таъминлайдиган дизайн ечимлари (эргономик таклифлар йиғиндиси, микроиқлим созламалари, бошқарув тизимлари ва бошқалар);

– ҳаётнинг умумий оқимида ушбу фаолиятнинг ўрни, маъноси ва тартибини белгилайдиган маълум бир ахборот сигнали, кўрсатма, белгини тарғиб қиладиган дизайн асарлари.

Биринчи гуруҳ маблағлар деб аталадиган таассуротлар сифат жиҳатидан ҳар хил визуал таъсирларнинг натижаси нарсаларга хизмат қилади. инструментал (ўзгартирувчи) функциялар, иккинчиси - адаптив (мослашувчи), учинчиси - самарали (исталган натижани рамзийлаштирувчи ёки унга йўналтирилган).

Бу функтсионал боғланишлар инсоннинг атроф-муҳитга бўлган муносабати турини кўрсатади, унинг фаолиятини ўлчови бўлиб хизмат қилади, лекин аввалгилари каби, улар ҳиссий ва эстетик жиҳатдан турли йўллар билан талқин қилиниши мумкин - тўлиқ маъқуллашдан то кескин рад этишгача.

Тўртинчи тизим - истеъмолчига функтсионал ечимларни тақдим этиш воситаларининг тавсифи - қатъий бадиий, мажозий ўрнатишларни яратишга энг яқин туюлади. Бироқ, бу ерда ҳам гап, эҳтимол, дизайнер образининг ғоявий ва ҳиссий йўналиши ҳақида эмас, балки томошабинга қандай таъсир қилишини тартибга солиш ҳақида кетаяпти.

Биринчидан, бир хил бўлиши мумкин: хотиржамлик туйғуси шаклнинг бутун ташкил этилиши ва унинг пластик ёки рангли деталлари туфайли юзага келиши мумкин. Иккинчидан, дизайннинг муҳит, саноат ва графикага бўлиниши унинг функцияларини деярли автоматик равишда гуруҳлайди ва шунга мувофиқ равишда - "тасвирий" воситалари эса - учта "оила" ни англатади.

Биринчиси - яшаш муҳитимизни комплексли ташкил этишга интилади. Бу ерда маълум ҳолатларни - жараёнларни, одамларни,

уларнинг жамоаларини яратадиган кўп қатламли функционал тизимлар ишлаб чиқилади, бу мақсадлар учун у ёки бу жиҳозланган фазовий вазиятларни амалга оширишнинг ўзига хос воситаларидан фойдаланади.

Иккинчиси, ҳаётий жараёнларнинг технологик ва инструментал жиҳозларида мужассамланган функциялардир. Бу - кўпинча ҳажмли (ёки ҳажмли-фазовий) шаклланишларга ўхшаб кетадиган ҳар хил турдаги мослама қурилмалар, асбоб ускуналар, нарсалар ва уларнинг комплексларининг тузилмаларидир.

Учинчиси ахборот вазифаларини бажаришга, муайян мақсадларни, хатти-ҳаракатларнинг йўналишларини, ҳиссий реакцияларни яратишга қаратилган ва асосан тасвирий ва график воситалардан фойдаланади, у ёки бу тарзда сиртда (плакат, газета варағи, маълумот белгиси) ташкил этилади.

Албатта, бу “оилалар” ўртасида ўтиб бўлмайдиган чегара йўқ - масалан, график дизайн асарлари орасида уч ўлчовли (объёмли) қурилмалар ва ҳатто фазовий ахборот комплекслари ҳам мавжуд. Ва, қоида тариқасида, уларнинг ҳар бири ўз ифода воситалари тизимига эга бўлса-да, бу имтиёзлар дизайн натижаларининг мажозий, мафкуравий томонини олдиндан белгиламайди. Зеро, бир чолғуда ҳам шодлик, ҳам қайғули куй чалиш мумкин дейишадилар.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, дизайн вазифаларини функционал таҳлил қилиш образ билан ишлаш учун фақат энг умумий асослар билан чегаралайди, дизайнерни "қувноқ қайғу" каби туб образли номувофиқликлардан огоҳлантиради, унинг ишини ҳиссий тузилишида индивидуал бурилиш топишга халақит бермайди. "Нарса - истеъмолчи" диалогида ноанъанавий ранглар ва тасвирлардан фойдаланади. "Чунки, "тўғридан-тўғри" функцияларининг барча шартлилигига кура, дизайн шакллари мафкурадан маҳрум бўлиб туюлади, улар инсонни тарбиялаш ёки тарбиялаш ниятисиз мавжуд бўлади, лекин, ўзларининг "худди шундай" ҳаётий ҳақли мақсадлари ниятидагина халос.

Шу сабабли, барча тасаввур қила олиш мумкин бўлган ва ақл бовар қилмайдиган шакл турлари томошабиннинг ҳиссий таъсири орбитасида иштирок этиши мумкин, шу жумладан ғалати, ўткир, нотинч, улар истеъмол қилишнинг умумий контекстида мутлақо кутилмаган "инсонлаштирилган" маънога эга бўлади.

Бундан ташқари, дизайн шаклининг тузилишида деярли барча бошқа санъат турларининг экспрессив ифода имкониятлари кенг қўлланилади - ҳайкалтарошликдан олинган ҳажмли-пластик, сценарий-динамик, театрга хос, хореография, фазовий, меъморчиликка тегишли,

ва ҳатто - адабиётдан олинган "тасвирланган"сўз нинг семантик имкониятлари (оғзаки маълумот) (вербаль информация)иштирок этади.

Дизайндаги функциянинг "мазмунли" роли дизайнни лойиҳалаштиришда уни идентификациялашнинг (аниқлашнинг) алоҳида аҳамиятини олдиндан белгилаб берди. **Дизайндан олдинги таҳлил - олдинги сурилган дизайн муаммосининг ҳаётий хусусиятлари, уни ҳал қилишнинг мумкин бўлган усуллари,** бундай тузатишларнинг мавжуд аналогларининг ва умумийлаштириш, ва ниҳоят, керакли натижаларни олиш учун ўз тамойилларини ишлаб чиқиш - ҳар қандай дизайн ишининг ниҳоятда кўп меҳнат талаб қиладиган ва ажралмас босқичидир.

Дизайнер ўзига таклиф қилинган муаммоли вазиятнинг моҳиятини ўрганиб чиққандан сўнг (лойиҳадан олдинги таҳлилнинг ушбу босқичи "муаммолаш" деб аталади), онгли равишда уни ҳал қилишнинг аҳамиятсиз бўлмаган усулларини излайди ёки янги конструктив ва бадиий ғояларни илгари суради; ёки яхши исботланган прототипларни модернизация қилиш ва такомиллаштириштиради ("тематизация" босқичи", яъни ечимлар учун -"мавзулар" усулларни излаш). Лойиҳадан олдинги таҳлил дизайн консепсиясини ишлаб чиқиш билан якунланади - **дизайн концепцияси модели, моддий-техник шаклларда,** образли созлашларда ёки мантиқий қоидаларда мустаҳкамланган, индивидуал (дизайнер) ва ижтимоий (ишлаб чиқариш, функционал жараён) эҳтиёжлари ва умидларини қондирадиган модел тарзида.

Дизайн концепцияси ҳали лойиҳа эмас - бу фақат унинг ташқи кўринишига энг яқин ёндашув. Аммо унинг сифат ва миқдорий формулировкаларида, тасвирий конструкцияларда якуний дизайн ғоясининг контурлари ҳам, уни амалга ошириб берадиган бадиий натижаларнинг сезилиши ҳам аллақачон белгилаб, киритиб қўйилган.

Шундай қилиб, тахминан ярим аср олдин илгари сурилган вазифа – нон харидорга шундай етиб бориши керакки, бу йўлда сотувчининг қўли тегмасин – ишлаб чиқариш ва ундан фойдаланишда қудратли саноатнинг шаклланишига олиб келди. Чакана савдо шаклларини ҳам, фабрикаларда селофан ёки бошқа махсус материалларга “муҳрланган” товарларнинг кўринишини ўзгартирган стандарт қадоқлаш график дизайннинг янги бўлимини ривожланишига туртки берди.

Муайян лойиҳалаш объекти сифатида функция билан онгли равишда ишлаган ҳолда, дизайнер унинг бенуқсон бажарилишига эришиши мумкин ва дизайн ечимини шакллантиришдаги етакчи ролини ҳисобга олган ҳолда, у жараённинг ҳиссий иқлими ва унинг пайдо бўлиш шартлари билан узвий боғланиши мумкин. Аммо ишнинг бу қисми тўлиқонли дизайннинг бошланиши бўлиб, у кўп жиҳатдан

ҳақиқий функционал ишланмалардан узоқда - соф бадиий соҳада, эстетик жиҳатдан мукаммал ва уларнинг функсионал моҳиятига зид бўлмасдан ҳиссий экспрессив дизайн шаклларини интуитив излашда ётади.

"Обйектив" дизайн циклининг асосий мазмуни бўлган дизайн ғояси бадиий ғоя билан алмаштирилади.

3.3. Дизайн лойиҳасида мақсадли тузилмаларини визуализация қилиш

Визуал тасвирларнинг элементар компонентлари (шакли, ранги, ўлчами ва бошқалар), уларнинг комплекс визуал тузилмалари (ҳажм, бўшлиқ, масса, ранг тизими, дизайн ишларининг ансамбллари) комбинациялари ва йиғма образли кўринишлари

Агар биз маълум бир дизайн объектининг ишлаши(функцианирование) келтириб чиқарадиган таассуротлардан шартли равишда воз кечсак, у ҳолда ушбу объектни идрок этиш ва шунга мос равишда эмоционал - хиссий баҳолаш учун бизда фақат унинг шакли – бизни онгимиз билан яхлитликдаги тизим бўлган, объектнинг "танаси" ни чегаралаб турадиган сиртлар, уни белгилаб турадиган чизиқлар, уларнинг ҳажмли ва фазовий бирикмалари, ранг хусусиятлари ва бошқалар ҳақида мълумот берувчи "элементар"визуал образлар тизими, қолади ва ҳок.

Қоидага кўра форма, ўхшаш моддий-фазовий жисмлар, бўшлиқлар ёки ранг комбинацияларига бўлган одатий баҳоларимизнинг мураккаб ассоциатив қаторини маъносини акс эттирувчи ўзининг хусусий хиссий- бадиий мазмунига эгадир. Учиш-қўниш йўлагида турган самолётга қараб, биз уни беихтиёр учаётган қуш, ўқ, ракета тасвири билан таққослаймиз, умумий контурнинг динамиклиги ва тезкорлигини ва фирмасига хос мослаланган ранг бериш контурларини таъкидлаймиз. Биз унга парвоз ғоясини, эркин элементларда эркин ҳаракатни акс эттирувчи улкан ҳайкал сифатида қараймиз.

Биз бўёқлар таркибидаги уйғунлигида ўзига хос эмоционал-хиссий мазмун кўрамиз, реклама афишасининг шрифт дизайнини, никел билан қопланган кофе идишининг конуснинг контурини, замонавий кўприкнинг таянч ва тутиб турувчи тузилмаларининг мураккаб тизимини ва бошқаларни кўрамиз.

Гап шундаки, ҳар қандай "элементар" шакл ёки унинг таркибий қисмларининг хусусиятлари - нуқталар, рангли доғлар, қирралар ва бошқалар. - ҳис-туйғуларимиз ҳақида бизнинг "идрок тажрибамиз" томонидан белгилаб қўйилган жуда аниқ таассуротларни яратиш (М. Гинзбургга кўра). Тўғри чизиқ хотиржамлик, конструктивлик,

рационализм билан боғлиқ ва биз учун силлиқ ва ундан ҳам мураккаброқ чизилган эгри чизиқ сифат жиҳатидан бошқача маънога эга. Чизиқни (ипни) ҳиссий идрок қилиш текислик тасвиридан фарқ қилади - биринчиси, худди атроф-муҳит маконида "мавжуд", иккинчиси уни ажратади. Объёмли ва фазовий шаклларнинг таъсири янада бойроқ: куб барқарорликни, маромлилик ҳолатни, шар ўзини ўзи таъминлашни (самодостаточность), атроф-муҳитга бефарқликни англатади; тор ва баланд бўшлиқ нигоҳни юқорига қараб тортади, тор жой безовта қилади ва эркинликни чеклайди.

Ранг оттенкалари ўзига хос мазмунли бўлиб, нозик ранг фарқланиш хусусиятларига эга (қизилўзғатади,кўктинчлантиради). Фктурали жисмлар тузилишининг хусусиятлари ҳам, уларнинг ёруғлик шароитларига қараб фарқланади.

Ҳақиқий объектларнинг оғирлиги ва зичлиги ҳақидаги таассурот ҳам муҳимлиги жиҳатиданкам эмас–массив "тош" шаклларинингмустаҳкамлиги онгимизда ички бўш "шиша" ёки панжара ва рамка тузилмаларнинг енгиллиги ва эфемерлиги эфемерлиги билан тўғридан-тўғри уларга қарама-қаршидир.

Бу хусусиятларнинг барчаси - ўлчам, ранг, конфигурация, вазн - келажакдаги образли таассуротлар учун *ўзига хос пойдевор бўлиб хизмат қиладиган дизайн шаклининг экспрессивлиги ҳақидаги бирламчи, дастлабки ғоялар қатламини ташкил қилади.* Аммо ҳаётда улар алоҳида-алоҳида мавжуд эмас, балки турли хил комбинацияларда - ҳам ўзаро, ҳам қўшни шакллар ва вазиятлар билан - бизга қарама-қарши ёки нюансли таққослашлар, ритмик сериялар, ҳажмли-фазовий ва ранг комбинациялари кўринишида етказилган. Айнан шу *бирикмалар ҳиссий-образли сезгиларини кейинги, асосий қатламини ташкил қилади.* Асосий, чунки бу ерда шаклланаётган визуал конструкциялар кейинчалик дизайн объектини баҳолаш тизимида доминант бўлиб хизмат қилади. Бу қандай содир бўлади, масалан, мебел тўпламининг ташқи кўринишини кўриб чиқсак, бу ерда асосий таассурот - сайқалланган ёки лакланган ёғоч фактурасидан - рамка қисмларининг шакли ва безакларини ташкил қилиш усулларининг бирлиги, стуллар ва диванларнинг қопламаси, безак нақшлари ва бошқалар билан тўлдирилади. Бундай ҳолда, асосий визуал стимулларни умумлаштирадиган иккинчи қатлам таассуротларининг "ташувчиси" дизайн ечимининг қайси тури эканлиги муҳим эмас. Улар муҳит комплекснинг фазовий таркибий қисмларига (масалан, думалоқ цирк зали), жиҳозлар элементларига (аренани ўраб турган томошабинлар учун ўриндиқлар қатори), цирк артистлари иши учун жиҳозларнинг кўриниши ва бошқаларга тегишли бўлиши мумкин. Ушбу таассуротларнинг ҳар бири мутлақо ўзига хос бўлиб, цирк

томошасининг умумий байрамона, жонли муҳитини қўллаб-қувватлайди ва ривожлантиради.

Визуал таассуротларнинг учинчи, умумий қатлами шундай шаклланади, бу парча-парча, тарқоқ визуал ҳислар ва уларнинг тўқнашувларини эмас, балки объектнинг умумий образли хусусиятларини аниқлайди. Аммо шу билан бирга, ушбу умумий полифоник хорда идрок этишнинг "шахсий" лаҳзалари йўқолмайди: циркда бўлганимизда, биз арена доирасидаги, сеҳргар ширмаси ва бошқалардаги тасвирида бир-бирига боғланган мустақил "нотолар" ни, масалан, ёруғлик нурларидаги рангли доғларни, ва индивидуал тўлиқ шаклларга ишониб топширилган "қисмлар" ва "мотивлар" маъносига бўйсунамиз,, шу билан бирга ансамблнинг барча элементларнинг биргаликдаги бадиий ишини умумлаштирувчи кайфиятлари ва бирга қайғуришларга киришиб кетамиз.

Шуни эсда тутиш керакки, реал дизайн ечимидаги таассуротларнинг уч қатлами ҳам ўзига хос "матрёшка қўғирчоқлари" дан иборат - "хусусан - хусусий - умумий" триадаси энг мураккаб атроф-муҳит объектига нисбатан қўлланилиши мумкин. Цирк спектакли ва унинг ҳар қандай мураккаб элементларига ёки энг оддийига - алоҳида стул, ёруғлик мосламаси, музқаймоқ ташувчининг қутиси кабилар. Чунки уларнинг ҳар бири визуал маълумотларнинг шахсий сигналларининг "пастки қатлами" га эга, ўзига хос "биринчи тартиб" умумлаштириш - маълум бир объект шаклининг хусусиятларини тан олиш ва ўзининг интеграл образли умумлаштириш - бадиий маънони тушуниш, ушбу шаклларда мавжуд. Бундан ташқари, интеграл таассурот муаллиф режасини визуализация қилишнинг пастки қатламларига хос бўлган дизайн шакллари белгиларини ўқиш йиғиндисидан сезиларли даражада фарқ қилади; бу ерда диалектика қонунлари кучга киради - ўзаро таъсирларнинг "миқдори" ҳиссиётларнинг "сифатига" айланади, гарчи уларнинг психофизиологик асоси - шакл хусусиятларининг визуал акс этиши - объектив равишда барча даражаларда бир хил бўлади.

Дизайн шаклининг визуал ривожланишининг тахминий тартиби ўзига хос пирамидага ўхшайди: унинг асосида кўзнинг маълум визуал стимулларга кўплаб индивидуал реакциялари мавжуд – чизиқлар тасвиридан, рангли доғлар ва бошқалар; ўрта "қаватлар" дизайн ансамблига киритилган объектлар ва ҳодисалар ҳақида кўпроқ ёки камроқ аниқ ғояларни ташкил қилади ва тузилмада инсон ҳаётидаги маъно, мақсад, роли тўғрисида комплекс фикр беради.

Шунингдек, лекин тескари тартибда - умумийдан хусусийга – аснода дизайнернинг лойиҳавий ҳаракатлари тизими қурилган. Дизайнер объектив равишда пайдо бўлган дизайн ғоясини бадиий

ғоянинг субъектив равишда ихтиро қилинган шаклига айлантиришдан келиб чиққан ҳолда, келажакдаги ишнинг руҳини, аурасини англашдан бошлайди. Кейин умумий муносабат дизайн яхлитлигини таркибий қисмлари шакллари ҳақидаги ғояларга бўлинади ва дизайн ушбу шаклларнинг индивидуал параметрларини максимал даражада ифодалаш орқали якунланади. Кўриниб турибдики, ҳақиқатда лойиҳа жараёни унчалик детерминистик эмас ва бу хаёлий ҳаракатлар занжирининг ҳар қандай бўғинидан бошланиши мумкин. Аммо жараённинг умумий тузилиши айнан шундай.

Шуниси қизиқки, кўрсатилган "триада" да фақат унинг ўрта қисмида нисбатан прогноз қилинадиган лойиҳа объектлари тўплами - ушбу маҳсулотларни ташкил этувчи аниқ қурилмаларнинг ўзига хос шакллари ёки уларнинг қисмлари мавжуд. Ҳолбуки, иккала "экстремал" қисм - ҳар бири ўзига хос тарзда - субъективдир. Асосий мақсад созламалари кўп жиҳатдан мижознинг тасодифий кўрсатмаларига, муаллифнинг ҳаёт томонидан қўйилган вазифага шахсий нуқтаи назарига боғлиқ. Ишнинг тугаши - шаклнинг ҳақиқий хусусиятларини танлаш - одатда индивидуалдир, чунки дизайндаги бир хил таассуротга турли хил "элементар" визуализация воситаларининг комбинацияси орқали эришиш мумкин.

Шу сабабли, мутахассис учун дизайн топшириғининг мақсадли созламалари оралиғини билиш жуда муҳим: бу лойиҳа устидаги ишларнинг якуний босқичларида қайси визуал воситалар ва уларни ташкил қилиш усулларига устунлик бериш кераклигини аниқлашга ёрдам беради.

IV БОБ. ДИЗАЙН ЛОЙИҲАСИНИНГ АСОСИЙ ТОИФАЛАРИ

4.1. Дизайн образининг интеграл компонентлари

Ҳиссий ориентация, масштаб ва тектоник тузилиш; дизайн объектининг образли мазмунини шакллантиришда уларнинг роли. Лойиҳалаш назариясида муаллиф ўз дизайн ғояларини амалга ошириш жараёнида кузатиши керак бўлган интеграл таассуротларнинг учта синфини (мақсадли созламалар) аниқлайди. Бу дизайн ечимининг ҳиссий йўналиши, унинг масштаби ва тектоник ташкил этилиши. Бу лойиҳалаш тушунчасинининг асосий тоифалари бўлиб, улар дизайн объектининг мажозий мазмунининг барча асосий жиҳатларини биргаликда тавсифлайди, уларга мустақил объектлар сифатида мурожаат қилади.

Биринчиси - **ҳиссий йўналиш** - бу дизайн санъати асаридан кутилган ва ҳақиқий **эмоционал - ҳиссий** хусусиятларининг тўплами бўлиб, истеъмолчининг муҳит вазиятидаги маълум бир қурилма, асбобнинг ташқи кўриниши ва ишлаш хусусиятларидан келиб чиқадиган ҳис-туйғулари ва тажрибаларини бошдан кечириш қобилиятини акс эттиради. Кутилаётган - дизайн объектини идрок этиш табиати, тайёрланганлиги, айилганлиги сабабли, одамга шунга ўхшаш маҳсулотлар ёки механизмлар билан алоқа қилиш барча олдинги тажрибалар асосида келиб чиқади. Аслида – негаки истеъмолчи ўзининг олдинги ғояларини унинг ҳақиқий хусусиятлари билан таққослаш орқали объектга муносабатини узил-кесил шакллантиради.

Табиийки, дизайн санъати ўзининг визуал воситаларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, инсоннинг ҳиссий кечинмаларининг барча спектрини қамраб ололмайди - у фақат умумлаштирилган ҳолатларга бўйсунади, юқори даражадаги абстрактликка(мавҳумликка) олиб келади. Буларга қуйидагилар сезгилар яъни, уйғунлик, жиддийлик, самарадорлик ёки нафислик, тантанаворлик кабилартегишли бўлиб, ҳаётда уларга қарамақарши дармонсизлик, паришонлик, камтарлик, қулайлик каби ҳислар қўйилади. Ушбу ҳис-туйғуларни бирлаштириб, биз дизайн ишларининг мумкин бўлган таассуротларини тасвирлашимиз мумкин, айниқса уларга яна бир қарама-қаршиликни қўшсак: статик (хотиржамлик, ишонч) ва динамик (ҳаракатчанлик, ташвиш). Номланган "жуфтлик" қарама-қаршиликлари дизайн ижодкорлиги ёрдамида нисбатан осонлик билан яратилади ва агар дизайнер аниқроқ ва нозик бирлашмаларга муҳтож бўлса, у бошқа санъат турларининг воситаларига мурожаат қилади. Албатта, ушбу турдаги дизайннинг асл имкониятларига мувофиқ.

График дизайни ва атроф-муҳитни лойиҳалаш, диапазонининг мазмунлилиги жиҳатдан энг кўп ривожланган. Биринчисига, истеъмолчига очиқ бўлган маъноларни тўғридан-тўғри етказиш қобилияти билан бойитилган рангтасвир ва графика асарлари билан мулоқот қилиш тажрибаси ёрдам беради, реклама қилинадиган товарларнинг тасвирларида, матнлар мазмунида, шрифтлар дизайнида ва рамзий белгилар. Атроф-муҳит бўлсачи, у ўзининг визуал тасвирларида ҳис-туйғуларнинг барча тусланган жилоларини тўплайди, у ёки бу тарзда унинг ташқи кўринишини ташкил этувчи бошқа турдаги дизайн асарлари орқали узатади.

Энг қийин нарса саноат дизайни шаклларининг ҳиссий таъсири технологиясини тушунишдир. Биринчидан, бу визуал воситалар нуқтаи назаридан дизайн ижодкорлигининг энг мавҳум соҳаси. Иккинчидан, улар мақсад, ташқи кўриниш, дизайн ва материаллар жиҳатидан жуда хилма-хилдир. Шу сабабли, транспорт воситалари истеъмолчи билан визуал алоқаларнинг бутунлай бошқача диапазонига эга (тезкорлик, мақсадга мувофиқлик, шаклнинг техник мукаммаллиги, ишончлилик ҳисси, қулайлик, автомобилга ўрнатилган ваколатларнинг(сиқимлрннг) шахсга бўйсуниши) модельерлар асарларига қараганда - кийимларда қайсики биз биринчи навбатда пластика, нафислик, силуетнинг янгилиги, фигуранинг гўзаллигини таъкидлаш қобилияти ва бошқаларни қадрлаймиз.

Технологик жиҳозларнинг махсус воситалари ҳиссий таъсирчанлик жиҳатдан кам фарқланмайди. Қурилмалар, шу жумладан уй-рўзғор буюмлари, асбоб-ускуналар, идиш-товоқлар ва бошқалар - агар улар қулай, хавфсиз бўлса, жараённинг атмосферасига органик тарзда мос келса, муҳит вазиятни безатадиган осонгина таниб олинадиган ансамбллар, сериялар ва мажмуаларни ташкил қилса, истеъмолчи томонидан яхши қабул қилинади ва ниҳоят, унга томошабинга керак бўлган ҳиссий тусланишни - самарадорлик, нафислик, қулайлик кабиларни беради. Оғир станоклар эса ушбу фазилатларга массивлилик, мустаҳкамлик ва ушбу турдаги ускуналарга хос бўлган катта шаклларнинг декоратив барқарорлигини қўшади.

Ушбу тартибнинг аксарият ҳиссий таклифлари дизайн асарларини визуал ташкил этиш воситаларининг биринчи қатлами, муаллифнинг ниятларини амалга оширишда - уларнинг шаклининг хусусиятларини бевосита такрорлайдиган ва тузатувчи қатлам томонидан яратилади. Ва айнан шу созлаш ғайриоддий контурни яратиш, силуэтни аниқлаштириш ва "нозик созлаш", ранг бериш, қисмлар тафсилотларини чизиш - бу ҳиссий тузилма билан ишлашнинг моҳияти бўлиб, у прагматик таассуротлар тизимини келтириб чиқаради, дизайн шаклларини максимал экспрессивликка яқинроқ жойлаштиради.

Бу жараён асосан интуитивдир ва деярли бутунлай муаллифнинг шахсий қарашлари ва қобилиятлари билан боғлиқ. Аммо у дизайн ғояларини визуализация қилишда келажакдаги барча дизайн ҳаракатларининг асосини, йўналишини ҳам белгилайди. Дизайнда ўз-ўзидан мавжуд бўлиб кўринадиган ҳиссий-тасаввур принципи, томошабиннинг дизайн шаклини идрок этишининг мустақил натижаси сифатида, унинг ҳаётимиздаги ўрнини “ост-онгимиз” (подсознание) билан баҳолаш имкониятлари билан боғлиқ бўлиши керак.

Бу масъулият **масштабда** амалга оширилади – дизайн объектининг (объект, тузилма, атроф-муҳит) атроф-муҳитга, инсонга ва умуман жамиятга нисбатан унинг маъноси ва роли ҳақидаги ғояси томошабин тасаввурида юзага келтиради. Аммо ҳиссий комплекс бизнинг онгимизда шаклнинг конфигурациядан ранггача бўлган сифат белгилари билан уйғонган бўлса, унда кенг кўламли ҳислар, биринчи навбатда, объектнинг ўлчамини кўрсатадиган ўлчов параметрларига боғлиқ бўлади.

Масштаб (кузатувчига объектнинг ҳақиқий ўлчамларини шунчаки айтиб берадиган масштабдан фарқли ўлароқ) - объектнинг семантик (мазмун жиҳати) томонини, унинг даражасини, воқеликнинг бошқа элементлари ва ҳодисалари орасидаги ролини баҳолайди.

Масштаб ҳақида иккита ғоя мавжуд - **"қаҳрамонлик** *(героический)* **(шижоат)" миқёси**, улуғвор, катта устахоналар, муҳандислик иншоотлари жиҳозларига хос бўлиб, бу одамни ўлчамларни идрок этишда мутаносибликни истисно қиладиган кўриннишда бўлади ва **иккинчиси “кичик”** (“камерный”) шкаласи эса кичикроқ. Булар идиш-товоқ, маиший техника, асбоблар - уларнинг ўлчамлари шунчалик кичикки, гуёки одам улар устидан "ҳукмрон"лик қилади.

Лекин ўлчам идрок нуқтаи назаридан шаклнинг мутлақ характеристикаси бўлишдан узоқдир. Ўлчовли тасвирлар кўп жиҳатдан бутунни қисмларга бўлиш усулига боғлиқ - ранг, текстура хусусиятлари, тафсилотлар. Бу, айниқса, ўлчови одамнинг ўлчамларига яқин ёки улардан бир оз каттароқ бўлган дизайн объектлари учун жуда муҳимдир. Маълум бўлишича, бундай бўлинишлар қанчалик кўп бўлса, бизга умумий шакл шунчалик юмшоқ, "инсонона" бўлиб туюлади ва улар қанчалик кам бўлса, бутун шакл шунчалик тез мустаҳкам, монументал, барқарор сифатида қабул қилинади.

Табиийки, унга бўлган муносабатимизни нима белгилайди: диваннинг рангли қопламасига қараганимиздаги шунчаки эътиборсизроқ, юзаки, - автомобилнинг "салоҳиятли" монохроматик рангига нисбатан эркин ёки қатъий, мамнуният билан қарашлар.

Масштаб шкаласи тўғрисидаги қоида дизайн ечимининг масштабини белгилашда ёрдам бериши мумкин. Ҳақиқатдан ҳам мавжуд бўлган ҳар қандай объектда бизнинг онгимиз бир вақтнинг ўзида бир нечта " **масштаб кўрсаткичларини** "қамраб олади - бу шаклнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг ҳақиқий ҳажмини кўрсатади.

Биз интуитив равишда одамнинг ўлчамига боғлайдиган стуллар, столлар ва бошқа мебел элементларининг умумий ўлчамлари дизайн хусусиятлари, безатиш усули туфайли пайдо бўлган "ўрнатилган" ўлчовли қийматлар массаси билан ва маҳсулотнинг анъанавий нисбатларини “атайлаб” бузадиган муаллифнинг тасаввури билан тўлдирилади.

Шу сабабли, объектнингмасштаби ҳақидаги умумий ғоя ҳар қандай, ҳатто жуда улкан, ўлчовли таассуротга қараганда анча кўп қиррали ва бойроқ бўлиб чиқади. Ва объектнинг кўламини идрок этишимиз ўлчовли кўрсаткичларнинг "катта" (умумий) ва "кичик" (ички) қаторлари ўртасидаги муносабатлар қандай бўлишига боғлиқ. Кўрсаткичлар комбинациясининг соддалиги ва атайлаб қашшоқлантириш масштабни "монументаллаштириш" га олиб келади, уларнинг тарқоқ, сочилган ҳолати тескари таассурот қолдиради.

Баъзан - масалан, муҳандислик дизайнида "масштаб кўрсаткичларини" кўрмайдиган ёки уларнинг мавжудлигини сезмайдиган ҳолатлар бўлиши мумкин. Кейин объектни қулай идрок этиш учун етишмаётган визуал томонларини тўлдириш учун унинг тасвирий тузилишига сунъий равишда қўшимча бўлинишларни киритиш керакбўлади. Ва ниҳоят, кўпинча муаллиф ўзига керак бўлган тасвирнинг хусусиятларини таъкидлаш учун объектга хос бўлган ўлчовнинг бирон бир қисмини атайлаб рад этади (ёки "асоссиз" шаклни ҳаддан ташқари бўлакларга бўлади).

Инсон даҳосининг энг монументал асарлари – Миср пирамидалари шакл жиҳатидан ниҳоятда абстракт бўлиб, умуман олганда ҳеч қандай масштаб белгиларидан холи бўлгани бежиз эмас.

Лекин ҳар ҳолда, муаллиф дастлаб ўз тасаввури билан эмас, балки рассом ҳам, оддий истеъмолчи ҳам мукаммал ҳис этувчи функсионал ва конструктив талаблар билан белгиланадиган объектив шакл бўлинмаларидан бошлайди.

Тахминан ўша талаблар дизайн маҳсулотларининг образли хусусиятларининг кейинги тоифасини - дизайн шаклининг **тектоник** кўринишини ташкилқилади.

“**Тектоника" атамаси** (юнонча "қурилиш санъати" дан) маълум бир объектнинг тузилиши қонуниятларининг бадиий ифодасини англатади, уни ташкил этувчи кучларнинг фундаментал боғлиқлигини акс эттиради. Шундай қилиб, меъморий конструкцияда бу – таянч ва

тутиб турадиган қисмларни ва уларни кўтариб турувчи юкларининг комбинациялари орқали кўрсатиш, механизмларда - ҳаракатланувчи ва ҳаракатсиз элементларнинг роли ва уланишларини аниқлаш. Бундан ташқари, агар, масалан, архитектурада **"тектоника"** *сўзи структурада таъсир қилувчи кучларнинг тасвирини, уларнинг ўзаро боғлиқлиги расмини билдирса,* у ҳолда ўзига хос қурилиш конструкцияси унинг таркибида қарама-қарши бўлган *ҳақиқий кучларнинг муносабатларидир.*

Ушбу турдаги тектоник қарама-қаршиликларнинг барчаси лойиҳалаш объектларида кузатилади. Кўпгина маиший техникада энг муҳим тектоник хусусият унинг ичида ишлайдиган механизмларнинг корпус шакли билан "ниқобланган" бўлади. Оғир дастгоҳларда тектоника меъморий тектоникага ўхшайди, у жисмнинг массаси ва унинг ҳажми ўртасидаги боғлиқликни тасвирлайди, таянч структурасининг тасвирини акс эттиради. "Енгил" дизайн шаклларида - пардалар, кийим-кечак - тектоник нақшлар асл "ясси, текис" материалнинг пардалар, манекенлар ва инсон танасининг "база(асосий)" тузилмаларига мос келадиган ҳажмли ва пластик бирикмаларни ҳосил қилиш қобилиятини тушунтиради. График дизайнда биринчи ўринда варақнинг ишлов бериш юзаси ва тасвирлар, доғлар, шрифтлар ва уларнинг комбинациялари ўртасидаги кураш акс этади, чунки булар визуал равишда бу сиртни деформация қилиб кўрсатиши мумкин.

Энг қийини шундаки муҳитни (асарларида)муҳофаза қилиш ишларида - бу ерда кўз турли хил тектоник тузилмаларнинг ўзаро чирмашган ҳолатларини ажрата олиши, тушуниб олиши керак. Аввало, биз бу ерда объект таркибининг элементларига тегишли бўлган тасодифий кўринадиган тектоник ечимлар массасини кўрамиз – картиналар ва пардалардан мебелгача, улар ҳам ўзларининг **тектоник** ансамбларини ташкил қилади, бу тўпламнинг колористик зиддиятлар ва атроф-муҳит контекстида "сузувчи" ҳажмлар қаршилигини бирлаштиради унинг маконининг параметрларини тўлдиради.

Буларнинг барчаси бевосита архитектуравий ҳолатининг ”қучоқ очди" таассуротлари билан тектоник алоқага киришади, шу жумладан муҳитда фаолият кўрсатувчи кучларнинг конструктив ва ҳажмли-пластик "тасвирлари" курашини ўз ичига олувчи: мувозанат, тортишиш, ёруғлик, ранг ва бошқалар.

Бошқача қилиб айтганда, агар дизайн санъати асарининг тектоник ташкил этилиши ушбу асарнинг табиатига объектив равишда хос бўлган ички қарама-қаршиликлар ва "яширин" кескинликларнинг картинасини ўз ичига олса, у ҳолда масштаб ҳисси ушбу картинани вазиятга қандай қўллаш мумкинлигини огоҳлантиради, ва ҳиссий

йўналиш иккала тоифанинг мазмунини синтез қилади, бу эса истеъмолчини ушбу ишни унинг дунёсига унинг зарур қисми сифатида қабул қилишга тайёр бўлишига олиб келади. Визуал (бадиий) дизайн воситаларининг бази бир имкониятлари дизайнер образини шакллантиришнинг ажралмас воситаларига бирлашади.

Шуниси қизиқки, назарий тамойилларнинг (система) нисбатан бу изчил тизими реал ҳаётда унчалик аниқ кўринмайди. Шунинг учунки - дизайн ижодкорлигида ифода воситаси бўйича бирон бир барқарор афзалроқ воситалар бўлмаганлиги учун - улар бир-бирини осонгина алмаштирадилар. Айтайлик, чироқни лойиҳалашда, муаллиф хоҳлаган эффектга асл шаклдан мақсадли фойдаланиш, унинг алоҳида қисмларини ғайриоддий ранг бериш ва структуравий материалларни кутилмаган тарзда танлаш ва бошқалар орқали эришади.

Шу сабабли, визуал образни шакллантириш воситаларининг якуний танлови фақат қисман келажакдаги дизайн ечимининг функционал ва техник хусусиятларидан келиб чиқади, лекин асосан бу рассомнинг иши - яъни шахсан муаллифга билан боғлиқ нарса. Шунингдек, у ушбу воситаларни томошабин учун мос келадиган ягона организмга визуал ташкил этиш восита ва усулини белгилаш ҳуқуқига эга.

Чунки дизайн асарида барча уч асосий тузилма – эмоционал, масштаблилик ва тектоник – фақат маҳсулотнинг ташқи кўринишидаги характеристикаларида (параметрлари, хусусиятлари), унинг шаклида намоён бўлади ва ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилади.

Профессионал жиҳатдан бу рассом-дизайнернинг **композиция назариясини** ташкил этувчи бадиий фаолиятнинг махсус қонуниятларига мувофиқ ушбу шаклни яратишини англатади.

4.2. Дизайн-шакли визуал – мазмуннинг яхлитлиги сифатида Композиция ҳақида тушунча.

Композицион тизимларни шакллантиришниг зарурий шартлари ва мақсадлари. Дизайн ечимлари учун визуализация воситаларининг ҳиссий ва эстетик мазмуни.

"Композиция" атамаси (лотинча - қўшимча **composition, тахлаш, тузиш**) бир бутунни ташкил этувчи қисмларнинг тузилиши (тузилмаси), муносабатлари ва нисбий жойлашишини англатади.

Санъатда бу талқин сезиларли даражада мураккаблашади, чунки бу ерда композиция қисмларининг ўзаро таъсири ва бўйсуниши томошабин (ўқувчи, тингловчи)да муаллиф томонидан мўлжалланган маълум бир ҳиссий реакцияни - кайфиятни, ҳаракат истагини мақсадли равишда уйғотадиган эстетик жиҳатдан асосланган, бадиий экспрессив

шакллар тизимини яратиши қулайлик ҳисси ва бошқалар тушунилади. Дизайнда, шу жумладан муҳит бўйича, композицион фаолият натижаси дизайн объектининг *яхлитлиги* - истеъмолчи томонидан идрок этилган ҳиссий ва прагматик таассуротларнинг органик бирлиги, дизайн санъати асарини тавсифлайди.

Бу ерда улар *ансамбл* ҳосил қилади - яхлит бир бутуннинг қисмлари мувофиқлиги, изчиллиги, бу янада қийинроқ, чунки бу қисмларнинг ташқи кўриниши ва функционаллик жиҳатидан жуда хилма-хилбўлиб, кўпинча мослаштириб бўлмайдиганга ўхшайди. Бу номувофиқликларни енгиш, камайтириб бўлмайдигандек кўринган элементларни яхлитликка келтира олиш композициянинг мақсади ва унинг санъатидир.

Дизайнда композицион ишнинг касбий моҳияти объектнинг дизайн элементлари тўпламини визуал ташкил этиш, уларнинг рационал-механик бирикмасини бадиий мазмунли организмга айлантиришдир. Атроф-муҳит таркибий қисмларининг барча визуал хусусиятлари бу жараёнда иштирок этади – яъни то сиртлардан ранг ёки фактураларнинг доғлари ритмигача

Ва уларнинг ўзи, қоида тариқасида, маълум *нарса* ёки *ҳодиса* тўғрисида функционал ва мазмунли маълумотга эга бўлганлиги сабабли, бундан келиб чиқадики, яхлитлик элементларининг ҳар қандай визуал бирлашуви ўзига хос маълумот комплексини ташкил қилади - бу ассоциациялар орқали, таққослаш ва индивидуал хусусиятларни солиштириш, хабарлар ва кайфият орқали содир этилади - ва бутун ечимни оқилона(рационал) мафкуравий" маъноси ва унинг таркибий қисмлари ҳақида қисман маълумотлардан ташкил топади. Бу сигналлар тизимининг равшанлик даражаси эса, "ўқилиши", экспрессивлиги, пировардида, композицион фаолият сифатининг ўлчовидир.

Бошқача қилиб айтганда, "композиция" атамасини ҳаракат (таъсир) сифатида ҳам талқин қилиш мумкин - муаллифга керак бўлган шаклнинг таркибий қисмлари ўртасида эстетик муносабатларни ўрнатиш, уларни мувофиқлаштириш ва керакли бадиий эффект учун ўзгартириш.

Шунинг учун дизайндаги композиция техникаси ва технологияси ҳақида профессионал суҳбат иккита асосий саволга жавоб бериши керак: *композиция* ***айнан нимани***, ***қандай мазмунда***, ***қандай чегараларда*** *ташкил қилиши,улашиши, томошабинга етказа олиши;*

томошабин муаллиф нимани назарда тутганини тўғри тушуниши учун ушбу таркиб, қандай усуллар ва воситалар билан ташкил этилиши керак.

Шакллар учта соф бадиий мақсадни кўзлайди: томошабинни қизиқтириш (унинг эътиборини жалб қилиш), бутуннинг расмий

мукаммаллиги (гўзаллиги) истагини қондириш, бу бутунни унинг ички дунёсига сингдириш (томошабинни унинг гўзаллигини баҳо беришга "кечиниш,бошдан кечиришга " мажбур этиш). Бунинг учун мураккаб шаклдаги қисмларга қуйидагилар керак:

– кўзга аниқ кўринадиган зиддиятни *(конфликт)* шакллантириш, белгилаш - ранглар, ўлчамлар, бутуннинг таркибий қисмлари ва бошқалар;

– осонгина ажралиб турадиган визуал комбинацияларга тўплаш - "ғоялар" ва "мавзулар", шакл тузилишининг қонуниятлари ва тузулишларини очиб бериш;

– томошабин учун аҳамиятли бўлган ғоявий ва эстетик маълумотларни (ҳиссий ва бадиий маъно) - "қарама-қарши" ғоялар ва мавзуларнинг ўзаро таъсири орқали етказиш.

Аммо дизайндаги шаклнинг таъсири икки томонлама бўлади.

Биринчидан, у функтсионалдир (рычаг) кучни узатади, том ёмон об-ҳаводан ҳимоя қилади ва ҳоказо) ва техник жиҳатдан аниқланади (механизм қисмларининг жойлашуви, структурадаги кучларнинг тақсимланиши ва бошқалар), у инсон онгида деярли автоматик равишда, олдинги тажрибага кўра, унинг ўзига керак бўлган нарсалар ва қурилмалар дунёси билан алоқаси ўрнатилади. Ва мос келадиган тасаввурларни - ишончлилик, мўртлик ва ҳоказо қулайлик каби туйғуларга айлантириш кейинги эстетик хулосалар учун асос бўлиб хизмат қилади.

Аммо рассом учун шакл мазмунининг бу томони билан ишлаш қийин - бу ҳаддан ташқари мустақил, бирламчидир. Биз буни ҳисобга олишимиз мумкин, лекин биз уни "синдириш" имконига эга эмасмиз. Иккинчидан, ҳар қандай шакл - объект, тасвир, хона – унга белгиланган вазифасидан қатъи назар, ўз-ўзининг мазмунига эга. Ва "шаклнинг ўзи" нинг экспрессивлиги абстракт даражада коинотнинг тор маънодаги прагматизмга қараганда анча фундаментал хусусиятларини очиб беради: оғирлик, ёрқинлик, ҳаракатчанлик, таҳдид ва бошқалар.

Улар инсон онгида мос келадиган ҳиссий реакциялар тарзида акс этади, аммо функционаллик кўрсаткичларидан тозаланган ҳолда. Ва айнан дизайнер, рангларнинг сояларини(оттенкаларини), уларнинг комбинацияларини ва бошқаларни ўзгартириб, шаклнинг айнан шу хусусиятларидан эркин фойдаланиши мумкин.

Бошқача қилиб айтганда, агар дизайн шаклларини идрок этишда биз маълум бир объектдаги стул, стакан, машина ва ҳоказоларни "таниб олиш" орқали олинган маълумотларнинг функционал рангланишидан шартли равишда воз кечсак, унда таркибнинг иккита жиҳати қолади: шаклнинг геометрияси ва рангига киритилган *ҳиссий* ва ўзига хос

шаклнинг хусусиятларини томошабиннинг олдинги тажрибаси билан боғлиқ *ассоциатив.*

Иккала аспект (иккала таркибий қатор) ҳам инсон онгининг психофизиологик реакцияларига асосланади: "ўткир" «колючее», ”тикондек” ўзига тортади, лекин хавфли кўринади, ёпиқ жой (макон) баъзан руҳиятни тушкунликка туширади, аммо хавфсизлик ҳиссини келтириб чиқариши мумкин ва ҳоказо. Иккинчи таркибий аспект (таркибий қатор) субъективроқдир, чунки у шаклнинг ушбу хусусиятини шахсий ёки ижтимоий тарбияланган жамият - хотиралар билан боғлайди. Шундай қилиб, Европада қора ранг қайғу ва мотам билан боғлиқ бўлса, Хитойда мотам ранги оқ рангга эга бўлиб, у билан боғлиқ ҳиссий ва хатти-ҳаракатларнинг бутун доирасини сезиларли даражада ўзгартиради.

Бунга эстетик реакцияларнинг ўзи ҳам киради: мувозанатли, жозибали шакллар ҳақида мушоҳида қилиш, маҳлиё бўлиш (бу гўзаллик ҳисси деб аталади); ўткир, нотинч, "чиркин" шаклларни рад этиш; "кулранг", қизиқ бўлмаган ечимларга бефарқлик.

Алоҳида шаклларнинг таассуротларини таққослаш жараёнида ушбу баҳолашлар аниқланади, қўшилади ёки ўзаро йўқ қилинади, бу "дизайнерлик образи" атамаси билан белгиланадиган лойиҳа натижасининг ўта мураккаб тузилишини яратади.

Шундай қилиб, дизайн асари образи мазмунининг *кўп қирралилиги* ("нима" деган саволга жавоб бериш) уни яратиш технологиясининг *мураккаблигини* белгилайди, шу билан бирга композиция ишининг *тартиби ва йўналишини* нисбатан ишончли тарзда ўрнатишга имкон беради. Бошқача қилиб айтганда, "қандай қилиб" деган саволга жавоб - дизайндаги композицияни шакллантириш методологиясининг мантиқий асоси - дизайн объектининг визуал тузилиши томошабиннинг ҳис-туйғулари онгига таъсири тамойилларини тушунишга ёндашув билан бир хил илдизларга эга.

Дизайн ишларини композицион ташкил этиш тамойиллари ҳақидаги замонавий ғоялар бир нечта мустақил семантик мазмунга эга блокларни ўз ичига олади, шу жумладан. дизайн шаклларининг истеъмолчига ҳиссий-психологик таъсир қилиш тартибини тавсифлаш, композициянинг таркибий қисмларининг хусусиятлари ва параметрларини ва улар орасидаги боғланишларни таҳлил қилиш, турли хил дизайн турлар бўйича композицион тузилмаларнинг умумлаштирилган (интеграл) турлари деб номланган ва улардан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятларини тушунтиради.

Ушбу блокларнинг мазмунини тушуниш бизга дизайн объектлари ва тизимларининг таркибини шакллантириш тамойилларини тушунишга яқинлашиш имконини беради. Буни барча

дизайн шаклларининг композицион ишланмаларининг *ўзига хос хусусиятларини* энг аниқ жамлаган муҳит дизайнининг *энг мураккаб тури* мисолида кўрсатиш мумкин. Ҳар қандай атроф-муҳит шаклланишини ҳажмли ва фазовий шаклларнинг *ясси,* визуал комбинацияси сифатида ифодаланиши мумкин. Уларнинг асосий фарқи шундаки, биринчи ва иккинчи (сирт, нарсалар ва тузилмалар) "ташқаридан" идрок этилади, уларнинг етакчи характеристикаси - ташқи кўринишдир; бошқалари (интерьерлар, шаҳар маконлари) "ичкаридан" кўринади.

Шу билан бирга ўзлари эмас, балки жабҳалар ва ҳажмларнинг ўраб турган юзаларининг кўриниши орқали. Яъни "фазо (пространство)" тоифаси аслида ҳаракатдаги ва шунинг учун дизайнернинг эътиборини тортадиган "таналар" ни ўраб турган "бўшлиқ" сифатида сезилади - булар бинолар, дарахтлар, машиналар ва бошқалар. Аммо, аслида, жисмлар орасидаги "бўшлиқлар" нинг ҳиссий ва бадиий маъноси бу жисмлар шаклининг ифодалилигидан кам эмас. Бундан ташқари, муҳит маконнинг контури ҳар доим ҳам ҳақиқий объектлар томонидан шакллантирилмайди - кўпинча муҳит тизимнинг чегаралари шартли тўсиқлар, кўча перспективалари, панорамалар ва бошқалар билан кўрсатилади.

Бундан ташқари, атроф-муҳитни ҳал қилишда фазовий компонентнинг роли ҳар доим аниқ устунлик қилади - бу ерда жойлашган бошқа визуал шаклларнинг умумийлигини бирлаштирадиган, бирлаштирадиган макон, бўшлиқнинг ўлчамлари - жисмлар орасидаги масофа - кучни белгилайди ва бу органларнинг ўзаро таъсирининг табиати ва маконнинг конфигурацияси бу ерда турган одамнинг кайфиятини белгилайди.

Яна бир бошқа вазифани - бўшлиқни ташкил этувчи ёки тўлдирадиган юзалар ва ҳажмлар бажаради - улар атроф-муҳит таркибий қисмларининг моддий ва жисмоний (шу жумладан визуал) хусусиятларини кўрсатади, уларнинг ўзаро таъсири тўғрисида маълумот сигналлари тизимини очиб беради.

Умуман олганда, ҳар қандай композицион тузилманинг, хусусан, муҳит дизайнининг энг муҳим хусусияти унинг конструкциясини кўп поғоналилик сифатидир. Атроф-муҳитнинг барча асосий компонентларини (уни қамраб олган фазовий вазият, унинг чегараларини белгиловчи ҳажмлар ва сиртлар, атроф-муҳитни тўлдирувчи жисмлар, ўз навбатида, мустақил фазовий гуруҳларни ташкил этувчи жисмлар) алоҳида композицион тузилмалар сифатида қаралиши мумкин. Улар ўзига хос визуал ва эстетик ўзаро бўйсуниш тизимларига эга.

Бу тизимлар дастлаб боғланмаганлиги муҳим эмас (масалан, композицион жойлаштириш - мебел, жиҳозлар - ўз қонунларига мувофиқ қурилган ва хона деворларининг жабҳалари композицияларига бўйсунмаслиги мумкин) - улар биргаликда бари бир томошабинга таъсир қилишади.

Визуал шакллар ва истеъмолчиларнинг уларни идрок этишга бўлган муносабати ўртасидаги турли хил алоқалар жуда таъсирли.

Ясси тасвирлар истеъмолчиларда кўплаб саволлар вариантларини туғдириши мумкин - қора ва оқнинг монотон комбинацияларининг "қоралиги" ёки "кулранглиги" дан ранг контрастларининг ёрқинлигига, марказлаштирилган тузилмаларнинг "концентрацияси" дан нотекис ритмик серияларнинг динамик интилишигача.

Ҳажмли комбинацияларни имкониятлари янада бойроқ. Компактли шаклланишлар томошабинга вазминлик ва ички куч таассуротини беради, бу шакллар(фигуралар)ўлчамига қараб фаоллашади ёки заифлашади. Аммо –лекин Бундай ҳолда, шаклнинг яққоллаштириш ўзига хослиги ва унинг қўшни шаклларга нисбатан тўғри жойлаштириш қувончли бу асосий таассуротларга энг кутилмаган ўзгачалик (оттенкаларни)касб этади. Ишончлилик ва турғунлик туйғуларини намойиш этувчи кубни унинг четига қўйинг - ва бу ҳис-туйғулар аниқ ноаниқликка айланади.

Шу каби натижалар – тушунарли турлича таҳлиллашлар - фазовий шаклларни идрок этишдан келиб чиқади.

Маҳаллий шаклланишлар, уларнинг ўлчамидан қатъи назар, марказлаштирувчи ёки марказдан қочма тузилмаларни тасвирлайди; чизиқлилари томошабин диққатини ўз ўқи бўйлаб ҳаракатга йўналтиради; "оқадиган" бўшлиқлар, хатти-ҳаракатлар реакцияларини танлаш эркинлигини оширади, динамизм туйғусини туғдиради баъзан эса ноаниқликни келтириб чиқаради.

Реал вазиятларда бу дастлабки созламалар(установки) бир-бири билан ажойиб, чамбарчас боғланиб, бир-бирини деформация қилади, инсон ва муҳит ўртасидаги ҳиссий ўзаро таъсирнинг сон-саноқсиз модификацияларини беради. Аммо профессионал ҳар доим ушбу "нақшлар"даги энг кучли, жўшқин мотивларни қайд этади ва таъкидлай олади ва уларга атроф-муҳит образидаги кайфиятларнинг умумий тузилишини бўйсундираолади. Бу муҳит таркибий қисмларининг эмоционал аҳамиятлилигининг кўплиги натижасида ҳосил бўлган турли туман таассуротларни қўшилиши натижасида "тенг таъсир этувчи" тузилма.

Дизайн ансамблининг визуал тузилишида бир неча даражадаги композицияларнинг мавжудлиги, бошқача айтганда, томошабинга бир

неча даражадаги ҳиссий "босим" дизайнер учун алоҳида савол туғдиради: бу кўпинча кўп қиррали таъсирчан кучларни яхлитликка қандай бирлаштириш керак?

Нега бир-бирини инкор этувчи пластик ёки визуал ғоялар ягона тасвир сифатида қабул қилинади?

Маълум бўлишича, бу қарама-қаршилик, композициянинг асосий сабаби бўлган "характерлар кураши" бўлгани учун содир бўлади: улар бир магнитнинг иккита қутби каби биргаликда ишлашда томошабинни қизиқтиради. Кўп йўналишли куч чизиқлари тўқнашуви ҳар бир томоннинг индивидуал хусусиятларини таъкидлаб, умумий тасвирни контраст қонунларига кўра анча ифодали қилади.

"Қарши курашиш" нинг натижаси эса - принциплардан бирининг ғалабаси, бошқасининг мағлубияти, бир-бирини инкор этувчи тенденцияларнинг кутилмаган муросаси - дастлабки сифатдан фарқ қиладиган сифатни яратади, бу эса аввалгисидан муҳимроқ, бошланғич "шахсий" маълумот бўлиб бўлиб чиқади, дизайн мажмуасининг асосий ҳиссий ва мажозий характеристикасига айланади.

Бошқача қилиб айтганда, конфликтли вазият (вертикал ва горизонтал ритмларнинг “тўқнашуви”, ёруғлик ва қоронғуликнинг контрасти, ранг-баранглик ва монохроматик ва бошқалар) композицион ғояни юзага келтиради, конфликтни ечиш усули эса мазмунни, якуний композициянинг маъноси бадиийликни белгилайди..

Курашга кирадиган кучлар ва ҳиссий ҳолатларнинг табиати турлича бўлиши мумкин. И.В. Жолтовский "статик" ва "динамик" компонентларнинг меъморий ансамблидаги боғланишнинг муҳим ролини таъкидлаб, биринчиси композициянинг асосий мазмуний юкини, иккинчиси эса унинг ифодалилигини оширишини таъкидлади. Муҳит композициясида натижа янада кутилмаган бўлиши мумкин, чунки "зиддиятли" элементларнинг мазмуний моҳияти бир хил эмас: меъморий асос, қоида тариқасида, дунёга "юқори" санъат нуқтаи назаридан қарайди, дизайн компоненти эса- мазмунли ва график таркиб - ҳаётнинг мазмуни ҳақидаги ғоялар моддийроқ, заминга хос прагматик, “пастга” қараб тортилади.

Фақат лойиҳачининг муҳит ечимини ташкил этувчи объект - фазовий шаклларнинг визуал параметрларининг комбинацияларида акс эттирилган ушбу тўқнашувларнинг маъносини тушуниб етиши бизга атроф-муҳитни композицион тузилма сифатида, яхлит асарнинг асоси, муҳит санъати сифатида кўришга имкон беради.

4.3. Композиция ташкилий ва мазмуний категория сифатида.

Композиция элементлари, композицион тузилмаларни (конструкций) шакллантириш воситалари ва усуллари. Композицион тузилмаларнинг турлари (типы), уларнинг текислик, ҳажм ва фазовий ўзгаришлари (вариации).

Композициядаги шубҳасиз бўлган "илк зиддиятлар"нинг («конфликтных начал»)нинг ўзаро таъсирининг сон-саноқсиз вариантларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг барчаси чекланган миқдордаги барқарор қоидаларга мувофиқ тузилади, бу қуйидагиларни кўрсатади:

– композиция нимадан (қайси компонентлардан) тузилган;

– бу қандай содир бўлади;

– якуний композицион ечимларнинг қандай турлари кўпроқ тарқалган.

Қуйидагилар композицион яхлитликнинг асосий таркибий элементлари ҳисобланади.

1. **Доминантлар** (лотинча dominans - асосий, ҳукмрон) - муҳитнинг энг муҳим, энг сезиларли, диққатни максимал даражада ўзига тортадиган таркибий қисмлари. Қоида тариқасида, улар бошқалардан кўра каттароқ, ранг ва пластикасида фаолроқ ва кўпчилик визуал параметрларда композициянинг бошқа таркибий қисмлари фонида ажралиб туради. Улар, шунингдек, атроф-муҳитнинг мазмунли хусусиятларини - ҳам функционал, ҳам ҳиссий-эстетикликни жамлайди. Урғу (лотинча accentus - урғу) - атроф-муҳитнинг ўртача таассуротларидан бир ёки чекланган визуал параметрлар гуруҳи - ўлчам, ранг, силуэт ва бошқалар билан сезиларли даражада фарқ қилади.

Ўз жойлашувига кўра, **урғулар** муҳит вазиятдаги энг муҳим бадиий ёки функционал жиҳатдан жойларини белгилайди; улар одатда доминантнинг композицион маъносини қўллаб-қувватлайдиган бир-бирига яқин тизимларга бирлаштирилган бўлади.

Фон – муҳит фаолиятининг "майдонини" ташкил этувчи атроф-муҳит таркибий қисмларининг асосий қисми, уни идрок этиш «бассейн»("ҳовузи"); Атроф-муҳит объектининг маълум бир ўртача, умумлаштирилган функционал ва бадиий мазмунини ифодалайди, бунда **актсент-доминант** қаторининг визуал хусусиятлари аниқ ажралиб туради.

Одатда, бу атроф-муҳит ечимининг асосий хусусиятини - унинг "фазовий танаси" ни («пространственное тело».)ташкил этадиган фон элементлари.

4. Композиция ўқлари - атроф-муҳитнинг бадиий жиҳатдан аҳамиятли таркибий қисмлари ўртасидаги визуал алоқаларнинг концентрациясининг шартли йўналишларини кўрсатадиган хаёлий "куч чизиқлари" («силовые линии»). Турли хил фазовий ўқлар мавжуд ва улар моддий жисмлар занжири билан белгиланади; композицияда уларнинг барчаси томошабин эътиборининг йўналишларини таъкидлайди, атроф-муҳитдаги ҳаракат йўналишини таклиф қилади ва эгри чизиқли контурларга эга бўлиши мумкин.

Ҳажмли (объемные) ва ясси текисликлардан тузилган (плоскостные) композицияларда (яъни, объект кўргазмали ва график дизайн асарларида) бир хил "формавий" компонентлар - доминантлар, урғу ва бошқалар мавжуд. Аммо уларнинг саноғидан, биринчи ҳолда, фазовийлари, иккинчисида эса - композицион тузилмаларнинг **ҳажмли** (объемные носители) **"ташувчилари"** чиқариб ташланади, яъни бутуннинг қисмлари орасидаги боғланиш йўналишларини белгиловчи ўқлар билан кўрсатилган бўйсуниш тизими анча соддалаштирилади.

Дизайн обйекти композициясининг элементлари ҳар доим у ёки бу тарзда бўшлиқлар ва ҳажмларнинг ўзаро боғлиқлиги ва конфигурациясида, бинолар ва жиҳозлар қисмларининг ўлчами ва шаклида, ранг ёки тонал комбинацияларда, яъни ҳақиқатан ҳам мавжуд. Вазиятга кура уларнинг ўзаро ҳаракатдаги турларини тавсифловчи уланишлар билан иш мураккаброқ. Вазиятга ва муаллифнинг иродасига қараб, бу элементлар энг кутилмаган ва қарама-қарши муносабатларга кириши мумкин - "жалб қилиш" (агар улар бир-бирига етарлича яқин жойлашган бўлса), "инкор қилиш (отталкивание)" (агар уларнинг ташқи кўриниши кескин фарқ қиладиган бўлса), "тенглик", "ҳамҳаракатлилик", "инкор", "атроф-муҳит" ва бошқалар. Гарчи бу муносабатларнинг ўзи объектив равишда берилган бўлса-да, уларнинг ўзига хос талқини комплекснинг қўшни таркибий қисмлари томонидан нима ва қандай "тасвирланганлигига" боғлиқ.

Реал композицион тизимнинг турли компонентлари доминант ёки урғу ролини ўйнаса, айниқса ривожланган фазовий тузилмаларда, ҳатто профессионал учун ҳам композициянинг маъносини бир маъноли сифатида изоҳлаш қийин. Шундай қилиб, Афина акрополида ансамблнинг асосий хусусияти муқаддас қоя - Парфенонни тожсифат қилиб қўйган тузилма бўлиб, Парфеноннинг ўзида эса томошабин учун асосий нарса - маъбадни ўраб турган периптерининг ритми; Париж дес Вогезлар майдонида унинг бинолар билан ўралган "фазовий танаси" ҳукмронлик қилади; Царское Селодаги Кетрин саройининг интерьери анфиладасида, энг муҳими, бир-бирига оқаётгандек кўринишдаги бўшлиқлар ўқидир.

Аммо бу қийинчиликлар - субъективдир, композицион алоқалар қонуниятлари эса ҳақиқатда мавжуд бўлиб, бу инсоннинг бадиий фаолиятининг барча тажрибаси билан тасдиқланган.

Лойиҳалаш ижодкорлиги томонидан амалиёти барча турдаги дизайн вазифалари учун композицион қурилиш вариантларининг такомиллашган тизимини ишлаб чиқилди. Баъзилар рангтасвир, ҳайкалтарошлик, архитектура каби анъанавий санъат турларининг технологияларига таянадилар. Бошқалари эса театрни асос қилиб олишса, кимлардир муҳандислик ва техник ёндашувлардан фойдаланадилар. Аммо уларнинг барчаси композициянинг асосий қонуни - доминантликка бўйсуниш, етакчи ҳиссий-визуал тамойилни тушунишга асосланади.

Симметрия ёки **асимметрия** тамойилларидан фойдаланадиган энг кенг тарқалган ечимлар - маълум бир ўқнинг қарама-қарши томонларида жойлашган композиция элементлари ўртасидаги ўхшашлик ёки фарқлар бутунни мувозанатли қисмларга ажратади. Шу билан бирга*, ойна симметриясида* чап ва ўнг қисмларнинг оддий акс этиши ҳам, уларнинг ассиметрик тузилмаларда кўринишининг мураккаб қарама-қаршилиги ҳамиша Г. Вайл таъбири билан айтганда, "мувозанатликнинг ноаниқ тушунчаси." Лекин биринчи ҳолатда муаллиф монументаллик хусусиятларини, яхлитликнинг статик хусусиятини кучайтиради, иккинчидан - у динамикликни таъкидлайди, объектнинг ҳаракат йўналишини, ривожланиш, ва унинг ориентатив йўналишларини аниқлаб беради.

Симметрияда бутун структура ёки унинг маркази асосий нарсага айланади; ассиметрияда эса - бу гўё тасодифан бирикувчи қисмларнинг (слагаемых) олдиндан белгиланган фрагменти. Шунинг учун биринчи турдаги усуллар тинч ва барқарор ишларга хос бўлса, иккинчи турдагилари ҳаракатланувчи (транспорт воситалари), композит (составных) (мебел) ва ривожланаётган (шаҳар кўчаси) учун хосдир.

Уларнинг ўзига хос қонуниятлари мажбурий равишда ҳар хил элементлар томонидан яратилган композицияларга хосдир; уларнинг шакл параметрлари атайлаб бирлаштирилиши, тўлиқ ўхшашлик, ўзига хосликка келтирилиши мумкин, визуал образни контрастига урғу бериб, иложи борича ажратилиши мумкин ёки уларниг бирикувчи қисмларини деформация қилиш орқали нюанслар устида ишлаш мумкин - деярли сезилмайдиган фарқланишлар бўлиши мумкин.

Яна, композицион ишнинг натижаси формавий жиҳатдан яқин бўлган шаклларнинг такрорланишига асосланган сокин, якуний тузилманинг барқарорлиги ёки композициядаги ҳиссий таассуротининг таранглашиши, ҳаракати, номувозанатлилиги, интенсивлиги содир бўлади.

Композицион комплекснинг ритмик бирикмаларида ҳам худди шундай тамойиллар ётади. Бўлинишларнинг метрик (бир хил) такрорланиши, ҳажм ва бўшлиқларнинг бир хил алмашиниши томошабинни хотиржам қилади. Мураккаб *ритмик чизғи* эътиборни ҳаяжонга солиб, уни ритмик қаторларининг "зичлашишлари" га қаратади ва бўлиниш частотасининг пасайиши (ёки ортиши)яхлитликка бир томонлама йўналиш беради.

Дизайн - объектлари композициясида колористик ечимлар, текстурали ўзгаришлар, онгли пластиклик ёки (лапидарность) яни жуда қисқа, яққол, лўнда ифодали ва шаклларнинг лаконизми бир хил даражадалиги муҳим рол ўйнайди.

Бошқача қилиб айтганда, композицион алоқаларнинг асосий анъанавий формуласини (доминантлар - урғу - фон - ўқлар) ўзига хос техника ва шакллар билан амалга ошириш орқали биз композицион тузилмалар ғоясини дизайн ижодкорлигининг расмий воситасидан тўлдирилган мазмунли тушунчага айлантирамиз, ҳиссий ва бадиий маъно берамиз. "Гўзаллик қонунларига кўра ташкил этиш" ҳаётий, эстетик маълумотлар манбаи бўлади.

Шуни ёдда тутишимиз керакки, ҳар қандай ҳолатда ҳам дизайндаги композицион ишланмаларнинг бошланғич нуқтаси унинг функционал, техник, технологик ечимлари, априори - ҳатто муаллифнинг бадиий саъй-ҳаракатлари уларга нисбатан қўлланилишидан олдин – ҳиссий(эмоционал) – сезги мақсадига интилиш истаги мавжуд, катта- миқёсдаги алоқалар ва характерли тектоник хусусиятлар, шу туфайли композицион тузилмалар учун кўрсатмалар дизайнер образининг объектив чегаралари бузилмаслиги учун маълум бир доирага мос келиши керак.

Аммо бу доирада энг кутилмаган таклифлар қабул қилинади. Айниқса, асосий композицион тузилмаларнинг дизайн объектини жойлаштиришнинг асл утилитар-техник параметрларига жавоб берадиган ҳар қандай вариантлари "қопламали"(«накладных») композицион деформациялар туфайли чексиз ранг-барангланиши, ўзгартирилиши ва модификацияланиши (янгича тусланиши)мумкин: носимметрик схемага ассиметрияни киритиш, массалар "ўйини", ўлчамлар, элементларнинг пластиклиги, урғуларни қайта жойлаштириш ёки қайта гуруҳлаш ва бошқалар билан.

Барча моделлар учун умумий механизмни ўз ичига олган, аммо корпуслари бир-бирига ўхшамаган бир хил турдаги маиший техника шаклларининг чексиз хилма-хиллигини эсга олиш кифоя; ёки материал ва конструкцияси жиҳатидан бир хил бўлган сут қадоқлаш учун сон-саноқсиз график безакли идишчалар вариантлари.

Дизайн ечимининг ҳар қандай янги техник принципи пайдо бўлганда, анъанавий схемаларни ўзгартирадиган оригинал тартиб пайдо бўлади. Масалан, бу оддий электр чойнак кўринишидаги туб ўзгаришлар билан бизнинг кўз ўнгимизда содир бўлди. Ёки - замонавий йўл велосипединиг қиёфасини ўзгартириш билан, одатдаги қаттиқ рамадан воз кечиб, қўпол ерларда ҳайдашда силкинишни бартараф этадиган юмшоқ осма тизим фойдасига кабилар.

Композицион тузилмалардаги ўзгаришлар нафақат айрим ҳолларда пайдо бўлади. Функтсионаллик жиҳатидан жуда жиддий бўлган объектлар ҳам турли хил композицион схемаларда - қурилма ёки нарсанинг ўлчамига, унинг мақсадининг ўзига хос хусусиятларига, ишлатиладиган материалларга ва бошқаларга қараб ечилиши мумкин. Юқорида таъкидланганларнинг иккита оқибати бор.

Биринчидан, афтидан, дизайнда, принципиал жиҳатдан, амалий ечим барча нуқтаи назардан мақбул бўлган ягона вариантнинг параметрларида ётадиган вазиятлар йўқ. Ҳар доим идеал бўлиб кўринадиган ечимларга қимматли ва мазмун жиҳатидан кам бўлмаган альтернатив муқобил ечимларни топиш мумкин.

Фақатгина амалга оширилгандан сўнг, яхши ўйланган вариант шунга ўхшаш вазифалар ва шартлар учун "ягона" ва ҳатто эталонга (намунага)айланади. Шундай қилиб, ҳатто атроф-муҳитда ҳам оммага ёқадиган ва махсус муаллифлик аралашувини талаб қилмайдиган шаклларнинг комбинацияси - офислар, меҳмонхона хоналари, дорихоналар ва бошқаларни такрорлаш имконини берадиган "типовой" (намунавий) ечимлар пайдо бўлади.

Иккинчи натижа шундайки, ҳар қандай дизайн вазифалари тизимида тобора кўпроқ янги – янги композицион тузилмаларнинг пайдо бўлиш эҳтимоли амалда чексиздир ва маълум бир ўзаро бўйсуниш тизимига эришиш асосан муаллифнинг малакаси ва тасаввурига боғлиқ.

Бу, албатта, дизайн ечимларининг ўзига хос хусусиятларига тўлиқ тааллуқлидир. Бироқ, композицион элементларнинг ўзаро таъсирининг мумкин бўлган вариантларини концептуал тарзда умумлаштирадиган "якуний" композицион тузилмалар сони чекланган. Улардан бадиий изланишнинг реал тарзда амалга оширилиши мумкин бўлган йўналишларини аниқ ифодаловчи учтасини номлайлик

Биринчи вариант шартли равишда "**ривожланиш**" номини олди, чунки у кўп йўналишли зиддиятларни композицион комплекс учун умумий мақсадга йўналтирилган маълум бир натижавий, аниқ ифодаланган векторга бирлаштириш тамойилини аниқ кўрсатиб беради.

Иккинчи вариантни **"қарамақарши қўйилган"** деб аташ мумкин, чунки унинг композицион тузилиши ҳар хил сифатдаги, бир-

бирини инкор қилувчи, контрастлаштирувчи (контрастирующие), лекин қиймати жиҳатидан тенг бўлган кучлар билан боғлиқ.

Учинчисини **"саноқлаш"** атамаси билан белгилаш мақулроқ, чунки унинг "куч майдонида" ўлчами, ёрқинлиги ва бошқа параметрлари бўйича бир-бирига яқин бўлган бир нечта мустақил композицион элементлар "ташқи" омил томонидан бир бутунга бирлаштирилган: булар мажмуавий (сомножества,) ритмик тасвирлар (рисунком) умумий ранг, "майдон" чегаралари. ", ва бошқалар.

Реал борлиқда бу принципиал схемаларнинг ҳеч бири соф шаклда мавжуд эмас, улар у ёки бу тарзда бари-бир йиғилади.

Ё*ки* бу умумий тузилма доирасида содир бўлади, бу ерда бир хил элементлар ҳар хил турдаги муносабатлар билан боғланади *ёки* композиция даражаларига кўра: комплекс тизим баъзи қонунларга кўра яхлитликка ўрнатилган бўлади, комплекс элементлари эса-бошқаларига кура, уларнинг чизма деталлар тафсилотлари - учинчисига кўра. Аммо якуний, умумлаштирувчи йўналиш - асосан "ривожланиш" тамойили бўйича ташкил этиш ёки "қарама -қарши" ёки "саноқлаш" каби тузилмалар томон–сақланади(риоя қилинади)Чунки бу композицион тузилмалар одам онгида ўзига хос визуал тузилмаларни идрок этишни уйғота оладиган фундаментал эмоционал ва эстетик туйғуларни чақиради.

Ушбу якуний тузилмаларнинг юзага келиши дизайннинг барча турлари ва шаклларига хосдир.

Бироқ – дизайн объектини шакллантиришнинг мақсадига, масштаб ва фойдаланилаётган воситаларига ўзгартиришлар киритиш шарти билан.

Икки ўлчовли композициядан фойдаланиб ишлайдиган график дизайни ўз асарларини ташкил этувчи доғлар, чизиқлар, шрифтлардан яратади - шартли чуқурлик ва пластикликка эга объект, - биринчи навбатда ўзининг рефлексив, "интеллектуал", қобилият ва ички кечинмалар орқали томошабинга ўзини намоён қилишнинг ўзига хос усулларига эга.

Буюм (нарса) (саноат) дизайни асарлари уч ўлчовли пластик шакллар яратиш воситалари билан бойитилган; бу ҳайкалтарошлик композициялари бўлиб, улар, албатта, ўз манфаатларига кура график дизайн воситаларининг барча имкониятларидан фойдаланадилар. Аммо бу ерда асосий нарса – бу унинг реал ҳажми, силуэти, текстурали имкониятлари ва баъзан (костюм дизайни, механизмларни лойиҳалашда бўлгани каби) яхлит ёки қисмларининг ҳақиқий динамик трансформацияларидир.

Архитектуравий-муҳит дизайни олдинги барча турдаги бадиий лойиҳалаш шаклларини бирлаштириб, уларнинг архитектоник фазосига

ўзига хос ифодавий мазмун қўшади, бу эса томошабиндан турли масофаларда жойлашган объектларни тасаввурда эмас, балки кузатувчини ўраб турган "бўшлиқ" нинг ҳажми ва характерини ҳис қилишга, ҳақиқатда таққослашга имкон беради. Табиийки, бу ерда композицион алоқалар умуман олганда бир неча марта мураккаблашади, чунки умумий композицион тизимнинг ҳар бир қатлами ўз мақсадларига кура ва ўз қоидаларига мувофиқ шакллантирилиши мумкин.

Нарсалар мажмуасидаги "ҳайкалтарошлик" ансамблари ва график характердаги визуал комбинациялар фазовий вазиятларнинг ўзига хос шартларига мос - Чуқур, фронтал, марказлаштирилган, бу ансамбларнинг урғу ва доминант қисмларини жойлаштириш вариантларини ўзига хос тарзда ўзгартиради.

Бу таркибий қисмларнинг ҳақиқий жойлашувига мос келадиган фазовий схемаларнинг композицион ғояларини қўллаб-қувватлаши мумкин, ёки уларни "портлатиб" ноанъанавий композицион (ва шунинг учун мазмунли) таклифларнинг пайдо бўлишига ёрдам бериши мумкин.

4.4. Лойиҳалаш таҳлили ва дизайн ечимларини уйғунлаштириш вазифалари

Лойиҳалаш жараёнида дизайн ғояларини амалга оширишни назорат қилиш. Шартли композицион схемалар дастлабки режадан четланишларни излаш воситаси сифатида. Лойиҳа ечимларини уйғунлаштириш (такомиллаштириш) тамойиллари

Дизайн лойиҳасида композицион таклифларнинг гавдалантириш мустақил ва ўта масъулиятли ижодий босқич бўлиб, иш натижалари учун концептуал ғояларнинг бенуқсонлиги ва янгилигининг муҳимлиги жиҳатидан кам эмас. Лойиҳанинг сифатини яхшилаш истаги муаллифни объект етарлича ифодали кўринишини ва томошабинда қандай таассурот қолдиришини қайта-қайта текширишга ва қайта-қайта тузатишлар киритишга мажбур қилади.

Бунинг учун дизайнер ўз ихтиёрида натижани дастлабки ғоялар билан солиштириш ва керак бўлганда уни тузатиш имконини берувчи воситаларга эга.

Ушбу воситалар икки гуруҳга бўлинади: одатий лойиҳалаш фаолияти натижаларининг (шартли проексияларни чизиш,яхлитни қисмлари ва бўлаклари шаклларини ишлаб чиқиш ва бошқалар) дастлабки таклифларга мувофиқлигини эстетик назорат қилиш воситалари;

Режавий мўлжални бузмасдан унинг ифодалилигини ошириш, қабул қилинган таркибий ва детализациялаш ишларини тузатиш усуллари ва йўллари.

Иккинчи гуруҳ чора ва воситалари аслида ҳар қандай дизайн объектининг визуал хусусиятларини шакллантириш учун таниш технологияларни такрорлайди. Биринчиси лойиҳани таҳлил қилиш методологиясини шакллантираётганда - муаллифга имкон берадиган эмпирик маслаҳатлар ва қоидалар тўплами:

а) ишдан узоқлашиш, “ўз меҳнати меваси” билан узлуксиз мулоқот қилишдан воз кечиш, унга холис қараш;

б) илгари режалаштирилган “идеал” мақсаддан бажарилган ишларнинг объектив ва тасодифий оғишларини топиш;

в) асарнинг “шаклий" сифатларини таҳлил қилиш: рангнинг уйғунлиги, ритмик ва пропорционал боғланишлари ва бошқалар;

г) камчиликларни тузатиш чораларини танлаш ёки ижобий таассуротларни кучайтириш йўлларини топиш.

Лойиҳани текшириш усулларининг кўпчилиги - уни тўлиқ кўриш учун "тахтани узоқроқ суриб қўйиш"(планшетни суриб қўйиш маъносида) оддий қоидасидан тортиб, лойиҳа материалларидаги натуравий таассуротларни ўта тўлиқ график моделлаштириш мақсадга мувофиқлиги (сояларни ясаш(ювиш) (отмывка теней) материалнинг ранги ва фактурасини худди ўзидай такрорлаш, “масштаби кўрсаткичлари” тасвирланган - антуражлар, одамлар ва бошқалар.) меъморлар ва дизайнерлар машғулотлар давомида автоматик равишда ўрганадилар. Аммо уларнинг баъзилари алоҳида таъкидлашни(эслаб қолишни) талаб қилади.

Умумлаштирилган композицион схемаларни тузиш иш давомида тўпланган хато ва бузилишлардан халос бўлишга ёрдам беради ва муаллиф учун унинг ғоясининг ижобий ва баҳсли томонларини аниқлайди. Гап шундаки, дизайн концепциясини ҳақиқий ўлчамлар, тузилмалар ва бошқалар билан “барқарорлантириш” (шакллантириш) "обрастания" жараёнида асл ғоя кўпинча тасодифий таассуротлар ва тафсилотлар билан бузилади ва хиралашади. Лойиҳанинг аллақачон ишлаб чиқилган материаллари асосида тузилган шартли схемалар, уни мазмунли даражаларга бўлиш (атроф-муҳитни лойиҳалашда - объектнинг умумий урғу-доминант тузилиши, алоҳида қисмлар ёки фрагментларнинг композицион тизимлари) бу бузилишларни яққоллаштириб беради.

Масштабни мувофиқлаштириш схемаларини ишлаб чиқиш (дизайн ечимининг умумий чизмалари асосида ҳам, унинг муҳим қисмларининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда) томошабин объектни идрок этишдан қандай фундаментал кенг кўламли

таассуротларни олишини кўрсатади. Унинг таркибий қисмлари нима эканлигини ва улар истеъмолчи билан ҳақиқий кенг кўламли алоқаларни қандай амалга ошириши кераклигини билган ҳолда, муаллиф уларнинг ташқи кўринишида керакли ўзгаришларни мақсадли равишда амалга ошириши мумкин.

Худди шу турдаги шартли схемалар объектнинг бошқа визуал хусусиятларини текшириш учун тузилиши мумкин: ритмик тузилиш, текстура-пластмасса муносабатлари, ташқи кўринишидаги жадал ўзгаришлар ва бошқалар. Бундай моделларни тузишда дизайнер таҳлил қилинадиган элементларнинг ўзига хос хусусиятларидан ва уларнинг комбинацияларидан онгли равишда воз кечади – масалан реал шакллар(формалар), деталларнинг чизилганлиги ва бошқалар. - уларни шартли "белгилар (знаки)" билан алмаштириш каби, бироқ уларнинг баъзи ҳақиқий параметрларини сақлаб қолади: булар ҳажмлар, масса нисбатлари, бирикувчи қисмларнингнисбий жойлашувлари ва бошқалар.

Бундай ҳолда, реал хусусиятлар уларнинг график белгилари (символлари) билан алмаштирилади – доминантлар тонда яққоллаштирилади (выделяются), композициянинг ўқлари натурал чизиқлар сифатида тасвирланади, шартли масштаб бўлинмалари ҳақиқий ўлчамли модуллар сифатида кўрсатилади ва ҳоказо. Бошқача қилиб айтганда, ушбу босқичда ҳақиқатда ихтиро қилинган объект, ҳар бири ўзига хос мазмунга эга бўлган бир қатор мавҳум (абстракт)моделларга айлантирилади, бу эса муаллифга объектни ташкил этувчи таассуротлар тизимини бир қатор мустақил қуйи тизимларга ажратиш, якуний дизайн обрзини яратишда уларнинг самарадорлигини аниқлаш имконини беради.

Бу умумий туйғуни моделлаштириш эса (ёки унинг алоҳида жиҳатларини) энг осон йўли билан, масалан, калька қоғозида тайёрланган "шахсий" композицион ва бошқа схемаларни устига қўйиш йўли билан кўчириш мумкин.

Атроф муҳитда ҳам, предметли -график комплексларда ҳам бундай схемаларни тузиш ва қўллаш, айниқса, таассуротларнинг биргаликдаги композицион (рангли, ритмик ва бошқалар) изчиллиги ва яхлитлигини ўрганиш ва унга эришиш учун фойдалидир.

Профессионал учун бу хусусиятлар "***уйғунлик***" (юнонча ***harmonia***, боғлиқлик, уйғунлик, мутаносиблик) тушунчаси билан белгиланади (идентифицируются) – композиция тузилмалари таассуротлари ансамблига қўшилиб кетадиган, қарама-қаршика эга бўлмаган бирлик хаосига, тартибсизликка қарши қўйилган. Ушбу тоифа кўзни безовта қиладиган ва ансамблдан "ажралиб турадиган" элементлар ва тафсилотларнингкўзга ташланмаслигини англатади.

Бошқача қилиб айтганда, уйғунлик тушунчаси атрофимиздаги жисмлар ва маконлар образларининг умумий тизимининг узвий, мувофиқлаштирилган ҳолда ўзлаштиришни, айрим таассуротлардан ва уларни гуруҳлардан тортиб бутун тизим қиёфасида синтез қилиш ғоясини назарда тутади. Визуал тузилманинг турли "қаватлари" ўз қонунларига мувофиқ қурилиши ва яшаши мумкин бўлган тизимлар, бу ерда контрастлар ва ҳатто тафсилотлардаги диссонанслар якуний яхлитлик билан алоқа қилишда ҳис-туйғуларнинг изчиллиги билан қопланади.

Уйғунлаштириш композицион тузилманинг "қаватлари" ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлайди, уларни тартибга солади ва шу билан рассомнинг ғояларини - иккаласига ҳам хос бўлган хусусиятлар ва ҳис-туйғулар орқали томошабинга тушунтиради ва истеъмолчини муаллифнинг мафкураси билан таништиради.

Уйғунлик қонунлари нафақат "чуқурликда", бир идрок даражасидан иккинчисига, балки "горизонтал" ҳам, комплекс билан элементма-элемент танишиш билан ҳам ишлайди. Одатда композицион тузилманинг расмий мукаммаллигини белгилайдиган уйғунликнинг бешта принципи мавжуд деб ҳисобланади:

– яхлитлик хоссаларининг унинг қисмларида такрорланиши (унинг асосий элементларига яхлитнинг қандайдир атрибутини - ранглар, аниқ шакл ва бошқаларни киритиш);

– қисмларга бўйсундириш (асосий, иккиламчи ва қўшимча ёки нейтрал элементларни аниқлаш);

– пропорционал ёки ритмик мутоносиблик;

– бутун қисмларнинг мувозанати (композиция ўқларига нисбатан умумий картинанинг турли қисмларининг шартли "мувозанати");

– объектнинг визуал ташкиллаштиришнинг бирлигида олдинги хусусиятларнинг синтези.

Томошабин учун ёқимсиз бўлган маълум бир тизимдан кескин оғишларнинг пайдо бўлишини истисно қиладиган принцип: рассом беихтиёр ёки онгли равишда бундай оғишларни ўзида мавжуд бўлган воситалар орқали - нисбатларни, ўлчамларни, пластик деформацияларни, рангларни ўзгартиришни ва ҳоказоларни йўқ қилишга ва яширишга интилади.. Бошқача қилиб айтганда, профессионал тилда, дизайн санъати асарини уйғунлаштириш - бу унинг композициясини ривожлантириш, умумий хусусиятлар ёки таркибий қисмларни киритиш (аниқлаштириш, тонал жиҳатдан пасайтириш ва ҳоказо) туфайли унинг элементларини яхлитликка жипсроқ боғлашдир.

Уйғунлик мезони эса унинг эмоционал ориентациясидан келиб чиқадиган таъсуротлар комплекси, бу рассомнинг ўз ишининг якуний мақсади - дизайнер образи йўлидаги сўнгги қадамига айланади. Дизайн объектининг ҳиссий ташкил этилиши томошабин учун қанчалик яхлит, кучли ва қулайроқ бўлса, образнинг ўзи ҳам шунчалик тушунарли бўлиб қабул қилинди.

Ушбу бобда кўриб чиқилган дизайн лойиҳалаш методологиясининг асосий тоифалари (дизайн тасвирининг ажралмас таркибий қисмлари, композиция ва уйғунлаштириш қоидалари, шу жумладан композицион тузилмаларнинг якуний версиялари, дизайн ечимлари сифатини назорат қилиш техникаси ва усуллари ва бошқалар) дизайннинг барча шакллари ва турларига хосдир. Баъзи ҳолларда уларнинг таъсирини кузатиш нисбатан осонроқ кузатилади, бошқаларида муаллиф хоҳлаган натижага эришиш учун улардан фойдаланиш самарадорлигини оширадиган махсус усулларга мурожаат қилиш керак бўлади.

Бу борада лойиҳалаш ишларининг энг қийин варианти бу атроф-муҳитни лойиҳалаш бўлиб, унда ясси, ҳажмли ва фазовий шаклларнинг комбинацияси бир вақтнинг ўзида ўзаро ҳаракатда бўлади, бу эса атроф-муҳит обйектлари ва тизимларини лойиҳалаш технологиясида ушбу фундаментал тамойиллардан фойдаланиш хусусиятларини махсус намойиш қилишни талаб қилади.

V БОБ. МУҲИТ ЛОЙИҲАСИДА КОМПОЗИЦИЯ ВА УЙҒУНЛИК

5.1. Муҳит лойиҳа объекти сифатида

Муҳит ечимини комплексли ишлаб чиқиш. Жисмлар билан тўлдирилган муҳитда композициянинг роли. Атроф-муҳит композицияларининг функционал динамикаси, муҳитнинг вақт давомида ривожланиши. Ҳиссий (Эмоционал) мўлжал (ориентация) - лойиҳа ишининг якуний натижаси сифатида

Муҳит тузилмаларининг фазовийлиги - етакчидир, аммо дизайн ижодкорлигининг бошқа асарлари ўртасида уларнинг фарқланиши ягона эмас. Атроф-муҳит объектлари ва тизимлари, қоидага кўра, яратилган шакллар ва график дизайни асарларидан жисмонан кўпроқ бўлиб, бу уларнинг идрок қилиш хусусиятларини – айнан бир вақтнинг ўзида эмас, балки қисмларга бўлинган ҳолда ва вақт ўтиши билан олдиндан белгилаб беради.

Улар анча мураккаб ва шаклан бой бўлиб, томошабин онгида бадиий образ каби мазмунли категорияни яратишга қодир. Аммо лойиҳачи - мутахассис учун буларнинг барчаси шуни англатадики, уларнинг шакллантириш кўп қатламли, кўп аспектли, вақт мабойнида мукаммаллаштирилган, ва ўз натижаларига кўра ўзига хос ноаниқ жараён эканлигини англатади.

Атроф-муҳитнинг бадиий ечимлари ичида учта мустақил визуал тузилма (конструкциялар) ётади - процессуал, фазовий ва жисмлар жамламаси бўлиб - уларнинг ҳар бири ўз қонуниятлари асосида ишлаб чиқилади.

Охир оқибат, улар уйғун бирликни шакллантиришлари, бир-бирини қўллаб-кувватлайдиган композицион тузилмалар мажмуасини шакллантиришлари керак. Улардан бири бошқаларига нисбатан тубдан қарама - қарши бўлиши кифоя – мўлжалланган образли концепция бузилади ва “мажруҳга” айлантирилади (деформацияланади). Нимагадир керак аммо истемолчига ёқимсиз бўлган жараён, ҳатто идеал равишда ечилган ҳажмий фазовий шароитлар тизими ҳам - ўта шовқинли кўпхаражатли, вақт жиҳатдан чўзилган бўлса –амалда эстетик ютуқга айлана олмайди. Шундай экан, ижодий қурилиш қоидалари бузилган объект ҳар қандай мўъжизакор бўлса ҳам, муҳит дизайни шедеврига айланмайди: унга визуал тўсиқлар имконият бермайди.

Шунинг учун комплекслик (яхлитлик), - олдиндан режалаштирилган натижага эришишга қаратилган турли хил ҳаракатлар

ва тадбирлар мажмуи - атроф-муҳитни лойиҳалашнинг асосий шарти ва асосий хусусиятидир.

Бу муқаррар равишда "муҳит" феномини моҳиятидан келиб чиқади, бу жуда хилма-хил ва таъсирчан (нуфузли) таркибий қисмларга боғлиқ - улардан бирига бирор лойиҳанинг таъсири бўлган бўлса (тегинган) қолган таркибий қисмларда ва улар ҳосил қилган яхлитликликда ҳам жавоб деформацияларини келтириб чиқаради.

Шу сабабли, атроф-муҳитни созлаш методологияси шунчалик ўзига хоски, бу муайян вазиятда қайси дизайн муаллифнинг режасини амалга ошириш учун энг самарали дастурий таъминот, атроф-муҳитни умумий мақсад учун ҳаракатлантирувчи, сезгирлик билан мувофиқлаштирилган механизм сифатида қабул қилишга ёрдам беради ва бу механизмни моҳияти ва шакли энг қизиқарли сифатдаги, жуда бир мафтункор манзарадир.

Вазифа янада қийинроқ, чунки "атроф-муҳит қиёфаси" тоифаси дастлаб ўз истеъмолчисининг ҳиссий кайфиятини ўз ичига олади, яъни меъморий образдан фарқли ўлароқ, у субъектив имкониятларига кўпроқ боғлиқдир. Бошқача қилиб айтганда, муҳит дизайни келажакдаги муҳит ҳолатни мутлақ олдиндан белгилашни назарда тутмайди, балки уни ўзгартиришнинг (модификация)кутилаётган тизимини пайдо бўлиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратишни англатади.

Архитектор-дизайнер атроф-муҳит образини ягона ва ўзгармас версиясини эмас, балки унинг пайдо бўлиши ва тушуниш учун субъект-фазовий параметрларнинг энг кенг қамровли версиясини ишлаб чиқади.

Бу *ҳолат* визуал образлардан ўзларининг ғоявий ва эстетик мақсадларида тенг равишда фойдаланадиган муҳит ва меъморий дизайн методологиясининг бир-бири билан яқинлигини тушунтиради.

Аммо шу ернинг ўзида архитектура ва атроф-муҳит дизайни ўртасидаги чегара ҳам ётади: иккинчиси зиддиятли ва кўпинча муаллифнинг мавзу мажмуасига(комплексига) даҳлсиз бўлиб, муҳит фазосини архитектуравий ташкил этиш ғоялари ичидан жой олган эстетик сифатни(посыл) бойитиши ёки бузиши мумкин.

Бундай ноаниқликни фақат атроф-муҳит организмининг дизайн ускналари жойлашуви унинг образи мазмунига қандай таъсир қилишини тўлиқ тушуниш орқали олдини олиш мумкин.

Тегишли тақдимотларнинг базаси - барча атроф-муҳит конструкцияларини фазовий моҳиятининг ажралмаслигидадир. Айнан ана уша муҳит комплексининг иккала “ноархитектуравий” тармоқларни қўшади - унинг функционал жараёнларини талқин қилишни, жиҳозлар ва мавзу мазмуни шакллари тизимини ўз ичига олади.

Атроф муҳит элеменларини махсус тасниф қилиш “*муҳит*”принциплари (тамойиллари) - яъни унинг фазовий тузилишини

шакллантиришда иштирок этиш усули ва даражасига кўра) худди шундай юзага келади.

Ушбу тамойил ҳар хил турдаги ускуналарнинг тегишли потенциал имкониятларининг аниқ фарқланишига таянади. Улардан баъзилари, меъморий шакллар каби, атроф-муҳит қобиғига қаттиқ боғланган бўлиши мумкин, бошқалари - ва бу уларнинг меъморий деталлардан тубдан фарқланиши - бир хил вазиятнинг ўзида, лекин турли вақтларда янги фазовий комбинацияларни ҳосил қилиб, ўз жойларини ўзгартириши мумкин.

Таҳлил шуни кўрсатадики, муҳит ускуналарининг ҳаракатчанлигининг, (мобеллигининг) унинг келиб чиқиши билан ҳам, функционал йўналиши билан ҳам боғлиқ бўлмаган бешта поғонаси мавжуд.

Атроф-муҳитнинг меъморий ва фазовий каркасига (синчига) қаттиқ интеграцияланиб **ўрнатилган ускуналар.**

Қоида тариқасида, бу муҳандислик қурилмалари - вентиляция панжаралари ва каналлари, каминлар, иситиш радиаторлари, яширин ёритиш ва бошқалар -улар меъморий композициянинг ўзига хос детали сифатида ишлайди.

Туташтириб қурилган (пристроенное) ҳажмли ускуналар - шкаф мебеллари, сантехника, сурулувчан перегородкалар, пардалар ва бошқалар. Уларнинг ички маконга жойлашиши одатда эгалари учун фойдаланиш қулайлиги ва одатлари билан белгиланади, бу "иккинчи тартиб" ҳаёт тарзининг фазовий асосини ташкил қилади (агар меъморий ечим "биринчи" нинг асоси деб ҳисобланса). Бироқ, бу тартибга солиш, агар керак бўлса, функцияни бузмасдан, лекин атроф-муҳит кўринишини тўлиқ ёки қисман ўзгартириш билан ўзгартирилиши мумкин.

Нарсалар билан тўлдирилган стационар-одатда доимий жойга эга бўлган нарсалар (телевизор, пианино), лекин "фаолиятга" қараб, хоналарнинг характерини тубдан ўзгартирмасдан жойидан кўчирилишимумкин. Бунга декоратив ички элементлар ҳам киради - катта вазалар, расмлар, аквариумлар ва бошқалар.

Ҳаракатланувчи ва пол элементлари - креслолар, гиламлар, пол лампалари, иситгичлар, улар интерернинг функцияси ва кўринишини аниқлайдиган бир нечта "қонуний" жойлаштирилиш вариантларига эга (меҳмонлар билан байрамни ёки умумий хонада оилавий оқшомни солиштиринг).

Мобил буюмлар йиғмаси (наполнение) - идиш-товоқлар, китоблар, асбоблар, ўйинчоқлар, кийим-кечак ва бошқалар - улар хоналарнинг энг кутилмаган жойларда пайдо бўлиши мумкин, гарчи у ўзининг одатий вариантларига эга бўлса ҳам (шкафдаги ёки столдаги

идишлар, болалар бурчагидаги ўйинчоқлар ёки ўйинлар учун жой ва бошқалар).

Атроф-муҳитни шакллантиришда барча беш гуруҳ икки томонлама рол ўйнайди: а) фазовий тузилмани (структурани) шакллантириш ва б) қандайдир бошланғич картинани декоратив бойитиш. Ва **ускуна** қанчалик барқарор бўлса, унинг фазовий роли шунчалик фаол бўлади ва қанчалик мобил бўлса, унинг декоратив мазмуни шунчалик муҳимдир. Функционал нуқтаи назардан, барқарор компонентлар бу ерда амалга оширилаётган фаолиятнинг "(каркасини)" ташкил қилади (куннинг маълум соатларида аниқ бир мақсад учун ажратилган аниқ жой истеъмолчининг турмуш тарзининг образини ташкил этади), "сурулувчи" компонентлар истиқомат қилувчиларнингфункциялари ва характерлари маҳаллий комбинацияларини, типик бўлмаган вариантларига мослаштиради.

Шунингдек, ҳаётда ва лойиҳалашда барча беш гуруҳни биргаликда жойлаштириш усуллари бир-бирига боғланган: мобил элементларнинг доимий жойлашуви қўшимча қўйилган жиҳозларнинг жойлашишига боғлиқ, ўрнатилган (встроенных) шаклларнинг меъморий база билан боғланиши турли хил қайта ташкил этиш имкониятларини таъминланишини, стационар ёки мобил жиҳозланишни кўзда тутиши керак.

Атроф-муҳит таркибининг "барқарорлик" ва "ҳаракатчанлик" асосида поларизацияси нафақат лойиҳалаш учун муҳим бўлган ўлчамга, *амортизация даврига* ва бошқа "жисмоний" хусусиятларга таъсир қилади.

Бу соф "бадиийлик" нуқтаи назардан ҳам мазмунга эга. Мисол учун, "барқарор" ва "мобил" ускуналарнинг барча ҳажмлари (габарити) гаммасидан устамонлик билан фойдаланиш интерьер масштабини шакллантиришга ёрдам беради. Таркиб элементлари (наполнения) қанчалик "ҳаракатсиз" бўлса, у фазонинг катта бўлинмаларига қанчалик яқин бўлса, унинг ҳолати (статуси) қанчалик динамик бўлса, у атроф-муҳитнинг микро масштабини шунчалик жадал жонлантиради (олицетворяет). Ва ҳар қандай даражадаги - "стационар" ёки "мобил" - назарий жиҳатдан мумкин бўлган ўлчовлар палитрасидан атайлаб чиқариб ташланса, қолган масштаблик ҳислари кучайиб кўринади.

Таркиб элементларини (наполнения) ҳиссий баҳолаш кўлами (шкаласи)худди шундай тарзда баҳоланади, гарчи бу ерда "сезги" тоифалари(категориялари) ҳаракатчанлик кўрсаткичлари билан камроқ мос келади - объект шаклининг ҳиссий қиёфаси унинг ташқи кўринишига - ранги, ҳажми ва бошқаларга жуда боғлиқ бўлади. Аммо принципиал жиҳатдан, ушбу компонентнинг муҳит контекстдаги роли қанчалик қаттиқ, консерватив бўлса, атроф-муҳитнинг қиёфаси (образи)

шунчалик хотиржам кўринади. Ва аксинча, ҳаракатланувчи, "эркин" жисм ва нарсалар ундан барқарорлик (черты устойчивости) хусусиятларини олиб ташлайди, лекин унинг кўринишини янада безакли ва жозибали қилади.

Ниҳоят, ролларнинг бир хил тақсимланиши атроф-муҳит структурасини шакллий-композицион таҳлил қилишда ҳам сезилади: одатда барқарорроқ элементлар композицияда асосий бўлиб қолади ва ҳаракатчан элементлар барқарор ядронинг "ёрдамчилари" позициясидан баҳрамандлигидан мамнун кўринади. Ушбу ҳолатлар қатори атроф-муҳит объектлари ва тизимларининг яна бир муҳим хусусиятига келиб бирикади - улар архитектура, объект ва график дизайн асарларидан фарқли ўлароқ, динамик бўлиб, вақт ўтиши билан **функционал ва жисмоний жиҳатдан ўзгариб туради,** аммо атроф-муҳит сифатини йўқотмайди.

Биринчи позиция объект образини аниқ деформацияси билан боғлиқ. Квартирада кайфият иш кунларида бир, бошқа- оилавий байрамлар кунларида ўзгача; муҳит таассуротлар тизими таркиби аъзоларининг ёши,таркиби ўзгариши билан қайта шалланади; театр залида кечки спектаклнинг кўтаринки муҳити эрталабки машғулот ишининг ишчанлиги билан алмашади ва ҳоказо. Ушбу турдаги ўзгаришлар - кундалик, мавсумий такрорланувчи ритмга эга.

Муайян функциялар учун мўлжалланган майдонда бутунлай бошқача ҳаракатлар содир бўлиб туриш вариантлари ҳам мавжуд: намойиш магистраллар ва транспорт оқимларини сиқишишга олиб келади, стадион ҳудуди савдо ярмаркаси ёки кўргазмаларга берилади.

Кўриниб турибдики, атроф-муҳитнинг янги функцияга мос мослашуви деярли ҳеч қачон унинг фазовий ҳажмига таъсир қилмайди, балки - стационар, ёки мобил қурилмалар бўлсин махсус ёки вақтинчалик асбоб-ускуналар - орқали амалга оширилади.

Муҳитнинг - ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатдан қайтарилмас жисмоний ўзгаришларга дучор бўлиши, бу бошқа масала. Масалан, унинг шаклланиши (реконструкция қилиниши) ёки уни тизимларининг деградацияси ҳолатларига тушиши туфайлибўлиши мумкин. Бундай ҳолда, *шаклланаётган* объектлар - келажак тузилмаларининг фақат бир қисмига эга бўлган (масалан, тўлиқ жиҳозланмаган квартира) ва *барқарор ишлайдиган мавжуд объектлар* ўртасида фарқланади.

Охирдагиси белгиланган мақсадга деярли мукаммал мослаштирилган, тўлиқ жиҳозлар комплекти ва декоратив жиҳатдан созланган жиҳозларга ва косметикадан ташқари - ўзгартирилишлар учун мўлжалланмаган (шу жумладан ташқи кўриниши ҳам).

Ушбу ҳолатлар орасидаги фарқ композицион тузилмада ишлатиладиган атроф-муҳит компонентлари тўпламига сезиларли

даражада таъсир қилади - у ҳар доим аниқ қўйиладиган вазифалар ва ишлатилиш шароитларига боғлиқ. Бу ерда муҳит комплекснинг "барқарор" ва "мобил" компонентлари композициянинг етакчи элементлари сифатида ишлаш имконияти ҳам кам рол ўйнамайди.

Келтирилган вазиятлар нафақат нисбатан кичик ўлчамли турар-жой ва жамоат биноларининг интерьерлари билан ишлашга мос келади. Улар яшаш муҳитининг яна бир кенг масштабли қаноти - шаҳарни режалаштириш учун ҳам самаралидир. Бу ерда, тизим ҳажмининг бир неча бор ўсишига қарамай, уни таркибий шаклларининг (формаларининг) типологияси атроф-муҳитни шакллантириш ишларида ўша "иштирок этиш" нинг бир хил мезонларига (критериялари) бўйсунади: доимий шакллар (формалар) фазовий омилларга (фактор) қўшилади, мобил шакллар атроф – муҳит ҳолатининг структураси ва мослшиш имкониятларини аниқлайди.

Бироқ, шаҳар муҳитидаги объектларнингўлчами бу қонуниятларда ўз изини қолдиради. "Шаҳар интерьерларида"манзара аслида бинолар ва кўкатлар массаси томонидан ташкил этилган улкан "сиғим" га бўлинади ва уни замин даражасида тўлдирадиган, атроф-муҳитни ҳаётий мазмун билан тўлдирадиган машиналар ва одамлар қатлами дизайн ускуналари, яъни бу ерда шубҳасиз иккита "боғланмайдиган" шкала даражаси мавжуд.

Бундан ташқари, масштаблар ва ҳиссий(эмоционал) қурилмалар (конструкциялар) учун мос саноқ нуқтаси ўзгаради - улар одам билан эмас, балки атроф-муҳитнинг катта элементлари - автомобиллар, дарахтлар ва бошқалар билан таққосланади. Шу билан бирга, интерьерлар учун моддий таркибнинг бундай муҳим таркибий қисмлари - китоблар, идиш-товоқлар ва бошқалар - шаҳар маконини идрок этишдан деярли йўқолади. Шаҳарда улар фақат олдинги планлар билан бевосита алоқада фаол рол ўйнайди.

Аммо бу фарқларнинг барчаси принципни ўзгартирмайди: **атроф-муҳитдаги жиҳозлар ва таркиблар мақсади жиҳатидан эмас, балки барқарорлик ва ҳаракатчанлик кўрсаткичларида фарқланади, бу уларнинг бир-бири билан ҳар хил фазовий комбинацияларга ва бошланғич фазовий асосга киришиш қобилиятини белгилайди.**

Муҳит мажмуаларининг кўлами, мобиллик даражаси, меъморий асос билан бирлигининг мустаҳкамлиги - ҳиссий ва бадиий иқлимни яратадиган комбинациялар, биринчидан, дизайнернинг композицион фаолиятининг бевосита натижаси, иккинчидан, муҳит ечими уйғунлик даражасининг ажралмас (интеграл) белгиси бўлади.

5.2. Атроф-муҳит объектининг визуал ташкил этиш схемасини тузатиш ва ўзгартириш.

Лойиҳалаш жараёнида атроф-муҳит тизимининг дизайн деформациялари вариантлари. Масштабни мувофиқлаштириш. Таркибий тузилишдаги кескин(кардинал) ўзгаришлар. Муҳит ечимини мослаштириш(корректировка) воситаларининг ўзаро боғлиқлиги.

Олдинги материалдан маълум бўладики, атроф-муҳитни лойиҳалаш алгоритми дизайн ижодкорлигининг яхлит жараёнининг икки томонини намойиш этувчи (представляющих) композицион ва уйғунликни ишлаб чиқишдаги ўзаро ҳаракатидан келиб чиқади.

Ушбу ишнинг биринчи босқичи *лойиҳалаш муаммоси шартларини унинг ечимини ҳал қилиш тамойилларига айлантириш, эҳтиёж тавсифидан уни қониқтирадиган моддий-фазовий объект моделини яратиш учун мўлжалланган.*

Бунинг устига, унинг визуал параметрлари санъат асари аломатлари(признаки) мақомини олади. Ва уларнинг биринчиси - **композиционтузилма** - босқичнинг асосий устуворлигига айланади.

Иккинчи босқич *композицион таклифларини* батафсил чизиб чиқишга бағишланган бўлиб, *унинг давомида муаллиф баъзи визуал параметрларни муқаррар равишда мослаштиради. Авалам бор у, композицияни идрок этишга халақит берадиган нарсаларни* тузатади. Яъни бу босқичда **уйғунлаштирувчи чора-тадбирлар** жараённинг ўзагига айланади. Ва ҳар иккала ҳолатда ҳам лойиҳалаш ҳаракатларининг технологик тамойиллари бир хил бўлса-да - гап муҳитнинг комплекс таркибий қисмлари шаклини онгли равишда қайта ишлаш ҳақида кетмоқда – аммо бу ҳаракатлардан асл мақсад(нацеленность) бошқача.

Иккала вазифа - композиция ва уйғунлаштириш - визуал-процессуал шаклларга икки хил ёндашув билан амалга оширилади:

муаллифни принципиал жиҳатдан қониқтирадиган ечимларни қисман тузатиш, бажариш учун қабул қилинган композицион схемани мукаммал ўйлаш ва мукаммал тугаллаш;

натурада ёки лойиҳада шаклланган объект-фазовий структурасининг тубдан ўзгариши, шунинг учун унга янги визуал, ҳиссий фазилатлар ва ҳолатлар бағишлашдир. Биринчи йўл танланган тартибли жойлаштирув ва композицион ғояни аниқлайди, иккинчиси унинг жуда муҳим ўрнини алмаштиришни англатади.

Кўриниб турибдики, атроф-муҳитнинг кўп поғонали тузилиши туфайли ўша бир объект устида ишлаётган муаллиф иккала ёндашувни ҳам турли поғоналарда ва унинг шакллантиришининг турли тармоқ соҳаларида қўллаши мумкин, бу эса муҳит дизайни ижодкорлигининг

жуда эркин шаклига айлантиради; чунки унинг маҳсулотларининг уйғунлиги атроф-муҳитнинг фазовий асоси билан ишлаш ва унинг шакллар тизимини (слоя) лойиҳалаш орқали тенг даражада эришилади.

Тўғри, ушбу визуал ва мазмунлик поғоналарини мувофиқлаштириш технологиялари ҳаддан ташқари ўзига хосдир, чунки меъморий ва шакл дизайнида шакл шаклланишининг геометрик асослари ҳар хил ва уларнинг визуал хусусиятларининг синтези эса орнаментиканинг, "консенсус" тартиботига фактуралари ёки нисбатларига амал қилмасдан, бутунлай бошқа қонунларга бўй сунади. Масалан шунга кура, композициянинг асосий хусусиятларига кўпроқ таяниб, ансамблни қуришда уйғунликнинг 5 тамойилининг фақат бир қисмидан фойдаланиш мумкин:

доминант элементда визуал шакллар ва функционал мазмундорликнинг сўзсиз устуворлиги, композицион ўқларни фаол (активное) аниқлаш, масштаб даражаларида тенгликни излаш ва бошқалар.

Фақат бу ҳолатда оддий шароитларда камайтирилмайдиган муҳит комплекси шаклларини битта "ансамбл" махражига қисқартириш мумкин. Бундан ташқари, якуний ечимнинг "ўқилиши" кўп жиҳатдан рассомнинг композицион тузилмани визуал комбинацияларга қандай жойлаштиришига боғлиқ бўлади.

Мисол учун, агар услуб бўйича бир-бирига нисбатан контрастликда бўлган(қарама-қарши) дизайн компонентлари мавзу занжирлари гуруҳларида таққосланса ва ҳажмли-фазовий қурилмалар эса(построения) (шу жумладан дизайн ҳам) "архитектуравий" ўзаро ҳаракат таъсирлари доирасида кўриб чиқилади.

Ушбу умумий ҳолат объект таркиби ва жиҳоз тизимларининг функционал-образли табиатининг бир жинсли эмаслиги билан жуда мураккаблашади, бу уларнинг эстетик имкониятларини кескин дифференциялайди(фарқлайди**).**

Муҳит обйектининг композициясини шакллантириш ва тузатишнинг энг кучли воситаси унинг асосий функционал жараёнини амалга оширадиган *технологик жиҳозлари* ҳисобланади. У нафақат кўпинча меъморий асоснинг визуал тузилишини тўсиб қўядиган мазмуннинг ҳажмли-фазовий бирикмаларини ҳосил қилади, балки муҳит тасвирига ушбу жараёнга хос бўлган ҳиссий иқлимни ҳам киритади. Шу билан бирга, бундай ускунанинг кўриниши кўпинча атроф-муҳит ҳиссиётларини яратишдаги бадиий воситаларнинг бутун арсеналини ўз ичига олади - ёруғлик-пластмасса ва ўлчовли хусусиятлардан тортиб кинетик ва аудио хусусиятларига қадар.

Визуал алоқа (*коммуникация)* умумий номини олган таркибий тўлдирувчилар элементларининг салоҳияти анча содда - улар, биринчи

навбатда, ахборот кўрсаткичларини (ҳаракат йўналиши, унинг тезлиги, кесишиш жойлари ва оқимларни қайта тақсимлаш ва бошқалар) ташкиллаштиради. Аммо бу воситалар гуруҳининг кўриниши шунчалик фаолки, улар кўпинча унинг бошқа таркибий қисмларининг муҳит кўринишидаги ролидан "юқори" бўлади.

Пардозлаш материаллари муҳитни ўзгартиришда ўзига хос тарзда иштирок этади.

Бу ерда соф *декоратив тузилмалар* - ўзгарувчан ранглар, чизилган бўлинишлар, ёрқинликни ошириш - "функционал" имкониятлар билан тўлдирилади: гилам ва тўқимачилик воситалари билан алоқа қилишнинг "юмшоқлиги" пайдо бўлади, ойнали, сайқалланган юзаларнинг "ёқимсиз қиёфали" эффекти пайдо бўлади, бир хил материални идрок этишда қутилмаган талқинлар юзага келади.

Атроф-муҳитдаги декоратив компонентнинг роли мутлақо ажойибдир - ўраб турган юзалардаги безаклар, бадиий дизайн буюмлари, функционал зарур мебелларнинг кўриниши, пардалар, идиш-товоқлар. Кўпинча унинг тимсоли муҳит вазиятини шакллантиришнинг умумий чизиғини ташкил этади, бу декоратив принципни ташувчиларнинг функционал мақсадларига нисбатан мустақилдир.

Буларнинг барчаси - функцинал жараёнларини тузатиш имкониятларини ҳисобга олмаганда, илгари бошқа ҳиссий ва функтсионал шароитларда ишлаган визуал образларини мутлақа янги идроки шароитини яратаолши мумкин.

Атроф-муҳитни уйғунлаштириш бўйича "тузатиш" чора-тадбирларининг энг ёрқин мисоли унинг масштабини (**координациялаштириш**) **мувофиқлаштирилиши**, бошқача айтганда- муҳит комплекснинг **масштаблилигини** аниқлаштиришдир.

Эслатиб ўтамиз, ўлчов ҳисси муҳит қисмлари ва фрагментларининг ўлчамини идрок этишда унинг аниқлигига, томошабинни умуман объектнинг аҳамияти ҳақидаги тасаввурга асосланади. Шу билан бирга, композицияда қанча кўп турли хил қисмлар тафсилоти мавжуд бўлса, у шунчалик тарқоқ ва парчаланган кўринади. Кўп сонли компонентлар бутуннинг ҳажмини хаёлий равишда оширади ва бўлинишлар ёки қисмларнинг йўқлиги бутуннинг ўлчамларини номаълум қилиб, ўлчамини аниқлаб бўлмайдиган қилади.

Муҳитга у ёки бу ўлчовни мажбуран қўйиш орқали, яъни унинг масштаби *туйғусини* шакллантирган ҳолда, меъмор-дизайнер охир-оқибат "ҳиссий равишда" ишлайди, уни ўзига хос визуал образга айлантиради. Ўлчовни идрок этишга таъсир қилиш воситаси - бу "одамдан кичикроқ" дан "у билан тўғридан-тўғри алоқаси йўқ" га қадар атроф-муҳит элементларининг ўлчамларини тушунишнинг бир неча

синфларини танлаб ўрнатишдир. Масалан, меъморий асосга хос бўлган ўлчовларни ва унинг жиҳозлари габаритларини белгилайдиганларини таққослаш йўли билан.

Дизайнер улуғворлик ва тантанаворлик ғояларини таъкидламоқчи бўлган ҳолларда, у ўта катта ўлчамли хусусиятларга "ёпишади", кичик бўлинмаларни хиралаштириб ва кўпларини олиб ташлайди. Юмшатиш ва инсонпарварлаштириш мақсадлари қўйилса, инсон ўлчовларига яқин ўлчовлар биринчи ўринга чиқади.

Шу билан бирга, уларнинг дизайнерлик таркибий қисмларининг соф ўлчовли хусусиятларига функционал маъноси қўшилади ва улар нафақат "миқёс кўрсаткичлари", балки бизнес ва процессуал алоқаларнинг белгилари, ҳиссий ва ҳатто мафкуравий белгиларга айланади.

Бундан ташқари, ускунанинг элементлари бошқа композицион ролларни ҳам бажариши мумкин: ранглар гаммасини мослаш, ритмик кетма-кетликларни шакллантириш, нисбатларни тўғрилаш, яъни, муҳит санъати асарини уйғунлаштириш бўйича вазифалар мажмуасини тўлиқ амалга ошириш.

Муаллиф томонидан орзу қилинган ҳиссий ва бадиий мақсадларга эришиш учун тузатиш чоралари имкониятлари етарли бўлмаганда, муҳит комплексининг композицион тузилишини фаол ўзгартириш усуллари кучга киради.

Улар қисман қуйида номланган.

1. Янги доминантни киритиш - дизайн амалиётида жуда кенг тарқалган ечимдир. Бундай ҳолларда, мавжуд элементлар тизимига янгиси қўшилади, у барча мавжудларидан кучли ва аҳамиятли бўлиб, бошқаларининг таъсирини "ёпиб қўяди" ва композицион бўйсунувчиларнинг бутун тартибини қайта тиклайди.

Ушбу усулни иккита варианти қайд этилади: а) шартли равишда ҳоли участкада, атроф-муҳитнинг мавжуд шаклларини бузмасдан "янги қурилиш";

б) "қайта қуриш", мавжуд композицион элементлардан бирининг қайта ясаш. Бундай ҳолда композиция ё бутунлай ўзгаради ёки фаол равишда деформацияланади ва бошқа бадиий мазмунга эга бўлади.

2. "Тасодифий" бошланғич тузилмани умумлаштирувчи бир хил (ёки ташқи кўринишига ўхшаш) **урғули элементлари тизими** орқали турли хил ҳиссий ва бадиий хусусиятларга эга бўлган нарсалар ёки **бўшлиқлар тўпламини бирлаштириш.** Ушбу услубда киритилган ўзгаришларнинг "жисмоний" ҳажми, қоида тариқасида, мавжуд объектларнинг умумий массасидан анча кам.

Аммо у таассурот жиҳатдан бир турли бўлатуриб, олдинги урғуларнинг (акцентларни)индивидуал фарқларини бутун ансамблнинг

каттароқ "ўқиш тартиби" га бўйсундириб, композицион тузилмани тубдан қайта ташкил қилади.

Янги қўшимчалар мажмуанинг мавжуд таркибий қисмларининг сезиларли хусусиятларини ортдираборишш(тиражируя) орқали эски тизим ёрдамида янги тизимнинг умумийлигини яратиши мумкин; янги шаклларнинг олдинги хиллари билан фаол алмашинишини киритиш орқали тартибсиз тўплнишни ягона ритмга айлантира олади;

Кичик қўшимчалар билан улар баландликдаги фарқларни "тинчлантириши", турли жабҳалар учун тафсилотлар ва бўлинишларнинг умумий тўйинганлик (насыщения)даражасини яратиши мумкин ва ҳоказо. Аммо бу таклифларнинг барчаси мажмуанинг мавжуд элементларининг ўзига хослигини максимал даражада сақлаб қолиш тамойилига асосланади, бу эса реконструксия пайтида ёки атроф-муҳитдаги махсус вақтинчалик тадбирларни ташкил қилишда ушбу услбни жуда самарали қилади.

3. Вужудга келган **композиционтизимни** дастлабки ҳолат учун қўшимча ифода воситалари билан **ривожлантириш, бойитиш**. Ушбу услуб ҳам " қайта қурувчи "лар(реконструкциялаш) гуруҳига киради, аммо бу ерда мавжуд бадиий схемани мустаҳкамлашнинг турли усуллари қўлланилади - эскилари ўрнига янги пластик элементларни киритиш, рангни ўзгартириш, ландшафт қўшимчаларидан фойдаланиш ва ҳк. Жумладан бу томошабинга яхши маълум бўлган образли ёки тектоник тузилмалар шаклининг деформацияси, бузилишини ўз ичига олади.

Асл шаклнинг турли хусусиятлари **"асоссиз",** ихтиёрий ўзгаришларга дуч келиши мумкин: нисбатлар, силует, материаллар нисбати, тектоник алоқалар. Аммо бу вариантда мақсад кўпинча олдинги схемани такомиллаштириш эмас, балки уни қайта ўйлаб чиқиш каби. Шундай қилиб, янги тизимда эскисининг алоҳида тан олинадиган элементларини ёки уларни бир бутунга бирлаштиришнинг асосий "формуласини" сақлаб қолиш орқали томошабиннинг танишга бўлган муносабатини "бузиш" ва уни ғайриоддий бадиий конструкцияларга кўниктириш мумкин.

Муҳит объектлари ва тизимларида(системах) композицион схемаларни ўзгартиришнинг барча усуллари уларнинг ҳар қандай таркибий қисмларига - архитектура ва дизайнга нисбатан қўлланилиши мумкин. Бундан ташқари, бир қатор ҳолларда дизайн принципи архитектура хусусиятларига аралашувдан кўра янги бадиий схема учун муҳимроқ натижалар олиб келиши мумкин.

Чарлз Макинтошнинг, интерьерлари таъсирчанлигига дизайн орқали эришилади, бу ерда мебел ва девор безакларининг ғалати,

деярли карикатура шакллари аср бошидаги ўзига хос "ташвишли конфорт" муҳитини яратади.

Уйғунлаштириш чора-тадбирлари муҳит ансамблининг ҳиссий ва мазмунли тузилишини қуриш учун кучли воситадир. Бу ерда асбоб-ускуналар элементларининг таассуротлари, уларнинг мақсадларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, архитектура таркибий қисмларининг қарама-қарши образли хусусиятлари билан таққосланади.

Атроф-муҳит иқлими учун зарур бўлган архитектура таассуротларининг доимийликка интилиши, ғоялар дунёсини рамзий маънода мавзу мазмунининг мослашувчан ва инжиқ таркибий жисмлар хусусиятлари билан бирлашиши, пировард натижада атроф-муҳит ва истеъмолчи одамлар ўртасидаги алоқаларнинг "инсонийлик" даражасини белгилайди.

Албатта, бошқа мазмунли комбинациялар ҳам бўлиши мумкин - меъморий тузилмаларнинг енгиллиги мебелнинг қаттиқ, массив шакллари ва ҳажмлари учун фон бўлиб хизмат қилиши мумкин ва шунга ўхшаш "чиғаноқлар" ва "қобиқ" комбинациялари камдан-кам учрайди.

Аммо ҳар доим келиб чиқиши, бадиий контсепсияси ва таъсири бўйича ҳар хил бўлган атроф-муҳит таркибий қисмларидан соф визуал таққослаш дарҳол уларнинг прагматик фазилатларини таққослаш билан тўлдирилади, бу умумий муҳит кўринишига (атмосфере) алоҳида чуқурлик ва кўпмаънолиликни беради.

Лойиҳалаш технологияси нуқтаи назаридан, бундай бирикмаларни (комбинацияларни) тузиш учун бир нечта вариантларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқлигини англатади.

Уларни таққослаш ва атроф-муҳит объектининг мазмуни ҳақидаги муаллифнинг ғоясига энг мос келадиган комбинацияни - ўша лойиҳалаш жараёни босқичида, муҳит организмининг комплекс шакллантиришда унга бадиий стержени қўйилаётганида – атроф муҳитнинг образи ёки атмосфарани танлаш даврида дастлабки, "ишлашдан олдинги"лойиҳа эскизи якунланади

5.3. Атроф-муҳитнинг ҳиссий иқлимини шакллантириш.

Эмоционал тузилма, унинг турлари ва шаклланиш хусусиятлари. Лойиҳа ҳаракатларининг эркинлиги ва иерархияси. Муҳит дизайни технологиялари

Атроф-муҳитни лойиҳалаш тартиб-қоидалари ва натижаларини кўриб чиқиш шуни кўрсатадики, уларнинг барчаси пировардида муҳит образининг етакчи хусусиятларидан бири - атроф-муҳит объектининг

ҳиссий йўналиши характерида бирлашади. Бу бевосита онгли лойиҳалаштиришга мос келадиган муҳит дизайн асари мазмунининг энг муҳим жиҳатларидан биридир.

Лойиҳа устида ишлаш жараёнида келажакдаги мажмуанинг ҳиссий маъноси, гўё рассом томонидан тахмин қилинади, сўнгра лойиҳа ривожланиб борган сари у етуклашади, аниқлаштирилади, тафсилотларгача сайқалланади ва охирида, асар муаллифнинг ички нигоҳида турли хил таассуротларнинг мураккаб оқим тизими сифатида намоён бўлади ва биргаликда томошабинда лойиҳачига нима керак бўлиши ҳақида жавоб садосини чақиради.

Қарама-қарши контраст туйғуларни (қайғу ва қувонч, ҳаракат ва тинчлик) бир-бирига қарама-қарши қўйиб, бир йўналишли (юқори, тантанали, байрамона) туйғуларни қўшиб, рассом уларни ҳам меъморий, ҳам дизайн ифода воситаларини бошқарган ҳолда, ягона ғоявий ва ҳиссий тузилма кўринишидаги муҳитнинг образи моҳиятини умумлаштиради.

Ҳиссий тузилма вақт (байрам, музей, кўргазма) ва макон (устахонанинг ички қисми, квартира, шаҳар майдони) бўйича қурилиши мумкин.

Биринчи ҳолда, муҳит таассуротларнинг таркибий кетма-кетлиги "театр қонунларига мувофиқ" шаклланади, бу ерда ҳиссий ўзаро таъсирнинг икки - "тугунли" ва "чизиқли" тури мавжуд.

Улардан бири - "мизан-саҳна" - атроф-муҳит ҳаракати ва унинг бевосита иштирокчиларининг ҳолатларини идрок этишда ҳаяжонни жамлайдиган, нисбатан ихчам фазовий-вақтинчалик шаклланиш.

"Мизансцена" нинг ҳиссий маълумотлари шаклий - фазовий вазиятдан олинган таассуротларни бир зумда ҳар томонлама кўриб чиқиш, улар орасидаги асосий ва иккинчи даражали таркибий қисмларни бир зумда ҳисоблаш, уларнинг ифодалилигини ва мазмунини баҳолаш берилган “тугун”нинг урғу-доминант системасининг кўринишидаги тамойилига мувофиқ қабул қилинади.

Яна бир тур(тип) - ***«фабула»*** *(сюжет), шунга ўхшаш,* вақтинчалик – фазо бўйлаб мазмунли комбинациялар занжири (агар биз кўча бўйлаб ҳаракатланиш, музей йўналиши ва бошқалар ҳақида гапирадиган бўлсак) ёки вақтинчалик ўқ бўйлаб чўзилган бўлса (агар чегарадош бир фазонинг ўзида байрам тантанаси ёки митинг лойиҳаланаётган бўлса) Бу ерда композицион услубнинг "театрлаштирилганлиги" янада сезиларли бўлади: рассом (ва томошабин) ҳиссий ва бадиий ҳолатида фарқ қилувчи асосий композицион комплексларнинг "рўйхати" ни кўриб чиқади, бу ерда кейингисининг ҳар бири олдингисининг хусусиятларини таъкидлаш ёки ривожлантириш ва мустаҳкамлаш кераклиги учун жавобгардир.

Шундай қилиб- ҳар хил даража ва тугунларни яхлит ҳолга келтирувчи бирлашган "чизиқли" композицион тузилма яратилгунга қадар дейиш мумкин.

Ҳиссий тузилмаларнинг "фазовий" вариантларида ҳиссий ҳолатларнинг "вақтинчалик"таққосланишдаги роли деярли кўринмайди, айниқса габарит жиҳатдан кўп катта бўлмаган хона (хона, квартира, синф ва бошқалар). Аммо интерьер комплексининг ўлчами қанча катта бўлса, унинг унинг визуал кўринишининг яхлит ҳолатда кўриш шунча қийинлашади, уни, шунга кўра индивидуал тугунларни махсус идрок этиш усулларига тез-тез мурожаат қилиб туришга тўғри келади. Катта шаҳар майдонида томошабин беихтиёр атроф-муҳит комбинацияларининг ҳиссий дунёсини олдинги планда ва ансамблнинг ундан узоқда жойлашган қисмларига хос бўлган ҳис-туйғуларни таққослайди, атроф-муҳитнинг ушбу қисмларини бир неча марта навбатма-навбат текширади. Мураккаб тузилган бўшлиқларда, кўз томонидан ташқи кўринишда тубдан фарқ қиладиган атроф-муҳитдаги жойларни баҳолаш учун ўзгарувчан диққат концентрациясининг бир хил тартиблари қўлланилади;

бизнинг онгимиз, шунингдек, услубий жиҳатдан қарама-қарши бўлган, масалан, меъморий асос ва жисмлар мажмуидан ташкил топган атроф-муҳит организмининг қатламларидаги ҳиссий "босим" ни баҳолайди.

Аммо ҳар қандай ҳолатда, якуний ҳиссий тузилма бу ерда ишлайдиган таассуротларнинг ўзаро таъсирининг муаллиф томонидан ишлаб чиқилган, "қаватли" («ярусной») схемасига асосан шакллантирилади, бу ерда "пастки қаватлар" нинг ҳиссий параметрлари - маиший жиҳозлар тўплами, "хусусий" қулай хусусиятларга реакциялар ва бошқалар - "юқори қаватларда" пайдо бўладиган кайфиятлар билан тузатилади, бир-бири билан устма-уст қаватланади ёки аксинча фаоллашади: бутун хонанинг кўринишидан, қўшни бурчаклар бўйлаб давом этаётган бўшлиқларнинг таққослашдан ва ҳоказо.

Тартиблаштириш (таркиблаштириш), бу турдаги тақдимотни маълум бир шартли схемага келтириш дизайн таҳлилининг энг кучли воситаларидан биридир. Бу дизайнерларга яхши маълум. Айнан шу мақсадда улар дизайн материалларини тақдим этишнинг турли шаклларини ишлаб чиқдилар: ёритилган режалар, ишланмалар, чироқлар чизмалари. Перспективлар ва макетлар ҳам худди шундай рол ўйнайди. Фақат шунчаки уларни мижоз учун мўлжалланмаган кўргазмали материал сифатида кўра билишни ўрганиш керак (гарчи бу жиҳат жуда муҳим бўлса-да), лекин асосан - ўз ғояларингизнинг ифодалилиги ва аниқлигини синаб кўриш воситаси сифатида.

Атроф-муҳит объектининг эскизини лойиҳалаш назарий жиҳатдан ҳиссий **ориентациясини** англаш билан якунланади. Бироқ, реал ишда "лойиҳа ичидаги" муаммоларни **қўйилиши ва ечим** қилишнинг қайд этилган кетма-кетлиги ҳар доим ҳам аниқ бўлавермайди. Булар дизайн ижодкорлигининг ўзига хос хусусиятлари: ишнинг турли босқичларида, баъзан ҳатто муаллиф учун кутилмаганда, ушбу одатий тартибларни "бузадиган" янги ғоялар ва таклифлар пайдо бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, атроф-муҳит дизайнининг хусусиятларидан бири бу атроф-муҳит таркибий қисмларининг аҳамиятлилик даражасининг қатъий иерархиясининг йўқлиги (муайян вазиятда образ доминанди фазовий ишлов беришга ёки жиҳозларнинг қиёфаси ва бошқаларга айланади), ёки лойиҳани ишлаб чиқиш усуллари (бир босқичда композицион усуллар вазифалари устунлик қилади, бошқа томондан - аналитик ёки уйғунлаштириш) - ҳаттоки турли хил иш вариантлари учун лойиҳа ҳаракатларининг ягона кетма-кетлигини тавсия қилишга ҳам имкон бермайди.

Аммо биз бундай "идеал" занжирнинг мавжудлиги ҳақида билишимиз керак. Бу муаллифга дизайн ечимини такомиллаштиришнинг муҳим жиҳатларини "ўтказиб юборишга" йўл қўймайди. Бошқача қилиб айтганда, биз дизайн жараёнини технологик ташкил этишнинг догмалари ҳақида эмас, балки муаллифнинг онгини озод қиладиган ва дизайн ижодкорлигининг максимал эркинлигини таъминлайдиган **лойиҳалаш методологияси** тамойиллари ҳақида гапирамиз. Санъатда ҳар қандай қатъий алгоритм ёки қоидаларга кўр-кўрона риоя қилиш белгиланган мақсадларга қарама-қарши бўлган оқибатларга олиб келади.

Зеро, бадиий асарнинг асосий мақсади янги мазмунни янги шаклда – образда, ҳислар уйғунлигида ифодалашдан иборат. Санъатида эса атроф-муҳитни шакллантириш инсон, оила, жамият турмуш тарзида янги жиҳатларни яратиш ҳам мавжуд.

Бошқача қилиб айтганда, **рассомга, лойиҳачига, муҳит дизайнерига фаолиятининг яширин пружинаси меъёр ва қоидаларига бўйсуниш эмас, балки уларни бузиш, ҳаётда беихтиёр такрорламаслик учун, санъатда эса, бошқа одамларнинг ижодий натижалари эмас, балки ўз ичида номаълум нарсани излашдир.**

Бунинг эса учун ушбу қоидаларни билишимиз ва уларга риоя қилишимиз керак, акс ҳолда бузилишлар маъносиз ва конструктив бўлмаган бўлади.

Аммо муҳитни лойиҳалашнинг бир қонуни - атроф-муҳит объектлари ва тизимларининг шаклланишининг комплекслиги қонуни, бошқача айтганда, уларни шакллантиришнинг етакчи омилларини

навбатма -навбат ҳисобга олишга - қатъий риоя қилиниши керак. Бунинг учун иш жараёнида атроф-муҳитнинг процессуал асосларини таҳлил қилишдан уни амалга ошириш учун фазовий шарт-шароитларни ёки жиҳозлаш воситалари тўпламини яратишга ўтиб, ижодий ҳаракатларни қўллаш нуқталарини доимий равишда ўзгартириш керак. Бу- режалаштирилган тузилмаларнинг турли хил маъноларини ажратиб кўрсатабилиш, уларни композицион схема шаклида ёки ҳиссий ёки кенг масштабли конструкциялар сифатида намоён этиш; яхлитлик, ифодалилик, қулайлик ва бошқалар мезонлари билан олинган натижаларни доимий равишда таққослаш керак.

Бусиз замонавий дизайн санъатининг энг юқори шакли (высшей формы) – муҳит дизайни муаммоларини тўлиқ ҳал қилиш мумкин эмас.

ХУЛОСА

Жаҳон маданияти майдонида лойиҳа фаолиятининг янги тури - дизайннинг пайдо бўлиши минг йиллар давомида шаклланиб келган борлиққа нисбатан ижодий муносабат ғоялари ва тамойилларида тубдан бурилиш ясади, бу эса уни ўраб турган визуал сртуктураларида алоҳида, "қисман-қисман" жонлантирилиб дизайнер-ижодкор аралашувида акс эттиририлди.

Санъат турларининг одатий "юқори" ва "пастки" сараланиши-ҳунармандчилик ва халқ амалий санъатига қарамақарши фарқли равишда рангтасвир, ҳайкалтарошлик, меъморчилик, уларни муҳандислик ва техник фаолиятдан такаббурлик билан ажратиш - бадиий қарашнинг янги усуллари билан ўзгартирилиб бизнинг дунёмиз, асосан, инсон қўли билан, материаллардан ва табиат қонунларига мувофиқ яратилабошлади. Бунда дизайн алоҳида, ўзига хос рол ўйнади. У цивилизация тарихида биринчи марта ижоднинг техник ва бадиий шаклларини, прагматик ютуқлар ва оламга эстетик муносабат чўққиларини тенглаштириб, уларни ўз асарларида бирлаштирди.

Дизайн ўзининг сўзсиз фойдалилиги ва замонавий жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун сўзсиз истемол учун имкониятга эгалиги туфайли санъатлар ичида энг кераклиси ва машҳури бўлиб қолди. Унинг шакллари эса, тамойиллари ва композицион тузилмаларнинг ҳар томонлама қамраб олувчи "мажозий шаклсизлик" («нефигуративность»), бадиий воситаларнинг абстрактлиги асосида яратилганлиги санъатнинг бошқа турларида ҳам бадиий конструкциялар учун одатий аломат ва йўриқномага айланди.

Табиийки, дизайн тасвирларида дизайн ишларининг реал шаклларининг абстракт ифодалилиги ва истеъмолчилик сифатлари, фойдаланишга бундай ҳал қилувчи эътибор дизайн ишларининг деярли янги методологиясининг пайдо бўлишига олиб келди.

Бадиий ижоднинг мавжуд кўникмалари ва кўрсатмаларининг бутун арсеналидан фаол ва тўлиқ фойдаланадиган методология: композицион тузилмаларни қуриш ва такомиллаштириш, уларни шакллантиришнинг бизга маълум бўлган барча воситаларидан эркин фойдаланган ҳолда - текисликдаги тасвирлардан фазовий таассуротларга қадар, нарсалар ва қурилмалардаги текстурали ёки ритмик таққослаш, атроф-муҳитдаги функтсионал жараёнларнинг "нейтраллаштирилган" бирикмаларига қадар. Аммо - бу арсенал "Катта дизайн" нинг - ер юзидаги яшаш шароитларининг бутун мажмуасини, шу жумладан илгари рассомнинг эътиборига лойиқ эмас деб ҳисобланган ҳудудларни такомиллаштириш асосий “супер вазифасига” бўйсундирилган.

Ушбу китобда янги услубий созламалардан келиб чиқадиган дизайн технологияларининг маълум позициялари тасвирланган. Улар орасида тектоник ташкиллаштириш, масштабни мувофиқлаштириш ва ҳиссий ориентация мақсадларни белгилашнинг асосий шакллари ва бадиий лойиҳалашдаги дизайн образини яратиш воситалари сифатидаги қоидалар; типологик конструкциялар, лойиҳа жараёнининг кетма-кетлиги, унинг турли босқичларида бадиий дизайн вазифалари ва усулларини декодлаш(расшифровка) билан боғлиқ.

Уларнинг барчаси дизайн фаолиятининг услубий ва илмий аппаратига асосланган бўлиб, дизайн назарияси ва амалиёти томонидан ишлаб чиқилган, шу жумладан муҳит ҳам. Аммо ўқувчи ёдда тутиши керакки, дизайн санъат сифатида деярли юз ёшга тўлган ва у яратган кўплаб муаммолар ҳали ҳал этилмаган. Ва, албатта, у таклиф қилинган материалга ҳам киритилмаган. Шу сабабли, бизнинг қўлланмамиз билан танишиш ҳам дизайнга профессионал даражада қизиққан одамлар учун етарли деб ҳисобланмайди.

Мутахассис учун ушбу китоб доимий равишда ўзгариб турадиган ва лойиҳа маданиятининг тобора кўпроқ янги уфқларини забт этаётган ушбу чинакам таниш дунёга киришга таклифномадир; инсоният учун жуда зарур ва қизиқарли ижодий фаолият сифатида дизайнга биринчи яқинлашиш, бу санъат деб аталадиган воқеликни англаш шаклининг кўп жиҳатларини тубдан ўзгартириши мумкин ва керак.

АДАБИЁТЛАР

1. Аронов В.Р. Художник и предметное творчество. — М.: Советский художник, 1987.
2. Визуальная культура — визуальное мышление в дизайне. — М.: ВНИИТЭ, 1990.
3. Джонс Дж.К. Инженерное и художественное конструирование. Современные методы проектного анализа. — М.: Мир, 1976.
4. Михайлов С, История дизайна. Т. 1, 2. СД России, М., 2000, 2003.
5. Основные термины дизайна. Краткий словарь-справочник. — М.: ВНИИТЭ, 1989.
6. Раннев В.Р. Интерьер. — М.: Высшая школа, 1987.
7. Сомов Ю.С. Композиция в технике. — М.: Машиностроение, 1977.
8. Сто дизайнеров Запада. — М.: ВНИИТЭ, 1994.
9. Хан-Магомедов С.О. Пионеры советского дизайна. — М.: Галарт, 1995.
10. Шимко В.Т. Архитектурно-дизайнерское проектирование. Основы теории. — М.: СПЦ-принт, 2003.
11. Шукурова А.Н. Архитектура Запада и мир искусства XX века. — М.: Стройиздат, 1990.
12. Мухамадиев Э.М., Тугизов Ш.Х., Юнусова К.Б. Архитектура асослари. Самарқанд 2019 й.

Мухамадиев Эсан

Ўқув қўлланма

ДИЗАЙН АСОСЛАРИ ВА МУҲИТНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ

Subscribe to print 21/07/2025. Format 60×90/16.
Edition of 300 copies.
Printed by “iScience” Sp. z o. o.
Warsaw, Poland
08-444, str. Grzybowska, 87
info@sciencecentrum.pl, https://sciencecentrum.pl

ISBN 978-83-68188-24-0